Shree Raghunath Sanskrit Research Institute Library,
Jammu

No. ६६२ - घ

Title प्रायश्चित्तप्रदीपिका

Author भास्करः

Extent ९१ Age

Subject धर्मशास्त्रम् - अपूर्णा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

४० पत्राणि

नं० ६६२-घ

प्रायश्चित्तप्रदीपिका (असंपूर्णा)

नं० ६९२-घ

(धर्मशास्त्रम्)

(२० संख्याकपत्रमनुपलब्धम्) पत्राणि ४०/४१

१५

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नं० ५८२९
प्रायश्चित्तप्रदीपिका
५८२-५८
४० पत्राणि

४० पत्राः हैं

प्राश्चित्तप्रानदयीव्याख्या केशवी

वस्ता

२

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के. १

श्रीगणपतयेनमः आरभ्यातोभास्करोयंणप्रायश्चित्तप्रपाटकः शान्तहूयेनश्लोकानांधर्तेस्वाम्यनुमारतः तान्कृत्वामनसिश्लोकांतदर्थमनुसंदधत
करोमिसारवबोधायप्रायश्चित्तप्रदीपिकां ॥यस्याकृतावितिश्लोकस्य॥तत्रप्रथमंभाव्यकारेणाकृतिलक्षणंप्रायश्चित्तंविध्यपराधेविधीयतइति
एतावद्रूपः सूत्रद्वयात्मनाआरभ्यातः अनंतरमेकसूत्रतयाचप्रयोजनवशात्॥सूत्रद्वयात्मनाकृतस्यव्याख्यानस्यायमर्थः आकृतिलक्षणंप्रा
यश्चित्तमित्येकंसूत्रमस्यायमर्थः यस्यपुरोडाशः क्षपयतिपरेकरेवसाआलब्धोभयान्भवतियद्यपापरीत्यन्तद्ध्येतेत्येवमादिषुल
क्षणमात्रमेवयस्यप्रायश्चित्तस्याकृतावुपदिश्यतेनतुआकृतिलक्षणमितिअनतश्चिद्रूमात्रस्यवोपादेशात् पुरोडाशयोः पुरोडाशानांच
क्षामेद्वादशकपालोपघांशोडशकपालेचैरेप्रायश्चित्तंस्यात्॥इतरथापद्युनायजेतितिचलिंगासंख्यायोरपिविवक्षास्तिचेत्॥एकपुरोडाशस्य
क्षामेषट्कपालोपघांचैवप्रायश्चित्तस्यावकाशः नान्यत्रानुआलब्धोभयान्भवतीतिपुंल्लिंगनिर्देशात् लिंगेविवक्षितेगर्भिण्यांप्रायश्चि
त्तानवकाशः एवंसंख्याविषये॥तस्मात्सूत्रमादि॥निमित्तमेवोपादायप्रायश्चित्तविधिः नैमित्तिकंविध्यपराधइतिश्लोकस्यविध्यप
राधेविधीयतइतिअस्यार्थः विधीयतइतिविधिः कर्मणिकिमत्ययः विधीयतेक्रियतइत्यर्थः विधिरितिकर्म अपराधेस्यपाकर
णंअकरणंवाविधेरपराधेविध्यपराधः तस्मिन्विध्यपराधे कर्मान्यथाकरणाकरणेइदंप्रायश्चित्तंविधीयते॥यथायस्यानोवारुपो
वात्तराग्नीयात्रीत्यादिनोक्तप्रायश्चित्तमविधाने नरपादीनांअंतरागमनेयत्रचोदनानास्तितत्रप्रायश्चित्तं॥यथावाजपेयेरथेअनभि
चरक्षिणाभृते अंतराग्नियजमानेहिरण्यपाणिरग्रेणगार्हपत्यंनयतीतिचोदितत्वात्प्रायश्चित्तं॥याणापंसत्रयपाणोपिनवास्तो
ष्पतीयहोमः वृसोरदनाग्नेरित्यादिसार्धश्लोकस्यअथाकृतिलक्षणंप्रायश्चित्तंविध्यपराधेविधीयतइति॥एकसूत्रतयायोजना

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

विधीयते वो यते ब्राह्मणेनेति विधिः श्रौतं कर्म तस्यापराधे अन्यपाक्रियायां वषट्कृति लक्षणं ॥ विस्मृतं प्रधानस्यापरिसमाप्ते एतदिति प्रायश्चित्तं
कृत्वा कर्तव्यं समाप्ते प्रधाने तदिति प्रायश्चित्तमेव ॥ तथाग्निहोत्रादीनां प्रोक्षणादौ संस्कारे स्वकाले तु त्रेद्धमप्रक्षेपणाद्युत्तरोक्षणप्रयोगाद्युप
योगात् ॥ पूर्वस्मृतेन तदिति प्रायश्चित्तं कृत्वा कर्तव्यं ॥ उपयोगात् पश्चात्संस्कारस्य लोपे एवं तदिति प्रायश्चित्तं तु कर्तव्यं ॥ कर्मणां मंत्र
स्य लोपे तदिति प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनस्तस्य मंत्रस्य जपः कर्तव्य इति ॥ बौधायनेन भागवतोक्तं ॥ यत्रांगलोपे विसागप्रायश्चित्तं वि
धीयते तत्र स्मृति लक्षणमिति ॥ तत्रैतन्मूलमिति यत्र श्रौतकर्मणोपराधोऽभयस्य प्राप्तिः तत्र व्याहृति लक्षणमेव नेतरदिति उदाहरण
त् ॥ यदा औपासनः सर्वत्राहितः तस्मिन्दर्शतनपाकाद्धूर्ध्वं समारोपणतः प्रागनुगच्छति तदा नायाभ्येति स्मृति लक्षणं प्रायश्चित्तं ॥ यदुप
पायाद्नुगच्छेत ब्रह्मौदनपक्वायेनो येन हृतं नाम समिध आदध्यादिति व्याहृति लक्षणमेव ॥ विध्यपराधे व्याहृति लक्षणमेव विधीयत इति
नियमात् ॥ अग्न्यन्तरेऽस्या औपासनस्योक्तानैव भवति ॥ प्रकारांतरस्यानुपदेशात् ॥ पाकान्त्यं स्मार्तप्रायश्चित्तं ॥ विध्यपराधे व्या
हृति लक्षणं विधीयत इति वचनात् ॥ गृह्यापराधे श्रौतस्मार्तं च भवति प्रायश्चित्तं ॥ यथा पर्याहितदोतत्र प्रयोगः औपासनः सर्वोग
औपासने करदेशे वानिर्मथ्यो वा ब्रह्मौदनिकाग्निर्भवति ॥ तत्र यदा औपासनिकः सर्वो ब्रह्मौदनिकस्थापितः ब्रह्मौदनिकपा
कात्पूर्वं यद्यनुगच्छेत्तदानुगतो मंथ्याश्रोत्रियागाराद्वाहृत्य मन्थनया प्रक्रियया अग्निमुत्पाद्य नुगच्छेत्तदानुगपत्र कृत्वाग्निमिति वि
धिनाग्निमुपसमाधायाम्ययात्स्या उत्तरेण पूर्वेणवा मध्ये परिध्याद्विमंतं कृत्वाग्निं परिस्तीर्याग्नेरुत्तरतः दर्भान्संस्तीर्य तेषु दर्भेषु दवीमाज्यस्थाली
प्रोक्षणीस्रुवं प्रकृत्य पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणीसंस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्याज्यनिर्वापादिसुकृतसमार्जनान्तमेतदरणांतं कृत्वाग्निं परिषिमाय यास्त्रेति

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ऽक्तहोत्रिमवेप्रायश्चित्तं च पुनरग्निं परिषिंचति ॥ औपासनैकदेशश्चेत्पुनरपि निर्मथ्य निधाय सर्वप्रायश्चित्तं ॥ चरुस्थौदनपाकादूर्ध्वं यद्यनुगच्छेयुः
२ तदाग्नीनामुत्पत्तिः हृक्कैनैवप्रकारेण ग्रहणात्पुनर्व्रस्थौदनपाको वरदानांतः कर्तव्यः नाप्यश्चेति स्मार्तप्रायश्चित्तं ॥ पर्याहिताग्नीनां द्विपुरुषदोषेषु ॥ यत्नमआ
त्मनो मिश्राम् सुवर्णाग्निश्चक्षुरादिमे ताभ्यां समभिनिर्मुक्ताभ्यां इति मारिति श्रुतिलक्षणां प्रायश्चित्तं अभिमुक्ताभ्यां इति नकुलवीरपावदंतौ मादिस्म
ति विहितं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ एको निमित्तस्येत्यर्धस्याश्लोकस्य ॥ कर्मांगोपराधरकामिनिमित्ते विहितानि प्रायश्चित्तानि समुच्चयानि कर्तव्या
नि ॥ यथाग्निहोत्रस्कंदने अस्कानिमभिमंत्रणां उन्नंभयं पृथिवीमित्यभिरूपसर्जनमाहोतो सार्पं नाश्नीयादित्यनशनं च ॥ दर्शपौर्णमासाति
पत्तौ पाथिकृतिवैश्वानरीमेवमादि ॥ अपाँतरत्वाद्भिन्नप्रयोजनत्वात् ॥ तथाहि अग्निहोत्रस्कंदने निमित्ते अभिमंत्रणस्यास्यप्रयो
जनं ॥ अपामुपसर्जनस्यास्यादनशनस्याप्यदित्यादिलोके यथास्यामयारौ अंजनेन दोषहरणां आश्चोतनेन रुजापाकरणमिति दृष्टांत
रविहितानि प्रायश्चित्तानि ॥ विकल्पेनाभवंतिन समुच्चयेन ॥ यथास्तायासिचामीत्यभिमंत्रणं देवांजनमजूत्यन्तरूमेकेषामिति वा ॥ सामान्यवि
शेषाभावे तु सामान्यस्य विशेषेण बाधएव ॥ यथायदिगार्हपत्य आहवनीयो वानुगच्छेत्तं भ्यएवा वा सणोभ्यो धिमथित्वयूत्यादेः सामान्यस्य यथा
न्वाहिताग्नेराहवनीयोनुगच्छेदन्वग्निरुषसामग्रमख्यदित्यंप्रणीयेत्यैवमादिनासत्रांतरेण ॥ जपो होमो प्रायश्चित्तं विहीतद्रूयपर्षमन्त्राप्यपरुष्य
आम्नायते ॥ यस्मिन्निमित्ते यत्र सूत्रं चित्रं देवमितिदानमेव विहितं तत्र सर्वप्रायश्चित्तहोमो वा नाम्नातजपो वा दोषनिर्घातार्थः कर्तव्यः एवं य
त्रयत्रगार्हपत्यादन्यं प्रणायेत्पुनरग्निमुपसमिंध्यात् ॥ एतं प्रविशानीति प्रणयनोपसमिंधनादीमेव विहितानि न जपो होमो वा तत्र तत्राम्नात
जपः सर्वप्रायश्चित्तहोमो वा कर्तव्यः निमित्तिकं कार्यमित्यर्धस्योत्तरस्य सार्धश्लोकचतुष्टयस्य ॥ गृहीदृहस्पयस्यपे सामवनूरूमादिप्रा
यश्चित्तेष्वन्यो निमित्तान्तरमेव कर्तव्याः न प्राकृतिकालपर्वाप्रेक्षते ॥ सामान्यविधानसिधोवसंताधानकालः पुनराधानकाले

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पर्वापेक्षते॥ सामान्यविधानसिद्धो वसंताद्याधानकालः पुनराधानकालेऽपि नादरणीयः यदा आधानपुनराधानयोर्निमित्तं संजातं तदनंतरमे
वतयोः प्रवृत्तिः नष्टे ह्यग्नि पुत्रविनाशे निमित्ते संजाते निमित्तानंतरमग्नीनुत्पादय॥ पुत्रविनाशे निमित्तमेवं ग्न्युत्सर्गं कृत्वा पुनराधीतं गृहेह्
होमगैष्ट्यादीनामापणौ चमध्येऽपि निमित्तानंतरं कर्तव्यो नैव॥ पुत्रजन्मनि तु जातकर्माकरणे स्तनपानायोगात्॥ स्मार्तमपि पूर्वजातकर्म कर्तव्यं पुत्रस्य
प्राणधारणार्थं तन्नो जीवति पुत्रे शुचित्वनाकर्तव्यप्रकृतिवद्धि कृतिः कर्तव्येति शास्त्रसिद्धं शुचित्वं पर्वकाले चोपमस्य शौचनंतरं पर्वणि जाते चिः
कर्तव्यता॥ यदान्याग्न्याभागाद्याधानगर्भकाले विस्मृतं प्रधानस्यापरि समाप्तेरंतरित प्रायश्चित्तं कृत्वा कर्तव्यं॥ समाप्ते प्राधानांतरित प्रायश्चि
त्तमेव॥ तथाग्नीहोत्राधानादीनां प्रोक्षणादौ संस्कारे स्वकाले तु प्रेरधमप्ये पराणुप्ते ज्ञाराद्यागाद्युपयोगात्॥ पूर्वं स्मर्ते तरित प्रायश्चित्तं कृ
त्वा कर्तव्यं॥ उपयोगात् पश्चात्संस्कारस्य लोप एवांतरित प्रायश्चित्तं तु कर्तव्यं॥ कर्मणामंत्रस्य लोपं तरित प्रायश्चित्तिं कृत्वा पुनस्तस्य मंत्र
स्य जपः कर्तव्य इति बौधायनेन भागवतोक्तं॥ यत्रागलोपेपि प्रागस्य प्रधानस्य पुनः प्रयोगे वचनमस्ति॥ यथा मानुष्याधानर्जुहूयात् पा
त्रासमिष्टिमनन्वगांतन्वीमादित्यत्र सांगस्य प्रधानस्य पुनः प्रयोगः कृत्स्नप्रयोगस्यांतरेणापि वचनं गौणकालातिपत्तेः प्राक्मुख्यकालाति
पत्तिप्रायश्चित्तं कृत्वा भवत्येव॥ यथा पर्वातिपत्तौ पाथिकृतीं वैश्वानरीं च कृत्वा आगामिपर्वणोरन्वाधानकालात्प्रागतिपन्नो दर्शपूर्ण
मासो वा कर्तव्यः दर्शपूर्णमासादीनीं गौणकालादि दानकारणोक्ताः सर्वामाहुः प्रातराहुतेच्छानेसर्वारात्रिः सायमाहुतेः आपूर्यमा
णो दर्शस्य कृत्स्नः पौर्णमासस्य पश्चः पूर्णोसंवत्सरे सोमस्य॥ एतेषु गौणकाले घतीतेषु प्रायश्चित्तमेव न सकृदपि दर्शपौर्णमासादी
नो अतिपन्नानां प्रयोगः उत्तरेषां दर्शपूर्णमासादीनां कालत्वादतिपन्नानामकालत्वात्॥ अकाले कृतमकृतमिति॥ यत्र दर्शपौर्ण
मासादौ प्राधानानामाग्नेयादीनामन्यतमस्य लोपः तित्र समाप्तेः प्राक् निर्वापादितस्य कर्तव्यं॥ समाप्ते तत्र आग्नेयादीनां यस्य प्रधानं लुप्तं त

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यान्वाधानादिप्रयाजान्याजसहितेनैतंत्रेणनः प्रवर्ततेमुख्यकालोतिपन्नश्चेत्सर्पिष्कृत्यादिप्रायश्चित्तिंकृत्वासांगंप्रधानंकर्तव्यं अन्वाहितेग्निरिति
२ श्लोकद्वयस्य॥ अन्वाधानेकृतेयदियजमानस्यदैवान्मानुषाद्वाभयात्सगृहप्रयाणंभवति॥ तदासगृहः प्रयायात्॥ सोग्निवृद्ध्वासर्वाण्युपकरणानि
3 यानेसमारोप्याहवनीयेयक्ष्यमाणोजुहोति॥ जुष्टंताअग्निरस्तुम० येमिरस्वाहा॥ अग्नयेकामायाअन्वाहितानाधार्यतस्याग्नीन्समुपकृत्यग
रण्योःसमा॥ रोपयेत्॥ अयंतेयोनिरित्यनिमंत्रोमंत्रः प्रत्यग्निमंत्राहृताग्निः अरण्योर्मर्दयेत्तमपरहितेनदेशंगत्वाग्नीनपिचोपवरोहजातवेदइ
तिनिवर्तमानजपंकृत्वायतनेषुप्रतिष्ठाप्यइदंश्रयोवसानमित्यवसितहोममाहवनीयेजुहोति॥ द्यावापृथिवीभ्यांदिग्भ्यश्चइद॥ अव
सितहोमश्चिकालवासविषयएवनकतिपयदिनवासे॥ अपकृतांतादारभ्येष्टिंसमापयेत्॥ भयाद्धितप्रापणात्॥ एवंयदीष्टिकालोतिपन्नः
तत्रनिर्वापात्पूर्वंगमनंचेत्॥ निर्वापकालेअग्नयेपथिकृतेजुष्टंनिर्वपामीत्याग्नेयंनिरूप्यप्राग्वन्मितानिहवींषिनिर्वपतिनिर्वापादूर्ध्वंगम
नंचेत्स्विष्टकृतोयाज्यानुवाक्ये। स्थानेपथिकृतोकुर्यात्॥ उद्वातववद्धेरिमान्दिनवश्लोक्याः अन्वाहितेष्वग्निषुयद्याहवनीयोगच्छेत्॥
अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदित्यनेनस्यप्रणीयभूरितिमनसोपस्थानंकुर्यात्॥ मनसोपतिष्ठेतिश्रुतेः ततः आज्यपूर्णेनस्रुवेणजुहोति॥ योअ
ग्निंदेववीतयेमहयस्वाहेति॥ अग्निः पावकोदेवतातत्तोजुःस्राज्जुहोति॥ इदंविष्णुः पाहिरेस्वाहाविष्णुर्देवानामनसायजमानोजपति॥
अग्नेव्रतपतेव्रतंचरिष्यामितराध्यासमिति॥ यदिगार्हपत्योनुगच्छेत्॥ गार्हपत्यानुगतभस्मनाप्रधानारणीसंस्पृश्यमथित्वायतनेनिधायभू
रित्युपस्थानादिव्रतोपायनीयवर्जंपूर्ववत्कुर्यात्॥ दक्षिणाग्न्यनुगतोगार्हपत्यात्वयोनिर्मथ्येत्॥ हेमीगार्हपत्यात्प्रणीयभूरित्युपस्थानादि
व्रतोपायनीयांतंसमानं॥ तत्रपायोनिर्मथ्येदुभयाद्यभूरित्युपस्थानादिसमानं॥ सभ्यावसथ्ययोरनुगमनेयोनितउत्पाद्यभूर्भुवस्वः स्वाहे
तिसर्वप्रायश्चित्तंआहवनीयेजुहोति॥ केचिद्धोमव्यतिरिक्तंतस्यतस्याग्नेः कृत्वाहोममात्रमाहवनीयएवेच्छंति॥ तस्मिंतस्मिन्नग्नावित्यस

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सोमयागेषु। सर्गीयार्थे अन्वाधाने कृते उत्तरवेदिप्रणयनात्पूर्वं प्राग्वंशगतानामग्नीनामनुगमने अन्वाहितानामनुगमने आसमारोपेरन्वाहित
प्रायश्चित्तमेव॥ प्रणीते चौत्तरवेदिके शालामुखीयानुगमने तु गतावस्थमारणेऽरणी कृत्वा निर्मथ्य निधाय भूरित्युपस्थानादि॥ अवधारणा
भावे लौकिकाग्नौ भस्मनाशे संस्पर्शमपि त्वा निधाय भूरित्युपस्थानादि॥ शालामुखीयप्रणीतैः कृतानां अनुगमने आसमारोपेरन्वाहितप्रायश्चि
त्तमेव॥ आग्नीध्रीयप्रणयनात्पूर्वं उत्तराग्नीनामनुगमने अन्वग्निरुषसामिति शालामुखीयात्प्रणीतो योऽग्निरसि इत्यादि मन्त्रेणोपायनान्तं समानं॥
उत्तरवेद्यामग्नौ प्रणीते तमावेऽनुगतेऽन्वग्निरुषसामित्यादि मन्त्रेणोपायनं इडःपीतं कृत्वाऽग्नेः पुरीषमसीत्यादि शेषं कुर्यात्॥ केचित्तु नष्टे वाहव
नीये प्रणयनीयमिध्मारभ्य होतुरनुवचनेन सहाऽन्वग्निरित्यग्निमुखस्याग्ने बाधस्वेति प्रतिष्ठाप्य भूरित्युपस्थायेत्यादि मन्त्रेणोपायनजपान्तं कृ
त्वाऽग्नेः पुरीषमसीत्यादि कुर्वन्ति॥ आग्नीध्रीयप्रणयनोत्तरकालं आग्नीध्रीयोत्तरवेदिकाशालामुखीयानामनुगमने येषां शीघ्रितानां
माहवनीयोऽनुगच्छेदित्युक्तप्रकारेणान्तं तमग्निमुत्पाद्य सर्वप्रायश्चित्तमहे। विष्णो वरेण्यं च॥ पाशोपस्थितिमारभ्य आसमाप्तेः सर्वाग्नी
नामन्वाहितानुगमनप्रायश्चित्तमेव॥ उत्तरवेदिप्रणयनादारभ्य शालामुखीयानुगमने वक्ष्यमाणं मथनं तदभावे भस्मनाऽरणीसंस्पर्शमपु
नैतत्वो भूरित्युपस्थानादि॥ पाकात्पूर्वं शामित्रस्यानुगमने योनितउत्पाद्य सर्वप्रायश्चित्तमौत्तरवेदिके जुहोति॥ पाकादूर्ध्वं नाग्न्युत्पत्तिः पुरुहो
मस्य लोप एव॥ उत्तरवेदिके सर्वप्रायश्चित्तं अनाज्ञातादित्रयं च जुहुयात्॥ तत्र लौकिकेऽग्नौ गृहहोमं कुर्वन्ति॥ अन्वाहितयोर्गार्हपत्याहवनी
ययोः सूर्योदये तदस्तमयेऽपि नोभयानुगतिनिमित्तमाधाने पुनराधानं वा कर्तव्ये॥ सामान्यस्योभयानुगतिनिमित्तस्याऽन्वाहितोक्तप्रायश्चि
त्तेन बाधात्॥ आधानमध्ये गार्हपत्याधानार्थं मन्थनादारभ्य पूर्णाहुत्यंतं यस्य कस्याप्यग्नेरनुगमने पूर्णाहुत्यन्ताधाननिष्पाद्यानामग्नी
नामनिष्पन्नत्वात्॥ मथोगतानुगतो यदि गार्हपत्य आहवनीयोऽनुगच्छेदिति नैमित्तिकं कर्तव्ये॥ अन्वाधानात्पूर्वं अन्वाधानप्रायश्चित्तं

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सर्योर्द्यात्पूर्वं गार्हपत्याग्नावनाहितेपि प्रयोगं परित्यज्य कालांतरे आधानं कर्त्तव्यं ॥ पूर्णाहुतेः प्रागपस्य कस्यचिदंगस्य लोपेपि पूर्णाहुतौ हु
४ तायां भुवस्वाहेति दक्षिणाग्नौ यजुर्भ्रेषनिमित्तहोमः अहुतायां पूर्णाहुत्यां माहवनीयादीनाम निष्पन्नत्वात् ॥ वरदानशिवाजपयोः पूर्णाहुत्यंग
त्वात्तु शिवाजपांते प्रायश्चित्तहोमः कर्त्तव्यः केचित्सोष्टिकाधानस्याहवनीये निष्पादकतामंगीकृत्य इष्टीनामध्येयाग्नीनामनुगमेन प्रयोगं
5 त्यक्त्वा कालांतरं आधानमिच्छंति ॥ कल्पसूत्रानुवर्तिनस्तु पूर्वोक्तमेव कल्पमनुतिष्ठंति ॥ तेषामिष्ट्यर्थमन्वाधानमारभ्याश्वाहितानु
गमनप्रायश्चित्तमेव प्रयोजनं यतः शम्यापरासापगतिरिति भाष्यो कल्प ॥ कृत्वाथन्वाधानस्यानुकृतान्वाधानस्य वाहिताग्नेरग्नीनामनुगमः
वसेनाद्याधानकालः पुनराधानकालः पुनराधानकालेपि नादरणीयः यदा आधानं पुनराधानयोर्निमित्तं संजातं तदनंतरमेव तयोः प्रवृत्तिः
नष्टेग्निपुत्रविनाशे निमित्ते संजाते निमित्तानंतरमग्नीनुत्पादयेत् ॥ पुत्रविनाशे निमित्तमग्न्युत्सर्गं कृत्वा पुनराधीत ॥ गृहदाहे सर्वौषधी
नां माषणोश्च मध्येपि निमित्तानंतरं कर्त्तव्याश्चिदग्निः केनचिद्दासेन प्रविधा शम्यापावत्पद्य निपतति तावन्मध्य निःस्रवविधाने नाग्ने ताग्नेर्गम
नएवेद प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं यदि तावद्दपस्थाये दिति भ्रातेः अपगतमग्निं परि वाजपतिः कविः सोमपष्टुतिविः प्रदक्षिणीकृत्य तमारोपयेत्स्मादि
गेतिः स्तच्चैव पुनः क्षिपतिमेत्रेण ॥ दूरं गतं कं जनित्रेद्रूति आहवनीये सर्वप्रायश्चित्तहोमः शम्यापरासाद्वागमनेपरिक्रमणवर्जं तत्कीम
भत्पसर्वप्रायश्चित्तं ॥ केचिच्छम्यापरासो मर्यादेत्याहुः तेषां मते यत्र यत्र परिक्रमणं शक्यते कर्तुं तत्रापगमनेमंत्रेणापरिक्रमणं संभरणं
च कर्त्तव्यं ॥ शम्यापरासात्परतः इति भाष्यो कल्प ॥ शम्यापरासात्परतो पश्चादागतं दे शमग्नीनसमारूढानप्रत्यक्षनीतायोग्निर्देशांतरंगतस्त
द्गणामितराग्नीनप्रतिष्ठाप्यतत्रैकमहार्वं स्येत् तस्मिन्नहनि तेष्वग्निषु पात्र कृतिमिष्टिं निर्वपेत् ॥ तस्याः प्रयोगः इष्ट्याय प्लेविधु
द्गिपो गामासीतं त्वं यद्यस्ताय ॥ यस्यांनपाविषिस्तस्याः स्तियेः कीर्तनं । एष ९ हविः अध्वर्युः पर्यांति काहूहिं ए हहे स्पष --- था

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दूर्हिरा हरणं ॥ पात्रासादनकाले षोडश कपालानि स्थाप्यन्ते ॥ अन्वाहार्यस्थाली वर्जं प्रकृतिवत् ॥ निर्वपणादिः । निर्वापकाले अग्नये पथि
कृते जुष्टं निर्वपामि अग्नये पथिकृते त्वा इदं रक्षस्व ॥ अग्नये पथिकृते वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमधिवापसीवापौ ॥ अग्नये पथिकृते जुष्टम
भिघारयामि ॥ प्रियेणेध्मासादनं ॥ यज्ञोसि अयं यज्ञो ममाग्ने च तु हीं तेमासन्नाभिमर्शनं ॥ अग्नये पथिकृते गृह्णि ॥ अग्निं पथिकृतं यजः
अग्नेः पथिकृतो हम्मन्नादः तयाविंशेन होमः । विहूत्यप्राशित्रं च तु धा करणं ॥ दक्षिणाकाले ववैयनडुहीं स्थापयित्वाग्नये पथिकृते स्वेत्यनडुहेना
भिमृश्य सहस्रधारा उत्सो अक्षीयमाणः तेना नस्तु ह्यानि तत्र शोभमानामित्यनडुहेनाभिमृशति वस्त्रं ॥ वस्त्रं तु वत्साशीमत्यनडुहेनाभिमृशति ॥
ब्राह्मणा अर्थवन्निज्ञानिस्पृहः कृत्ह्यण्यगामिति प्रतिगृह्णः आग्नेः पथिकृतो हम्सुज्ञितिं ॥ यज्ञो बभूव यज्ञ शं च मवर्जं ब्राह्मणतर्पणान्तमिष्टिः
समाप्यते ॥ तस्मिन्नहनि तत्रैवाग्निहोत्रहोमं कृत्वा ॥ ततः श्वोभूते ग्निभिः सह तं देशं गत्वा प्रकान्ताग्निहोत्रहोमं परिसमाप्यानन्तरं पथि
कृती कर्तव्या ॥ ग्रामिमध्ये पशुमध्ये वा वत्साग्नो आग्निभिः सह तं देशं गत्वा तद्देवतं चरुं पजीम पाथिकृती । निरूप्य कृत्वा नारम्भतत्र समा
प्तिः सर्वत्र श्वोभूते ग्रहान्प्रतिगच्छति ॥ सोमेष्टी क्षादिने श्वेववत्सायाग्निभिः सह देवयजनं गच्छति ॥ उपवसत्स्ववत्साया नु छोमीसे अभ्यस सर्वं प्रा
याश्चित्तं न देशान्तिरगमनं स प्रोन्कर्षप्रसंगात् ॥ सर्वं च वत्सा दुग्धं भ्रोकस्य ॥ यदि सान्नाय्यार्थमपाकृता वत्सा निःशेषं पिबेयुस्तस्य
पीतस्य हविषः स्थाने वायुदैवत्यं यवाग्रं निर्वपेत् ॥ तस्याः प्रयोगः रात्रौ स्याप्राग्निहोत्रहवणीम् पर्पचोत्तरेणागार्हपत्यं प्रयुक्तस्य तः पात्रीं
प्रयुज्य पवित्रे कृत्वा संविशन्तानित्यभिमृश्य पवानस्य तासी साराभ्य वायवे जुष्टं निर्वपामीति निरूप्य निरूप्ते घन्तो प्योपवसेत् ॥ श्वोभूते क
र्माणि वासिमारभ्य पात्रासादनकाले प्रफक्तानि प्रयुज्य प्रातर्दोहपात्रैः सह यवागूपाकार्थं पात्रं प्रयुनक्ति ॥ रात्रौ निरुप्ते प्रयौ होष्य आग्नेयपति
र्वापः निर्वापो त्तरमाग्नेयस्य पूर्वं प्रयोगः अग्ने हमिदं रक्षस्व वायो हव्यं रक्षस्वेत्यादि ॥ प्रागधिवपनाद् आग्नेयेन सह सो स्पणादि कृत्वा ततो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के· यपाभागं आवर्तेयामिति विभज्य द्रव्यमग्नेरिर्दं वा यो गिराभिमर्शाग्ने यस्या एव त्विकुरु तादि त्यं नैर्ऋत्य पेषणं कृत्वा कपालान्युपधायय वा गृह्य प्रणीयो स्थाल्यां
५ प्रक्षो भक्षीत्युपधाय प्रातर्दोहे कृत्वा पिष्टानामुत्पवन काले तं दुग्धानुत्पूयाधिश्रयणकाले आग्नेयमधिश्रित्यपयसोऽभीति स्थाप्यानन्तरं दुग्धानोप्य
5 यवाग्ं कृत्वो द्वासनां तं चरुवत्करोति वायव्ये क्षयमित्यभिघारणं॥ केचित् क्षीरमिति दधिपयसो वा पयस्थाने यवागूं निरूप्य उद्वासनादूर्ध्वं
तत्कर्मा आसन्नाभिमर्शनादयो प्यविकृता यवाग्वा भवेयुः आग्नेययागानन्तरं सान्नाय्यस्थाने पि यवाग्वा वायवैवस्यत्वात् तत्पक्षे प्रचा
रः वायवेत न्न हि वा पुष्यजेतिमंत्रे वा॥ वायो रहं देवयज्यया दिद्या विभूयासं जे मानं महिमानं गमेयमिति वा हुत्वा नुमंत्रणाय दिशो हृदयं वत्सा
पि वेषः तदा यवाग्न हृदयं प्रपति त्वा आग्नेयेन प्रवर्तयेद्यवाग्वोः सहप्रचारः एकदेवत्यत्वात् एवमिष्टौ संस्थाप्य पुनरप्यग्न्याधाना दिवसा
नपाकृत्वो पोष्य श्वोभूते यथा प्रकृतिदर्शं कुर्यात्॥ केचित्तु विच्छिन्नं दृष्ट्वा तद्देवान्वाधानं तन्त्रेण सहावर्तयन्ति॥ इतरथो ह विघोरदृष्ट्वा
न्॥ यदि त्विः शेषं नपिबेयुः तदा यागपर्याप्तं अवशिष्टं चेद् तदीन प्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तं च॥ अनाज्ञातत्रयं च हुत्वा शिष्टेन यागः नष्ट
नीत्वा॥ आर्त्तिप्रणाश इति षट्श्लोकाः यस्य सायं दुग्धं दह्र्नापहरणादिना वा केशादिदूषणेन वा विनिष्टं त्वावेवाण्पाशना पूर्वं ज्ञात
तद्देवोत्तरेणाहर्यत्स्या हवनीयो दर्भानसंस्तीर्य यस्याग्निहोत्रं हवणी प्रपर्यं च प्रयुज्य पुरतः पात्रीं प्रयुज्य पवित्रपाणिः संविशं तामिति पा
त्रीणपिभिमृश्य वाग्यतो वानस्पत्या सिरदाशिरणाय त्वेति अग्निहोत्रहवण्या दानादि कृत्वा इन्द्राय जुष्टं निर्वपामीति ब्रीहीन्निर्वपेत् दध्याजि
नः महेन्द्रायेति महेन्द्रयाजिनः श्वपचावा पीते कृते आरण्याशनं कृत्वा ग्रामे भ्य उपवसति॥ आरण्याशनादूर्ध्वं विनिष्टमिति ज्ञाते तद्देवान्वा
वपानं करोति नारण्याशनं॥ श्वोभूते कर्मणो वामित्याद्यपात्रसंसादनकाले रौद्रमहेन्द्रस्य वा एकादशकपालानि आग्नेययस्था स्यैक
दूर्मजिनादनिर्णाचावप्रफक्ता निपात्राणि प्रफज्य प्रणीताप्रणयनं कृत्वा पवित्रपाणिरसंमृष्टानि पात्राणि संमृश्य रात्रौ निरूप्तेषु व्रीही

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्याग्नेयस्य निर्वापादि प्रतिपद्यते कपालोपधानकाले पूर्ववत् प्रातर्दोहः प्रोक्षणाद्युद्वासनान्ते आग्नेयस्य पूर्ववमुपचारं कृत्वा ऐन्द्रस्य पु
रोडाशस्य कोतिउद्वासनकाले आग्नेयाभिघार्यत् सौमैंद्रमभिघारयतिउद्वासनादूर्ध्वमैंद्रस्य पुरोडाशस्यासन्नाभिमर्शनादयः संस्कारा दधिव
द्भिर्पयेरन् प्रचरणकाले आग्नेयेन प्रचर्य दधिस्थाने पुरोडाशमवदाय प्रातर्दोहेन सह सन्नमुखेनैव प्रचारः सायंदुग्धं प्रभाते विनिष्पन्नमिति ज्ञा
तं चेत् दैवनिर्वापः नोपवासः प्रयोगक्रमः पूर्ववदेवमिष्टिं कृत्वा अन्वाभानादि पुनरीज्या कर्तव्या ॥ सत्रकारैणान्नेऽपि सायंदोहनं विना
ऽपि दोहे इयमहेंद्राय वाणकाद्दशकपालानिर्वपेत् फजसमयवानस्य प्रासिरसायनचेत् अग्निहोत्रहवण्यादानादि विहीत्रिहव्यपुरोडाशं कुर्या
त् ॥ उद्वासनादूर्ध्वमाग्नेयस्यैवायवं कृते प्रातर्दोहे विनष्टमिति ज्ञात्वा तं तावत्संस्कारात्तातं प्रातर्दोहस्थानापन्नस्य पुरोडाशस्य कृत्वा पश्चादा
ग्नेयपूर्वसंस्काराः कर्तव्याः उद्वासनादूर्ध्वमासन्नाभिमर्शनादि पयोधर्माः दध्ना सहावदायसन्नमुखेन प्रचारः पुनरीज्या च ॥ पयसा
यं दोहे विनष्टे तदर्धं पुरोडाशे कृते प्रातर्दोहस्यापि विनाशः तदापि कपालानि प्रफज्य निर्वापादि पयसास्तंनां तं पूर्ववत् कृत्वोद्वासनादूर्ध्वं
दोहधर्मेण च पौर्णमास्येयानंतरं पुरोडाशयोः सहप्रचारः कर्तव्यः पुनरीज्या च दोहद्वयस्य फणयहविनाशे सततरे विनष्टे वा तदर्थं व्रीही निर्वापा
पूर्वं तदनंतरस्यापि विनाशो यो भयविनाशः कृत्स्नप्रायश्चित्तमुच्यते ॥ प्रकृतानाशनाग्नेयाद्रम्यन् आग्नेयपंचशराववत्सोदने वा पौ कपालानि
चरुस्थाली निर्वापार्थं शरावं च प्रफज्य संमर्शवानस्य प्रासिरसायचेत् अग्निहोत्रहवण्यादानादि आग्नेयस्यान्वावापांतं कृत्वा शरावे
ण पंचशरावं निर्वपति शरावस्याग्निहोत्रहवण्यासहत्सौमासनतपने कृतं यं प्रकृति त्वान्नशराव पार्श्वमूहः त्रिर्मेत्रेणाहिस्त्सौ ॥ इदा
यजुष निर्वपामीति पंचशरावस्य निर्वापे महेंद्रायेति वा ॥ पुरोडाशपंचशरावयोर्दोहस्थानीययोरुद्वासनानंतरं पुरोडाशचरुपधर्मान्क्रियेय
रन् ॥ पात्रस्याद्वासनादोह धर्माः प्रचरणकाले आग्नेययोः सहप्रचारः अग्नेरहं देवयज्ययान्नादा रद्गुमावीभूयासं जेमानं महिमानं गमेय

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मिति॥ पंचवत्सरसाध्यायव्रतकर्मत्वात्। अथवा भयविनाशेन। द्वितीयआग्नेयः पुरोडाशः केवलश्चेंद्रः पंचशरावश्चोदनः तदाप्याग्नेयमवदाय द्वितीया
६ ग्न्यर्थं पंचशरावैकदेशमाग्नेयेन सहावदाय प्रचरेत॥ पुनः पंचशरावैकदेशादिंद्रं महेंद्रं वायजेत॥ हुता तु कर्मत्रेण पूर्ववदुभयोः उभयोः कल्पयो
रप्यन्वाधानादिपुनरीज्या कर्तव्या॥ व्रत्यव्रतोपायनमित्यादि श्लोकत्रयस्य॥ व्रत्यमहर्नाम व्रतोपायनव्रतविसर्गयोर्मध्ये उच्यते के। चिद्धूता
6 र्दमहर्व्रत्यमहः। तितेषां मते दर्शपूर्णमासादीनां निमित्तकर्मणो कालः पर्वादिन्व्रत्यमहः एषपक्षः प्रायेणानुष्ठीयते वृधैः केचित्संकल्पाद्दारभ्ये
तिवर्णयंति॥ तस्मिन्नहनियदि पत्नी रजस्वला स्यात्तदा पत्नीकर्मवर्जं दर्शपूर्णमासादि कर्तव्यं॥ रजस्वलायां पत्न्यां वेदेः पश्चाद्दुदग्रंथयो
क्तं स्त्रीयान पत्न्याभावाद्या वा काश्चिच्चिष्पत्नी करोति प्रोक्षणीरासादयेत्तस्मिन्नेषे पत्नी॥ सन्नत्येति यद्वहूयमस्य लोपः अग्नेर्गृहपत
यद्वतिगार्हपत्योपस्थानादिषु धिमन्नीकपस्थानं नानांपत्नीकर्मणां लोपः आज्यस्य पत्न्यवेक्षणावाद्मेध्यवाराणेन्कारोतीति पत्न्यवेक्ष
णनिमित्तत्वेन विहितं तेजोसीत्यधिश्रयणं तेजसे चेत्पयाहरणं च लुप्यते॥ सपत्नीयं तु हूयत एव॥ एवमिष्टिः परिसमाप्यते॥ ततः स्त्रि
रात्रातीतां पत्नीमनुगमनार्थं मुपहूयेत॥ अमूहमस्मि स्रवीर्यायेति तत्तोविष्णुर्योनिमित्यादिभिस्त्रयोदशभिर्ऋग्भिरभिमंत्र्य हिंकृ
त्यास्त्रियमुपेयात्॥ बहुपत्नीकस्य पत्नीकर्माणि रजस्वलाव्यतिरिक्ताभिः कर्तव्यानि॥ एवं दर्शपूर्णमासविकारेष्विष्टिषु पशुचातुर्मास्ये
ष्वप्यन्वाधानादूर्ध्वं रजस्वलायामपरुध्यैव यागः कर्तव्यः आरंभात्पूर्वं चेत्कालोत्तरएव यागः चातुर्मास्येषु वैश्वदेवपर्वणां यागेन्कृते
वरुणप्रघासादिषु नाऽन्येषपि मलिनां वाण्यायाः स्वे स्वे काले परुध्यैव यागः कर्तव्यः आधानमध्य इति श्लोकस्य॥ आधानेसंकल्पादा
रभ्याग्नेयस्य दक्षिणाकलात्पूर्वं यदि पत्नी रजस्वला तदा प्रयोगं त्यक्त्वा कालांतरे आधाने कर्तव्यं॥ दक्षिणादानादूर्ध्वं चेत्तत्सेष्टि कर्मा
धानमपरुध्यैवकर्तव्यं॥ आधाने प्रवृत्ते शावाद्याशौचमपि न भवति॥ अन्वारंभणीयेति श्लोकस्य॥ अन्वारंभणीयस्या आरंभात्पू

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

र्वं यदि पत्नी रजस्वला तदा कालांतरे विप्रकर्षे प्राप्ते सारस्वतं होमानारंभणीयां च कृत्वा विप्रकर्षे पिं कृत्वा पुनः सारस्वतहोमाद्यन्वारंभणी
या सह कृत्वा विहृ पौर्णमासी कर्तव्या॥ आरंभादूर्ध्वं चेदपरपक्षे वसावौर्णमासी कर्तव्या॥ अत्रापि शावाद्याशौचानि न भवंति॥ स्मार्तस्य
श्रौतं प्रति दुर्बलत्वात्॥ अग्निहोत्रारंभे यदि पत्नी रजस्वला तदा त्रिरात्री तेन सप्तहोतारं हुत्वा दशहोतारं प्रथमं अग्निहोत्रारंभः कर्तव्यः पितृपि
तृयज्ञारंभकाले यदि रजस्वला तदापि दर्शांते सप्तहोतारं हुत्वा पिंडपितृयज्ञ आरभ्यः सोमे प्रवृत्ते इति स्मृतः सोमयागे पत्न्या रजस्व
लायां बौधायनमतात्प्रयोग उच्यते॥ अग्निष्टोमद्वादशाहादिगुणकाहाहीने षारंभात्पूर्वं यदि पत्नी रजस्वला तदा कालांतरे आरंभः
यद्यारंभात्परं तत्कर्मपरपक्षे वयज्ञे तावभपास्नातायामवभृतः तस्यादीक्षारूपाशिवस्त्रयो कृत्वजवान्यादायनिर्णिज्यान्यत्र निर्धा
ति॥ पत्नीसत्यायाः पूर्वं शालायां सिकतास्वासीत मस्प्रेह निमार्जालीयं परिश्रित्य तत्र सिकतास्वासीनह विष्यमेव भोजनं॥ तत्र तपानं
रजस्वला हवींषि नावेक्षेत न स्पर्शेत् अहे पर्यवेते यदि वस्त्रं रजसोपहतं तदा लोहितं छित्वेत्म्फन्का ततो लोहितमयस्वर्णादि रपनीय वस्त्र
गोमूत्रमिश्रेणोदकेन प्रक्षाल्य दर्भपिंजूलैः पत्नी पावयति तेन स्नाना भवति॥ न स्नानं कुर्यात्॥ कात्यायनस्तु गोमूत्रमिश्रेणोदके
न पत्न्याः स्नानमाह क्षुधायां वस्त्रमोक्षजातानि समंत्रकं प्रयुञ्जीत प्रभृति कायामपि पत्न्या तारजस्वलावदपरपक्षे वावभृपापघजेत॥
दशाहे पर्यवेते तदापि रजस्वलावत्तत्पापिन्या पत्नी कर्मसंयोजयन्प्रपमप्रभवति स्नानात्पूर्वं कृत्वा पर्यं अजनादि कर्तव्ये॥ तत्कर्मतत्सु
त्रो वा स्नाता वा व्रतस्थचारी गृहस्थो वा कुर्यात्॥ तन्मंत्रं यजमानो जपेत्॥ स्नानादूर्ध्वमपि पत्नी रजोनुवृत्याहे त्वंतरेणा वास्त्रशक्त्या वाक
र्मस्व योग्या स्यात्॥ तदापि तत्कर्मकरणं मंत्रजपश्च पूर्ववत्॥ सोमाधाने विशेषः आरब्धे सोमाधाने रजस्वलायां सेष्टिकमाधानमपरु
ध्वकर्तव्यं॥ आधाने कृते सोमारंभात्पूर्वं यदि रजस्वला तदा कर्मसमाप्त्या अहन्नु सीमासिंचअपहगते स्नातायां सोममखंक त्वादि कुर्यात्॥ दीक्षि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कं॰ ७ तीयेह्नः प्राग्यदि रजस्वला तदापि त्र्यहपर्यवेते स्नातायां कुर्यात् द्वितीये तृतीये वा प्रारभ्य प्राक् प्रवर्ग्याद्यदि रजस्वलायां न कर्मोपरमः व्रतदोहना
त्प्राग्यदि रजस्वला तदा पत्न्यर्थं न व्रतदोहनं त्रिरात्रं हविष्यमश्नीयात्॥ त्र्यहे पर्यवेते पूर्ववत्॥ सोमस्त्र मिश्रेणोदकेन स्नानं कुर्यात्
7 वस्त्राण्यपि पूर्ववन्निर्णिज्य प्रपज्जीत॥ दुग्धे प्रतेच रजस्वला चेत्तद्व्रतमप्योप्य वत्सस्य हविष्यमश्नीयात्॥ चतुर्थे दिवसे स्नानादि समानं।
प्रवर्ग्यारंभकाले यदि रजस्वला चेत्तदा त्र्यहः कर्तव्यं प्रयोगजातं॥ अग्नीं ज्योतिष्मतः कुरु तेन्यत्तं समाप्योपरमेत्॥ चतुर्थे दिवसे पूर्व
वत्॥ स्नानान्ते प्रयोग शेषस्यारंभनः औपवसथ्येह्नि सद्येह्न निवारनस्वला चेत्तदावभृथान्तं कर्तव्यं॥ चतुर्थेह्नि स्नातायामवभृ
थादि कार्यं॥ निवास देशाशानस्थानानां प्रकारः पूर्वमेव व्याख्यातः यद्येकस्तनव्रतप्रभृति अनालंभुका भवति। सित्रमवभृथान्त
त्वेति बौधायनीय वचनं॥ गोपालिकेन यद्येकस्तनव्रतं दोहयतेति सं प्रैषप्रभृत्यनालंभुका भवति तामपरुध्य यजे ति व्याख्यातं॥
स च सम्प्रैष औपवसथ्यस्तु दुरयागात् प्रागेव॥ अथाध्वर्युरपरराते व्यात्सम्प्रैषशास्ति एकस्तनव्रतं दोहयतेति बौधायन वचनात्॥
तस्मादुदयागात् प्रागेवारभ्य रजस्वलायामावभृथात् कार्यमिति प्रतीतं॥ केचिदायस्तं बेनमयग वनैकस्तनव्रतप्रैषस्यानुक्तत्वात्॥ अ
त्रैकस्तनव्रतं यजमानाय प्रयच्छतीत्यग्नीषोमस्यारंभात् सर्वमुक्तत्वात्तत आरभ्यावभृथा कर्तव्यं॥ प्रातरैव रजस्वला चेद्विरमणं॥
प्रवर्ग्ये प्रवृत्ते चेत्तदानीमेवापरा। न्हिकीभ्यामिसंतं कृत्वा विरमणं मितिमन्वानाः कारिकामपि न पैवयोज्यर्यति॥ तत्रासमर्थ्यं रोच
ते स प्रोत्कर्षस्यानिषत्वात्॥ लोकपरिग्रहीतेन गोपालिकेन प्रातरह्कारारभ्य रजस्वलायामवभृथान्तं कर्तव्यातेन व्याख्यातत्वा
त् आपस्तंबेनापि सामान्येन तामपरुध्य यजेतेत्यपरुध्य यागस्योक्तत्वात्॥ अत्र सर्वत्र सत्प्रोत्कर्षनिमित्तयुनर्योगो न कर्तव्यः त्र्य
हे पर्यवेतत्वचनकृतत्वादुत्कर्षस्य॥ यदि दंरजस्वला विषयेउक्तं तद्दुहु पत्नीकस्यापि स्यात्कस्यां विदुज्जस्वलायामपि द्रष्टव्यं॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वामित्वाविशेषात्॥ यस्मिन्काले रजस्वलायां प्रायेण प्रयोगविरमणं नोक्तं॥ तत्रैव पत्नीकर्माणि निर्मलाभिः कर्तव्यानि॥ यत्र विरमणमु
क्तं॥ तत्र च निर्मलाभिः प्रयोगः कर्तव्यः एष सूत्रवैदिकाग्निप्रमादाद्यू रजस्वला॥ नष्टं तमाहुर्विद्वांसोऽरण्याधेयं भवेत्पुनः रजस्वला चेत्कु
ताग्निमन्थोऽनं स्पृशपतेयदि॥ तापिरं षाकपालेन कर्तव्या शुचयेऽग्नये॥ यदि तु हंसी प्रमादात् रजस्वला गार्हपत्यादीनामन्यतमं मार्गि स्पृ
शति तदाग्नीन्परित्यज्य पुनराधेयं कृत्वा माहाभारतोक्ता शुचीष्टिः कर्तव्या॥ सोमे प्रागवंशगतानामग्नीनामन्यतमस्पर्शे आधानं शु
चीष्टिः उत्तरवेदिकाग्नौ प्रीयणाग्नि समारोपणीमारिष्टिष्टानां स्पर्शे स्वयोनितउपायसर्वप्रायश्चित्तं॥ यत्र यत्र होमार्थमाहवनी
याग्निः प्रणीतिः स्व च तत्र होमात्पूर्वं यदि रजस्वलास्पृशेत्॥ तदायगी समस्याग्नीनाधाय शुचीष्टिः वहरणप्रयाते पुर स्थितिविहारस्य
स्याग्नेः पितृयज्ञवेदग्ने च स्पर्शने स्वयोनितः प्रणीय सर्वप्रायश्चित्तं॥ एवं सर्वत्र के चतुष्पथाग्नेः स्पर्शने वाग्निहोत्रार्थ आपोस्पर्श
ने पुनरायतनारोप्य सर्वप्रायश्चित्तं अपो टेगार्हपत्यस्य स्पर्शने नमपोत्या पाटे करे शमात्सगार्हपत्येनिधायसर्वप्रायश्चित्तं॥ वि
धरन्मितिमार्धघ्नोकस्य॥ यदि स्नान्नायार्थमग्निहोत्रार्थं पयो वानप्यमाणानं अग्निसंयोगादुधृतं विधिस्पृदितान् अग्निं भूमिं वा प्राप्नोति
तदाह विसाराय उद्गन्त्वा वल्मीकस्य बिलमपात्त्वाप उपस्पृश्य प्रजापतेनत्वदेतानिन्य वा सा हाकारवर्जेत॥ मित्रवनीयमृषिः पति
हेत॥ नात्र मनसा तत्र हविरग्निहोत्रं चेत् अनग्निहोत्रधर्मे राहोह धर्मेणामां दुग्धी जुहुयात्॥ सान्नाय्ये चेद्दत्तौ किं कं पप आहु स्पर्म
त्रेणाकुंभीमभिमन्त्र्य वितन्वशाखापवित्रे चाम्याय रे वस्त्वा सविता पुनातिवितिकुंभ्यामामि स्रसेदुच्छ धमता वरीरिति संस्नाव्य नेचान
यति॥ दोहनलोपनिमित्तं अन्तरितप्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ आमिक्षायां न सन्नायप्रायश्चित्तामि निमामस्त्राजमनेन तत्र सर्वप्रायश्चित्तमेव
अमेध्यसेवी एवाहुतीनो गतस्य वे सर्वथयोः अग्निहोत्रे सान्नाय्ये वा यद मेध्यपि उपसवर्तकः॥ क्रिमिः श्वयत न तदामध्यमेतमेन वा पलाश

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पर्णोन महीद्यौरिस्त्वामधमम्पां धिद्देशास्यां न नित्री यान्निहोत्रसामाये पूर्ववदुद्वासयेत् ॥ अग्निहोत्रे तेंडुलादिष्वपि कीटावपन्ने पूर्ववद्दंतः परि
१ धिदेशे स्यन्त्का सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वास्य तद्धविः संस्कृत्य जुहुयात् ॥ यद्यग्निहोत्रमनुपरिवर्षे बिंदवः पतंति तदा भूर्भुवः स्वरिति होत्र्यंजपनी स्यंतं कृत्वा
8 मित्रो जनान्कल्पयतीति मंत्रेण स्वाहाकारांतेन पूर्वाहुतिं तेनैव हविषाहुत्वा स्कंनिमार्जनाद्यं न वेदिमार्जनांतं निकृत्वा पुनः प्रणयनमा
र्जनांतं सांगं होमं कुर्यात् ॥ केचिदिह्व वृषेन हविषाहुत्वा हृषिरसीति उपस्पर्शनीनं कृत्वा तेघावाग्नीपुरोहनादिमार्जनांतं कुर्वंति । यद्यग्निहोत्रे
पूर्वाहुतौ हुतायां उत्तराहुतिं स्कंदेत् ॥ पूर्वाहुतेरुपर्युत्तराहुतिं जुहुयात् ॥ वायत्ववेछे वनस्पतये स्वचं वा वनस्पते तिबुध्यानयास मिधमाधायस्क
न्नशेषान्न स्वीमुत्तराहुतिं जुहोति ॥ अग्निहोत्र स्वीमुत्तराहुतिः उभयत्र पूर्ववत्पुनर्होमः उत्तराहुते एषघ्य यमानाअपां पूर्वाहुता वेकदेशपतनेनै
तत्प्रायश्चित्तं अनत्तानजपराव । यदिस्कन्नं सर्वं स्कन्नमभिहुतनावहनात्तानजपकृत्वा स्त्वा त्यात्रिरभ्युक्षीययत्ववेछे वनस्पतयइत्यादि
पुनर्होमं कुर्यात् ॥ अत्यावशिष्टे त्ववशिष्टेनैव तत् स्वीमुत्तराहुतिः अनात्तानमितिसर्वप्रायश्चित्तं च ॥ मात्रापचारेण छेषेण समापयादिति
मायात् ॥ मस्राणस्यापयां स्रोत्वोपराव मंत्रस्य मध्य इति सार्धश्लोकस्य ॥ पूर्वाहुतौ हुतायां यद्याहवनीयो नुगच्छेत्तदायस्मात्काष्ठादग्निं
ततउपशांतः तस्मिन्कुकल्वेउत्तरामाहुतिमग्निदारौ दारावग्निः स्वाहेति मंत्रस्य मध्ये जुहोति यद्यनुगतश्चकलो नात्तानत्सदा हिरणपानिधा
यतास्मिन्पूर्ववज्जुहोति ॥ अग्न्याभावात्स्कन्नं प्रतिनिपनाग्निसमिंधनं परिसमूहनादि परिषेचनानांनिवृत्तिः सप्तर्षिभ्य स्त्वेफ देशेन
स्यापि ॥ केचिन्निष्टपनमनुदेशनांगमितिमन्वानाः अग्निषट्ट्समयात्पुनश्चौदेशानं कुर्वंतिस पृन्कषितन्नये ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्योः क
र्मसमाप्तिः एतेनेदं वा अत्र प्रायश्चित्तं ॥ सर्वत्रानुगमे छिमेतामे के समाम नैति ॥ अस्मिन्पक्षे अत्रापि तपस्वत द्दषिमं चादमो वा ॥ पुरा
स्कगारानेतिपादस्यायास्पुरस्तादिति श्लोकस्य ॥ यपाजार्प स्कगारानान्पूर्वं परिधिपरिधानाद्धूर्धं परिधिभ्यो बर्हिषि यद्यगारस्कंदेत्पू

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वैस्यां दिशि परिधयत्राहुतिः स्कंदेन ४ स्कवस्यमूलेन पीडयेत्॥ मा तमोमा यज्ञ निधीदस्ति। अध्वर्युं मा हिं४ सी यजमानं मा हिं४ सीरिति तमादत्ते
आहियन्तं दद्रे परिदधामीति तमग्नौ क्षिपति सहस्रक्षं गोवृषभः वीर्यपोषं चयच्छेति अंगारं तत्क्षमीमा तत्पनस्योपरि सहस्रं भगइति स्वाहा
कारांतेन मंत्रेण होमो वा॥ दक्षिणस्यां दिशि स्कंदेन मा तमो मे स्य च मुक्त्वा ब्राह्मणं॥ मा हिं४ सी यजमानं मा हिं४ सीरिति न पीडयेत्॥ अमुम
मानं॥ पश्चात्पश्चात्स्कंदेन शामा तमो मे स्क मुक्त्वा होतारं मा हिंः सीः पत्नीं मा हिं४ सी यजमानं मा हिं४ सीरिति निपीडनमिति अमन्त्र वैरा
समानं यथा उत्तरस्कंदेन मा तमो मे स्य च मुक्त्वा आग्नीध्रं मा हिं४ सी पशून्मा हिं४ सी यजमानं मा हिं४ सीरिति निपीडनं॥ अमन्त्रसमानं
प्रणीते काल इति पंचभ्यो गाः अग्निहोत्रप्रणायनकाले गृहीतो अग्नीतरव सारणमपनेभस्मनारणी सं४ स्पर्शमपनेवा क्रिय
मारोपदग्निजायेत तदा लौकिकाग्निमाहृत्य गार्हपत्यायतने निधाय पश्चादारणाद्विमार्जनांतिहोमं कृत्वा लौकिकाग्निं परिसज्य अग्निं
मथित्वा गार्हपत्ये निधाय आहवनीयं प्रणीय तत्र पश्चात्ते शिमित्राद्यो वा॥ यद्यग्निहोमकाले न जायेत तदापि लौकिकाग्नावग्निहोत्रं हुत्वा
मंथनादि पूर्ववत्कर्तव्यमिति केचिदाहुः पुनः मंथेरिति वचनादेकएव होमः प्रतिनिधौ युक्तः इति भाष्यकारमतिः तस्मादहुती यावाधोम
कालाधरिमथ्यमानो न जायेत तदा समारूढं नाशं यद्युरणपोः समारूढो न स्पेरिति पुनराधेयमग्न्याधेयं वा कर्तव्यं॥ अकृत्वा भस्मना
रणी ४ सं४ स्पर्शं मेपनमवहरणमपनं वा लौकिकाग्निप्रतिष्ठापने यस्य वो भावत्र गतानिति पुनराधेयमिति केचित् भस्मनारणी
सं४ स्पर्शमेपनेवहरणमपनेवा प्रहृतेषु द्यास्तसमयात्पूर्वं लौकिकाग्निस्थापने अग्न्याधेयमिच्छन्ति॥ अपरेऽमवृत्तेर्मपने लौकिकाग्नि
स्थापनेप्युदयास्तसमये लौकिकाग्निमाहृत्य मणो यानु धरणप्रायश्चित्तं कृत्वा मार्जनांतं होमं समाप्य मंथनादि पूर्ववत्कुर्वंति॥ प्रया
णागावरण्योः समारूढोऽग्निः प्रणापनकाले मथ्यमानेन जायेत तदापि लौकिकाग्न्याहरणादि पूर्ववत्तत्रानुगत होमः अत्र तु लौकिका

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्नस्थापनेपुरयात्तसमये नाम्नाधेयं पुनराधेयं वा कर्तव्यं ॥ लौकिकमाहृत्य प्रणीयावत्सरणाप्राप्य अग्निं कृत्वा अग्निहोत्रादि मित्रादिवर्जं सर्वं पू
१ र्ववत् अजस्रपक्षे तु होमकाले यो ऽग्निरनुगतो मथ्यमानो न जायेत तस्य स्थाने लौकिकमग्निं निधायाग्निहोत्रहोमं हुत्वा आमपतिं कृत्वा मित्रा
९ दिहोमाः द्विगिराग्निसमध्यावसथ्यानी अनुगमने लौकिकमग्निस्थापनादि मंत्रपनानं समानं न तपस्वन्तः ष्टिः नच मित्रादयः सर्वप्रायश्चि
त्तमेव ॥ मथ्यमानानां गार्हपत्य ख्यातिरीक्तानां आगामिहोमकालादर्जनेन गार्हपत्यादाहवनीयस्य प्रणायनं मित्रादिहोमश्च ॥ इतरेषांत्व
योनितः प्रणीय सर्वप्रायश्चित्तं च ॥ गार्हपत्यस्यानुगत्तौ आधानमेवेति कात्थिकाकारमिति ॥ तालवृंदवासिनः स्वजस्रपक्षे यस्य कस्यचि
दप्यग्नेरजस्रस्याधानमिति अग्निप्रतिनिधित्वेन यदाधात्ता अजादयः तदाग्निपतयेति मंत्रमनूद्य स्थापयेदिमान् ॥ धृष्टाधृष्टत्वं दृष्टान्तं स
याजमानं च लुप्यते ने ध्रौर्यलोपात्पाकानी हविषा पचनं नच ॥ समूहवादयः संति संस्काराः संभवादिह ॥ इहप्रजाभवत्येव तत्पाक्
कृत्कवयोर्ग्रहः तत्तापस्यानुसंस्पृत्वार्थः समिधोयोग्यभावतः ॥ शिष्टं समानं करोतु होमद्वयविधानं ततः संसर्गदोषो नास्त्यत्र रीहि हीती
धनं न च धर्मशास्त्रावं भ्यकर्त्तव्योन विशेषोऽस्यनः ॥ अपराग्नौ होमप्रसेन त्रापि स्थापयेदृजं ॥ होमश्च कर्तो कर्ज व्योत्र तमप्यत्र व
स्यते ॥ अजस्यमांसं नाश्नीयादृक्षिवमाहाहुतौ ॥ पाणिहोमे नापरं ध्या ब्राह्मणं वा स कांसिणां ॥ दर्भासने तु नासीत दर्भहोमे व स्यते
आपोन निर्णोत्ताभिश्चपादौ न प्रक्षालयेतीच ॥ दर्वीं त्रातपंती कुर्यां द्रूर्ध्वं संवत्सरान्ततः पित्रादयन्नतिश्लोकस्य ॥ यस्य यजमानस्य पूर्व
वयसो दृधाः पित्रादयो न्नातयो वा अपरवयसः पुत्रादयश्च संततं म्रियंते तदाक्षामवत्नेष्टिः कर्तव्या ॥ तस्याः प्रयोगः ॥ इष्ट्याय
स्यदर्शादि ॥ अद्ययक्षायमाण एषं हविः यस्यां निष्पाविषिः तस्यां तिथेः कीर्तनं पौर्णमासं तंत्रं ॥ अग्नये क्षामवते जुष्टं निर्वपामि ॥
अग्ने क्षामवत हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नये क्षामवते यो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अग्नये क्षामवते जुष्टमधिवपामि ॥ अग्नये क्षामवते जुष्टमभि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

धारयामि॥ अक्रं द्रग्निस्त्वेवसूनि पूर्वेणाीके तियाज्यानुवाक्ये॥ अग्नये क्षामवते नुब्रूहि॥ अग्निं क्षामवन्तं यजेति संप्रैषो॥ अग्नेः क्षामव
तोऽहमन्नादः नपार्वणाहोमः विहृई प्राशित्रं चतुर्धाकरणं च॥ अन्वाहार्यो दक्षिणा॥ अग्नेः क्षामवतोऽहमुज्जितिमिन्फजितिः यज्ञो बभू
वयस्तशंचमवर्जमिष्टिः समाप्यते॥ एषेष्टिर्यजमानस्यात्वभूनंग हात्दाहेपि कर्तव्या॥ नत्वन्यगृहवासेपितद्दाहेपि॥ श्रौतानिनेति
श्लोकद्वयस्य॥ यस्याहिताग्नेरग्नयो मैश्रौताग्निभिः स्त्रौपासनादिभिः लौकिकैर्वसः संसृज्येरन् नन्योन्येवा सर्वैसह संसृज्ये
रन्तद्दासंसृष्टेः मग्निमारण्योः समारोप्य मथितोपावरोऽस्याग्नये विचीष्टिः कर्तव्या॥ इष्टायास्य इत्यादि पौर्णमासे तंत्रं॥ अग्न
ये विविचये जुष्टं निर्वपामि॥ अग्नये विविचये हव्यं रक्षस्व॥ अग्नये विविचये वो जुष्टं प्रोक्षामि॥ अग्नये विविचये जुष्टम
धिवपामि॥ अग्नये विविचये जुष्टं संवपामि॥ अग्नये विविचये जुष्टमभिघारयामि॥ अग्नये विविचये नुब्रूहि॥ अग्निं विविचि
चोऽहमुज्जितिमिति विशेषः नपार्वणाहोमो विहृत्य प्राशित्रं चतुर्धाकरणं च अन्वाहार्यो दक्षिणा यज्ञो बभूवयस्तशंचमवर्जमिष्टिः पी
समाप्यते॥ वितेविसृग्वानद्वामन्वेमानुषीरी ते तद्दिनियाज्यानुवाक्ये॥ यदि गार्हपत्याहवनीयावन्योन्यं संसृज्येयातां तदा संसृष्टं
पूर्ववन्मथित्वोपावरोह्योऽग्नये विपृचे ष्टिः कर्तव्या तस्या विविचिवत्कल्पः॥ अग्नये विपृचे जुष्टं निर्वपामि॥ अग्नये विपृचे हव्यं रक्षस्व
अग्नये विपृचे वो जुष्टं प्रोक्षामि॥ अग्नये विपृचे जुष्टमधिवपामि॥ अग्नये विपृचे जुष्टं संवपामि॥ अग्नये विपृचे जुष्टमभि
घारयामि॥ अग्नये विपृचे नुब्रूहि॥ अग्निं विपृचं यज॥ अग्निनाविपृचा याज्याकविरग्निः समिध्यत इति याज्यानुवाक्ये॥ अग्नेर्विपृचो
हमन्नादः अग्नेर्विचोऽहमुज्जितिमिति विशेषः यदि गार्हपत्यदक्षिणाग्नि दक्षिणाग्न्याहवनीयो वा अन्योन्यं संसृज्येयातां॥ पूर्ववन्मं
थनादि कृत्वा अग्नये वीतये इष्टिः कर्तव्या तस्या इष्टेर्विविचिवद्विधिक्रमः प्रयोगस्तु विविचीष्टिवत्॥ अग्न आयाहि वीतये॥ यो अग्निं देव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वीतयइतियाज्यानुवाक्ये॥ यदिवनदाहवाह्निनागरदाहवह्निनावाग्नेः नाग्नीनां संसर्गः तदामथनादि कृत्वाअग्नयेशुचयेष्टिः
१० कर्तव्या॥ तस्यां इष्टे विविच्य वह्निमन्त्रः प्रयोगाभ्च॥ अग्निः शुचिव्रततमः उदग्ने शुचयइतियाज्यानुवाक्ये॥ यदिसूतकाग्निनाजातकर्मा
10 ग्निनाम्नौ नाग्नीनां संसर्गस्तदामथनादि कृत्वा। अग्नयेसंकुसकायेष्टिः कर्तव्या॥ अग्नयेसंकुसकायजुष्टं निर्वपामि॥ अग्नयेसंकुसका
हम्॥ अग्नयेसंकुसकायवोजुष्टं प्रोक्षामि॥ एवमधिवापसंवापाभिघारणेषु॥ अग्नयेसंकुकानुब्रूहि॥ अग्निंसंकुसकंयज॥ अग्नेः
संकुसकस्याहमन्नादः अग्नेः संकुसकस्याहमुजितिमिसृहः संकुसकोविकुसकः अग्निन्वपः संकुसकइतियाज्यापुरोनुवाक्ये
शेषंविपच्येष्टिवत॥ यद्यशनिवह्निनाग्नौ नाग्नीनां संसर्गः तदामंथनादि कृत्वाग्नयेशमतेष्टिः कर्तव्या॥ अग्नयेशमतेजुष्टं निव
र्पामि॥ अग्नेशमनहमपृ र स्वस्व॥ एवंप्रोक्षणाधिवापसंवापाभिघारणेषु॥ अग्नयेशमतेनुब्रूहि॥ अग्निमशमंतयज॥ अग्नेरश
मतोहमन्नादः अग्नेरशमतोहमुज्जीतिमिसृहः अस्वप्नेअधिष्व॥ गर्भोअस्योषधीनामितियाज्यानुवाक्ये शेषंविविच्यवत्॥ यदीषयइ
त्यधस्य॥ विविच्याग्रशमत्वंतानाइष्टीनां निमित्तानिमञ्चोक्तमेणावा युत्क्रमणावा युगपदेववासपद्यते तदासंक्रमः इष्टीनां प्रथमं विवि
च्येष्टिः कर्तव्या॥ अनंतरं शुचीष्टिः तृतीयाव्रतपतेष्टिः एवं सर्वत्र सर्वनिमित्तसान्निपातप्रफक्काधिका अस्याः प्रयोगउपरिष्टाद्वक्ष्यते॥
अनंतरमशमतेष्टिः ततोविपच्चीष्टिः ततोवीतयइष्टिः ततः संकुसकेष्टिः अंतेक्षामवती॥ अपवाम पथमंविविच्यइष्टि कृत्वाव्रत
पतौद्वितीयां निर्वपेत॥ ततोग्नयेव्रतपतयइष्टिं कर्तव्या॥ इयमधिकास्मिन्पक्षे॥ पयोभिमंत्रेतिसाधव्लोकस्य॥ यद्यग्निहोत्रस्था
लींभीत्वापयआदित्सवेत॥ तत्रविरभिमंत्रयते॥ गर्भं स्रवंति पराचैरिति॥ ततोग्निहोत्रस्यस्थालीकार्यं समाचेत॥ संधानं करे
द्व्येः विधुंद्र द्वाणां सदृशमानेतिसंदधात॥ ततोग्निहोत्रस्कंदनमाय। श्चित्तं॥ वस्त्यमाला निमित्तानुगत्तंकुर्यात्॥ यदिस्थालीकार्यं

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

समाचेत्॥ संधानं करोद्भ्यैः विधुंदृशां सम्यमानेति संदध्यात्॥ यदि स्थाली कार्यं स्तामानभवति॥ तदा स्कन्नप्रायश्चित्तं कृत्वा स्थालीं नृत्मी
मस्कृप्राश्चिप्य अन्यां स्थालीमाहृत्य द्रोहनादि कुर्यात्॥ ननु न चारणाभिमंत्रणं कर्तव्यं॥ ब्राह्मणो भावात् गर्भं स्रवेमिति प्रायश्चित्तं द्विवह
पेषु भिन्न होत्र दूष्य मेषु स्कन्नप्रायश्चित्तमेव पयस्येवाभिमंत्रणमिति केचित्॥ पर्णानि पन्नाविमधस्योन्तरश्लोकद्वयस्य॥ यः प्रवृत्तं दर्श
पूर्णमासो यजमानो मावास्यां पौर्णमासीं वा स्वकालेनैव कुर्यात्॥ सआग्रामिति विवेणो वोक्त पायश्चित्तं कृत्वा पश्चाद्वैश्वानरीं कृत्वानं
तरापतिपन्नं दर्शपूर्णमासी वा कुर्यात्॥ प्रायश्चित्तप्रयोगः पूर्वमेवोक्तः वैश्वानरीमुपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः बौधायनमतात्प्रायश्चित्तं वैश्वानरं स्व
समानतंत्रं वा हुत्वा अनंतरापतिपन्नं दर्शपूर्णमासं वा कुर्यात्॥ समानतंत्रपक्षे प्रयोगः दृष्टार्थपक्षे॥ पौर्णमासं तंत्रं॥ अदाय्यत्तापये
ष्टुः हविः यस्मात्तिपौतन्निपे: कीर्तिनि पात्रप्रयोगकाले विंशति कपाला। निस्फ्वचद्रुहूं हूं अवशिष्टानि पात्राणि अन्वाहार्यस्थाली व्या
नि पौर्णमासवत्प्रयुनक्ति॥ निर्वापकाले अग्नये पथिकृते जुष्टं निर्वपामीति निरुप्याग्नये वैश्वानराय जुष्टं निर्वपामीति वैश्वा
नराय निर्वपति॥ किमर्थमाग्नये वैश्वानराय इति विशेषणात्स्य वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदमावास्या वा॥ पौर्णमासीं वाति पाद्येति के
वल॥ वैश्वानरशब्दस्य श्रवणमितिचेत्॥ संवत्सरो वा अग्नि वैश्वानर इति वा कुशोपे अग्निविशिष्टश्रवणात्॥ अग्निरूपेण वा
हमेतिलिंगाच्च॥ अग्नेपथिकृद्व्यं स्थस्वग्नये वैश्वानराय त्वं रक्षस्वे रुपसादनं॥ अग्नये पथिकृते वो जुष्टं अग्नये वैश्वानराय वो
जुष्टं प्रोक्षामीति प्रोक्षणी॥ एवमधिवापसं वापौ पाथिकृतेष्टाकपालामुपधाय॥ वैश्वानरस्याष्टभिर्मंत्रैर्द्वादशकपालामुपदधाति
तत्र द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमानां मंत्राणामावृत्तिः यथाभागं व्यावर्तेथामिति विभज्य॥ इदमग्नये पथिकृतः इदमग्ने वैश्वानरस्येत
भिमर्शति॥ आप्यायतां घृतयोनिरितिमंत्रेण अग्नये पथिकृते जुष्टमभिघारयामि स्पृश्य पाथिकृतमभिघारयेत् एवं वाग्नये वैश्वानरा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यजुःषमभिचारयामीति वैश्वानरमभिचारयति ॥ प्रियेणोत्या सादयति यज्ञोसीति प्रतिपुरोडाशं मंत्रावृत्तिः ॥ अयं यज्ञो ममाग्ने वर्च भवर्हीति
११ ति ॥ अग्नये पथिकृते नुब्रूहि ॥ अग्निं पथिकृतं यज ॥ अग्नये वैश्वानराया नुब्रूहि ॥ अग्निं वैश्वानरं यजेति प्रैषौ ॥ अग्नेः पथिकृते हि देवयज्या
॥ यात्राद् ॥ अग्ने वैश्वानरस्याहं देवयज्यायान्नाद् ॥ न पार्वणहोमः ॥ द्वयोर्विहृत्य माशीर्त्रे चतुर्धाकरणं च ॥ अस्यां पूर्वेष्टेः पथिकृतो मुख्यत्वात्
अनडुह्दक्षिणा केचिदन्वाहार्यमेव ॥ अतर्वैयनड्वाहे स्थापयित्वा वृषभपि नवसे सन हेनाभिमृश्य महलिधाउश्मोते नानडुह्वाति तरुणि
मस्कमिमभिमृशति ॥ वसन् ब्रह्मासीत विकारेणाभिमृशति ॥ ब्राह्मणा अयं वो नड्वा नितिदानं हृत्रयगामितिमतिग्रहः ॥ अग्नेः पथिकृ
तो हमुञ्जितिः ॥ अग्ने वैश्वानरस्याहमुज्जितीमन्त्रवाक्यो ॥ यज्ञो बभूवय स्रशं च मवर्जं ब्राह्मणभोजनीतमिष्टिसमाप्तिः आश्वलायनमतेन
याज्यानुवाक्याः वक्ष्यन्ति ॥ आरेवानामित्यग्नये पथिकृतः वैश्वानरो अजीजनत ॥ एषोदिवीति वैश्वानरस्यापि मोहि देवानिति ॥ विष्टकृतः
अपवाणारत्वांतरपस्थया श्रिमागामिपर्वणो वागतिपत्नं दर्शपौर्णमासं वा पथिकृन्मुख्यं कुर्यात ॥ तस्य सेन वैश्वानरीशारंगांतरत्वात् ॥ अन्वा
धानादि कृत्वा अग्नेः पथिकृतः प्रथमं निरूप्याग्नेयादीनां निर्वापः अत्रापि पथिकृतो मुख्यत्वाद नडुह्दक्षिणां मुख्यकाले तिपन्ने साप श्चि
त्तमुक्तं ॥ गौणकालेतिपन्ने पर्वणयागतित्वे तिपन्नकालस्य कालत्वादक्रिया ॥ यावद् त्तरेज्यापिकारार्पं प्रायश्चित्तमेव ॥ पाथिकृती वैश्वा
नरी च समानतं त्रे नानानत्रैव ॥ अत्र पथिकृन्मुख्यस्यातिपन्नस्यानवकाशः एवं द्वयोर्बहूनामप्यतिपत्तौ पाथिकृती वैश्वानरी च समान
तंत्रे नानातंत्रे वा कृत्वानंतरातिपन्नेन यजेत ॥ अनंतरातिपन्नं पथिकृन्मुख्यं वा कुर्यात ॥ द्वयोर्बहूनामप्यतिपत्तौ पर्वणयागते मायश्चि
त्तमेव नातिपन्नयागः दर्शपूर्णमासयोमध्ये क्रांतयो दैवान्मानुषाद्वा विरोधात स्वकाले तुमशक्यो शांते विरोधे अनंतरातीतस्य यआग्ने
यस्तस्य स्थाने अग्नये पथिकृते जुष्टमिति पथिकृतं निरूप्य यथाप्रकृति शिष्टानां निर्वापं कुर्यात ॥ निर्वापात् पूर्वं विरोधात्कालोतिपद्ये

नदास्विष्टकृतोधाय्यानुवाक्ये पथिकृतो कुर्यात्॥ अनयोः कल्पयोर्नैवैश्वानरी॥ एषैव तृस्त्रिरित्यर्धस्य एवं पशुबंधमाप्यसंवत्सरे कुर्वतः
स्वकाले पशुकृतस्तस्य अगामिवर्षांतोः पूर्वं पथिकृद्वैश्वानरीं कृत्वाश्वतिपन्नपशुबंधः कर्तव्यः पथिकृत्प्रमुखं वापशुबंधं कुर्यात्॥ आ
गामिवर्षांतोवागते प्रायश्चित्तमेवोत्तरेष्याधिकारार्थेयः प्रत्ययनेपशुबंधेन यजेतस्यागामिनोयनात् पूर्वं पथिकृद्वैश्वानरीं कृत्वातिप
न्नपशुबंधः कर्तव्यः पथिकृत्प्रमुखं वापशुबंधं कुर्यात्॥ आगामिवर्षांतोवागते प्रायश्चित्तमेवोत्तरेष्याधिकारार्थं॥ यः प्रत्ययनेपशुबं
धेनयजेतस्यागामिनोयनात्पूर्वं पथिकृद्वैश्वानरीं कृत्वातिपन्नपशुबंधः कर्तव्यः पथिकृत्प्रमुखं वापशुबंधं कुर्यात्॥ अयने समाग
ते प्रायश्चित्तमेवनातिपन्नयागः एवं प्रकृताग्रयणस्य शरदृत्यये आगामिन्याः शरदः पूर्वं पथिकृद्वैश्वानरीं कृत्वातिपन्नाग्रयणं कु
र्यात्पथिकृत्प्रमुखं वा॥ समागतायां शरदि पथिकृद्वैश्वानर्यैवाप्रयावक्त्वा विस्रधयोः कृतप्रथमपशुबंधस्य यजमानस्य द्वितीयादिपशुबं
धस्य यजमानस्य द्वितीयादिपशुबंधाशक्तौ पशुबंधकाले पशुबंधात्कल्पान्तरेण मनुना वैश्वानरीष्टिरुक्ता॥ इष्टिं वैश्वानरीं नित्यां वैश्वान
रीं द्विजः इतियाज्ञवल्क्येन भगवतोक्तेन॥ अस्यादृष्टेः पशुप्रत्याम्नायत्वात्॥ एतस्यां कृतायां येष्टिः प्रथमप्रयोगेन लभ्यते कल्पानांप
शुसोमानां मिथ्याकृत्वात्॥ आद्येतिपन्नदृत्यर्धस्योत्तरपंचकल्पा॥ आधानानंतरं दर्शपूर्णमासौ दैवान्मानुषाद्वाप्रायदि स्वकालेनारभे
यातां तदा शास्त्रविरोधे आगामिन्यां पौर्णमास्यां विघ्नेष्टिं प्रथमं सारस्वतहोमान्वारम्भणीयां च कृत्वा विघ्नेष्टिं कृत्वा पुनर्दर्शपौर्णमा
सार्थं सारस्वतहोमान्वारम्भणीयां च कृत्वा चिनुहोतारं च हुत्वा पौर्णमासेन यजेत कृतायामन्वारम्भणीयायां पौर्णमासेतिपद्ये॥ ततो दर्शचतु
र्होता आगामिपौर्णमासे कर्तव्यः प्रथमदर्शे प्रतिपन्ने आगामिदर्शे विघ्नेष्टिं कृत्वा स्वकाले दर्शेन यजेत॥ एवमाधानानंतरं संवत्सरे पशुबं
धे अकृते विघ्नेष्टिः प्रथमआग्रयणस्य शरदत्यये विघ्नेष्टिः पिंडपितृयज्ञलोपे कर्मलोपे वा मिति पाणिप्रक्षालनात्पूर्वं दर्शपौर्णमासहव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

न्तोयेसप्तहोतारं जुहुयात्॥ केचित्त्विष्टयजुषः पूर्वमिच्छंति॥ अग्निहोत्रहोमारंभयदि कालेन क्रियेत तदापरोपुरपराह्ने सप्तहोतारं हुत्वासा
१२ यमग्निहोत्रारंभः आरब्धाग्निहोत्रस्य प्रागामिहोमकालादग्निहोत्रहोमकालाल्लोपे सप्तहोतैव॥ प्रारब्धाग्निहोत्रस्य अग्निहोत्रहोत्र
होमलोपे मनोज्योतिरित्याहुतिराश्वलायनमतात्॥ प्रथमे पौर्णमासे दर्शे वा प्रवृत्ते यदि मध्ये विच्छित्तिस्तदापि विमृधेष्टिः कर्तव्या॥
एवं प्रथमयोः पश्चादाग्रयणयोरपि॥ चतुर्दशीमिश्रितपर्वणि मतिपथपराह्ने पिंडपितृयज्ञो यदि न कृतस्तदा सप्तहोतारं॥ एवं चातुर्मा
स्येष्वा वरुणप्रघासकालात्पथिकृदेष्टिमनीकृत्वातिपन्नो वा वैश्वदेवः पथिकृन्मुखः कर्तव्यः तथा वरुणप्रघासाभ्यासाकमेध
कालात्साकमेधाभ्याशुनासीरीयकालात्॥ अविधानेन विनष्टवन्हेस्मार्तिचोदितं चांद्रायणादि कर्तव्यं॥ ततोग्नीनाधाय लुप्ता
नामिष्टीनां पथिकृदेष्टिमनरीं कृत्वानंतरातिपन्नं कुर्यात्॥ लुप्तानामग्निहोत्राणां पिंडपितृयज्ञानां च सप्तहोतानंतरातिपन्नस्य च
ग्निहोत्रस्य च होमः वाजसनेयिमतात्॥ नैमित्तिकमाधानं शिवाजपीतं कर्तव्यं नेष्टयः अथ विमृधेष्टिः दृष्ट्वायष्ये॥ विधृदृष्टि अ
द्यपत्नायरोषड्॰ हविः यस्यांति पौनस्यातिथेः कीर्तनं॥ आमावास्यातंत्रं॥ अन्वाधाय व्रतोपायनं॥ वेदं कृत्वा वेदिः पात्रप्रयोगे एको
नविंशतिकपालानि चरुस्थालीं स्फ्यं च हृदं हृदोहनपात्रवर्जं प्रकृतिवत्प्रयुनक्ति॥ निर्वापकाले आग्नेयं निरूप्य॥ ऐंद्रं निरूप्य॥ सो
मायजुष्टं निरूप्य॥ अग्नेर्हव्यं२ रक्षस्वेंद्रहव्यं२ रक्षस्व सोमो हव्यं२ रक्षस्व॥ अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षामि॥ इंद्राय वो जुष्टं प्रो सोमाय वो जुष्टं
प्रोक्षं स्रालनं निनीय तंडुलान्द्वेधा कृत्वा द्विभागमेकीकृत्य राशिद्वयं यथाभागं व्यावर्तेथामिति पश्चिमभागद्वयमि। ग्नितं राशिमिदमग्नेरि
इंद्रस्येत्यभिमृश्य इतरं राशिमिदं सोमस्येत्यभिमृश्य पश्चभागद्वयस्योपवेषणार्थं कृष्णाजिनदानादि कृत्वा॥ अग्नये त्वा जुष्टमधिवपामि इं
द्राय जुष्टमधिवपामि धान्यमसि तदधिवपति॥ एवं संवापः अधिश्रयणकाले आग्नेयं सौम्यं चांद्रं यथाधामं सर्वोभवतस्य पासंन्निधा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निरूपीष्यधिश्रयेत॥ अपवग्नेयस्य सौम्यस्य च लेपौगृहीत्वारोद्रे च चिपन्ति॥ मंत्रेणाग्नेयमभिघार्यं॥ नहवी मितरौ॥ प्रियेणेत्यासादनं॥ यत्तो
मिअर्धपतः योनः कनीयः अपतमिं द्रोमुः ममग्नेपंच होता॥ आग्नेयस्य मकृतिवधुनाउमंत्रणं॥ इंद्रस्या इंद्रियामन्वाद् सोमस्याहं
वृत्रहाआग्नेयस्य तिात्वमोरविहृत्य प्राशित्रं न चतुर्धाकरणं॥ स्त्रवाहायौ दत्तिणा॥ यत्तो वभवयत्त शंवमवर्जमिषिः समाप्यते॥
आपस्तंवमते न होत्रं॥ पंचदशसामिधेन्यः वात्रघ्नावाज्यभागौ॥ सम्प्रत्नवन्ति काम्येत्याग्नेयस्य॥ इंद्रं वाविश्वनः परी इंनरइस्येदं स्पत
न्रः सोमविश्वतोयातेधामानीति सोमस्य पूर्णेति। पिपंचदशी। मितिमव्रश्वो कस्य॥ चतुर्दशीं पंचदशी पंचदशी। मिति स्नात्वामावास्या
र्धमस्यी ननाथायभ्योमन्ने निरूपे हविष्य कालेप्रवृत्तमिति स्नाते निरूमश्री हीस्त तुलीकृत्य संक्षालन निनयनानंतं कृत्वात्रेधानृत्यमीं
विभज्य स्थूलनमैस्तं तुलैरेकोणि षेरकोमध्यमैरेकल्तपा विविच्यविभजेत॥ नदेवतोपल्लक्षणं॥ मध्यमानांतं तुलानामग्नये दात्रे
जहषमधिवपामिइस्यधिवाचा दिकृत्वा ष्टासक कपालेषु धिश्रयति॥ एषआग्नेयस्थाने भवति॥ ये स्थूलास्तं तुलास्ताानिंद्राय प्रदात्र
इति वुध्वाचरुधर्मेणयजरूप्यूतेसार्पयेहे रपमधि श्रयतिये ।णिष्ठास्तं तुलास्ताक्ष्वुरुधमेंणविष्णवेशिपिविष्टायेति वुध्यपजु
रुत्पूते मातदेहि पयस्यधिश्रयति॥ ऋवोसीति सान्नाय स्थानीयरुपधानं चरुधर्मेण चोपहिता यां कुंभ्यां शाखापवित्राम्यां धा
नादिसंक्षालननिनयनांतं प्रातर्दोहे दोहपित्वाभगणामिस्यंगारापहनादिकरोति॥ पिष्टानामुत्पवनकाले तंतुलानुत्पूयदे
वस्त्वासविनोत्पुनात्विति दधिपयसो ऽत्पवनं धर्मोऽसीत्यादि चरुपुरोडाशधर्मात्यया पूर्वं कुर्यात॥ दोहयोः स्रयणस्थानाच्चवीरुद्धा
स्मनाहृद्धं दधिधर्मान्भवेयुः सर्वज्योतिरिति हवींषि व्यभिमंत्र अग्नये दात्रे जहषमभिघारयामि इति पुरोडाशं॥ तत्समींदधि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चरुमभिघार्य ॥ आप्यायतां विष्णवे शिपिविष्टाय जुष्टमभिघारयामीति मन्त्रेण चरुमभिघारयन्ति ॥ यत्त आत्मेति केचित् ॥ पुरोडाशादधि चरुं पुरो
१२ डाशप्रकारेणोद्वास्य हृदयंगमा इति मन्त्रेण चरुमुद्वासयन्ति ॥ नालंकरणं चर्वोः न तत्र विशेषः पंचहोत्रासादनादि यथाप्रकृति । अवदानकाले
13 चर्वोर्नानाप्रचारः अग्नये दात्रेऽनुब्रूहि ॥ अग्निं दातारं यज ॥ इन्द्राय प्रदात्रेऽनुब्रूहि ॥ इन्द्रं प्रदातारं यज ॥ विष्णवे शिपिविष्टायानुब्रूहि ॥ विष्णुं शि
पिविष्टं यजेति संप्रैषौ ॥ अग्ने दातानुरहमन्नादः इन्द्रस्य प्रदातारिंद्रिया वीजेमानमिति वा ॥ विष्णोः शिपिविष्टस्य इंद्रिये वीजेमानमिति वा अ
ग्नेर्दातुरहमुपहूय दानो अग्ने शतिन तमग्ने दातः प्रदातारं हवामहे प्रदानावन्ती इन्द्रस्य प्रदातुः वषट्कृते प्रतन्त्रे अग्ये इति विष्णोः
शिपिविष्टस्य पार्वण होमादि यथाप्रकृति ॥ यजमानभागे पूर्व कृत्वा पगवदायस्थापयेत् ॥ प्राशनकाले स यत्न पतिरिति पुरोडाश
प्राशप दधि चरुं दधिक्राव्णो इति इदं हविरिति पयश्चरुं प्राश्नाति ॥ एतयेष्ट्या दर्शः कृतो भवति न पुनरीज्या ॥ अग्न्यन्वाधानप्रभृति पुनर्द
र्शक्रियां कुर्यात्तत्र ॥ अथवा व्रतचर्या औपवसथ्याभ्यासं वा कुर्यात् ॥ अथ यस्यागृहीतमिति वक्ष्यमाणेन सूत्रेण ॥ एतेन निरूप्ते हविषि पक्ष
त्रयं विकल्पेन भवति ॥ निर्वापात्पूर्वं यदि कालेय पन्नमिति ज्ञातं तदा प्राकृतीभ्यो निरूप्य प्रक्षालननिनयनान्ते पूर्ववदन्वाधानं तुल्यानीत्या
दिभ्युदयेष्टिः कर्तव्या ॥ अथवा निर्वापप्रभृत्यग्निदात्रादिभ्य एव निर्वापादि कृत्वाभ्युदयेष्टिः कर्तव्या ॥ पक्षद्वयेपि न पुनरीज्या ॥
अस्मिन्नेव विषये यस्यागृहीतमिति सूत्रेण व्रतचर्या वा कर्तव्या ॥ तद्दशकौ त्रेधा तंडुलानि त्यायाभ्युदयेष्टिं कृत्वा पुनरग्न्यन्वाधाना
दि विकृतं दर्शं च कुर्यात् ॥ तस्मादनिरूप्ते भ्युदिते इत्यस्मिन्पक्षेपि प्राकृतीभ्यो निरूप्यापनीय दात्रादिभ्यो निरूप्य कल्पाभ्युदये
ष्टिर्वा व्रतचर्या पुनरीज्या सहिताभ्युदयेष्टिर्वेति पक्षत्रयं भवति ॥ अर्धनिरूप्ते त्रेधा तंडुलानीति ज्ञात प्राकृतीभ्य एव शेषं निरूप्य प्रक्षा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननिनयनं तेत्रेधा तंदुलानीमादि प्रथमकल्पवत्॥ पत्न्यरजसि निरुप्तमित्य मिलितौ॥ हितेनिमित्ते प्रातर्दोहात्पूर्वं तेनैव तद्दृष्टमेवापाकृत्वान्वष्टान्मातभिः सं ८ हजसा
पयो हेमन्द्रपयोहिरवे॥ दोहात्पूर्वं व्रतचर्यायां तिकेचित्॥ व्रतचर्यापाः प्रयोगः पूर्वस्मात्तिथ्यावेवाकालेप्रवृत्तमितितत्तत्पाणोपकरणादूर्ध्वमाग्नि अन्वाहितान्नो अश्वाद्येत्॥
नमः सायंदोहार्थं प्रपाकृत्वान्वष्टान्मातभिः सं ८ हजेत्॥ सायंदोहेमेनयवागूहोमः॥ व्रतचर्यादिनियमाननुतिष्ठेत्॥ श्वोभूतेवत्सापकरणादिकृत्वा पर्वेधं कृत
शाखमोपवमथ्यं कृत्वा यवागूमायंहोमादि दर्शक्रियां कुर्यात्॥ सायं दुग्धे व्रतचर्यापक्षे दुग्धं दध्यातं चनापेनिधाय प्रातर्दोहार्थमपाकृत्वान्वष्टामातभिः सं ८
हजस्वो भूतेसायं पयोदोहार्थं वत्सानपाकृत्य पर्वेधुः कृतशाखमोपवमथ्यं कृत्वा यवागूहोमादि सायं दोहे दुग्धे पूर्वदुग्धे न दध्यातं चनेकृत्वा श्वोभूते दर्शयागं कुर्यात्॥
प्रातर्दोहे दुग्धे पुरोडाशे च कृते न्नाते व्रतचर्यायां च॥ नाभ्युदयेष्टिः पुरोडाशामासे विनिश्चिपेत्॥ आपातयामत्वाप॰ प्रातर्दोहमपिपयस्याद्धिनभवतितथाग्निसंयोग
नास्येत्॥ सायंदोहार्थं वत्सानपाकृत्य सायं दोहे दुग्धे मूर्ध्वं कदुग्धे न दध्यातमश्वोभूते पयामकृत्वि कृतान्तानामकाम्पदर्शयागः॥ पूर्वं कृः मिश्रावेवाग्नेय प्रातर्दोहे
यागे कृते अकाले कृतमिति प्रवृत्ते सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वाग्न्याधानाद्यविकृताममावास्यां कुर्यात्॥ आमस्यानाप्यपाजिनो भक्षदपेष्टिप्रयोगोदधिपयसो भावात्
॥ जलेचर्योश्च पात्रैतैं हृयविकारो चरु॥ पौर्णमासे अकाले प्रवृत्ते नाभ्युदयेष्टिः॥ नापिन्नतचर्या अरस्थाण प्रकारोणात्पौर्णमास्ये संभवत्सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा॥
कालेयागः कर्तव्यः॥ अन्वाहितेनिसोर्धम्नो क्रम॥ यथाहिताग्निः सन्नानं तवदेहि॥ मादिम्सञो क्रमानोव्रतानां लोपं कुर्यात्॥ तस्याग्नये व्रतपतये पुरोडाशः कर्तव्यः॥
अनाहिताग्निः सन्निमादिव्रतग्रहणात्॥ संवत्सरं नेकं चनप्रसवरो हेत्॥ यावज्जीवं नकंचन प्रसवरो हे दिस्मादिमादि अग्निचिदादिव्रतलोपे नव्रातपतये सर्वप्रा
यश्चित्तमस्तानहोम श्व॥ व्रतादानिके न संवत्सरमासोत्पत स्मिन्संवत्सरे यजमानस्य प्रवासे यदि प्रयापादिसादिनो क्रमप्रायश्चित्तं॥ तस्मिन्संवत्सरे मासाद्यना
देनव्रातपतये अंनाहातव्यमेव॥ अन्वाधानेकृते यजमानो ग्रामांतरं गत्वा न तत्र वसेत्॥ तस्यापिव्रातपतये॥ अन्वाधाना त्पूर्वं प्रोषितस्य नैत त्प्रायश्चित्तं॥ यागे॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के.
२५
15

निहृते सप्रागते स्रेत अग्नेन रमन्वाधानादि संग्रीवात तपतीं कुर्यात ॥ प्रधानयागान् सर्वे समाप्त गतस्रेत् पशुपुरोडाशवत् ॥ तदेवं त्रुपुपत्नी अग्ने व्रतपतये कपालानि मग्र
मग्नानावीजवस्माद्वीप्रपर्भेदे कृत्वा प्रणयनं निर्वापादि करोति ॥ यागकाले व्रतपति निमित्ता अग्ने पारीनो यागः ॥ अन्वाधानादिसु सेन्द्रीण मनेमोमासा राने बुद्धिपूर्वेत स्कंदे
समानतंत्रे रुकृतया ॥ अबुद्धिपूर्वेति स्कंदेन स्नातप्रायश्चित्तं ॥ व्रातपमाः प्रयोग ॥ रक्ष्यापस्से पौर्णमासे तंत्रं ॥ अपपुत्वाय अग्नये व्रतपतये जुहुं ॥ अग्ने व्रतप
तेहमं ॥ अग्नये व्रतपतये कोक्त हुं मोत्स्यामि । एवमधिवापसंवापौ स्विष्टकृदर्वमाग्ने पुत्वत ॥ त्वमग्ने व्रतपा असि ॥ पदेहोत्वं शमि नाम व्रतानि इति याज्यानुवाक्ये ॥ अन्वा
र्पांहस्विता ॥ दुरावश्रोतीति श्लोकस्य ॥ व्रतस्दित्स्तेपजमानः प्रव्रमाराणादिनिमित्तमग्रपाते कुर्यात तत्र दासमानतंत्रे एग्ग्नये व्रतमते हविः कर्तव्या ॥ आनेदाग्न
यातेनैतस्याप्रायश्चित्तं ॥ व्रतम्व तप्रयोगः ॥ व्रतत्स्वतन्त्रेणाप्रणयनप्रयोगेनानावीजधर्मे या अग्नये व्रतमते जुष्टं निर्वपामीति निर्वपति ॥ तत्सप्रयाति तोनानावी
जत्वाभावेननानावीजधर्मः ॥ किमर्थं इति चेत् सहनिर्वापे प्रकृता वूहः प्रसंगात् ॥ आग्नेव्रतमट्ठ सं ॥ अग्नये व्रतमते वोजुष्टं । एवमधिवापसंवापौ स्विष्टकृदर्वमा
ग्नेपवत ॥ त्वमग्ने व्रतपा कुविः ॥ व्रतानि बिभ्रद्धतपा इति याज्यानुवाक्ये ॥ केचिद्धूसेहतिमवासेव्रोतमतीरुः रोगाश्रपाते व्रातपमीमाहुः । आहिताग्निर्व्रतलोपाद्
लोकापातपर्यतेषु निमित्तेषु पसा अपीछि ॥ अनृतवदनादिषु निमित्तेषु पतत्स्मात्तं प्रायश्चित्तं विधेयेत्त्रिए त्रमसा लवणामिमासादिदपि कर्तव्यं ॥ नारास
यामामितिश्लोकस्य ॥ समारोहेण्वावरोपारमपोरमतस्य वाविनाशे मथ्यमानपोरति स्वपेवाम मथ्यमानस्याग्नेरप होमकालात्यत्तु नेरवासमारस्याग्नेवि
नाश इति भाष्यकाम तमहे स्वेतरं ॥ तत्र समारोहविनाशे उत्सगेष्ट्या विनापुनराधेयप्रायश्चित्तं ॥ एतच्चाधाने पदात्पोः समारोहेनषेपादिमत्र विस्तरेणाग्ना १४
मिरपिहितं ॥ स्थानेसर्वश्लोकस्य ॥ वैथपनमतेन समारूढाग्नेः समारूढाग्नेः समारूढाश्रा समारूढाग्नेर्वा रोपारयघात निमित्ता फपहतयोः प्रायश्चित
मुख्यते ॥ श्रमेधव्यवांशलपतितशूद्रायमरजस्वलाभिः श्वेतसृष्टाभिः स्पर्शे अरण्योर्विनाशः अपोग्यनास्मादिस्मर्पे ॥ तत्रामे अष्टादेनमन्त्रेषु षको हितयो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

गृह्यन्ते॥ बौधायनधर्मसूत्रेषु। खिलोहितो यः पहतानां दारस्यायाज्ञागांमार्गविधानात्॥ अत्रेदं वलोप्यार्दू॥ मानुषास्थि शावं विशारेतो विएमत्रएव च। स्वेदे ऋषपिका
श्लेष्मा मेध्यं चामेध्यमनुमतरति॥ यमशावेन तमभवअते॥ चाण्डालशावेन सर्वं प्रतिलोमारम्यते॥ रजस्वलाशावेन मृत्तिका यितृद्यते। एतैर्निमित्तैरुपहतयोः समारो
हे स्त्रीश्वाग्न्योर्विनाशः अन्येष्वाग्नी आरायपुनराधानं कर्तव्यं॥ उक्तैर्निमित्तैरसमारूढ अग्नी विनाशे अग्न्याधानमेव॥ अन्येन त्वे आत्मसु पुनराधेयं कर्तव्यं॥
यदारण्योः समारूढोन यपेद्रुः स्यादग्निनाशोदेष्टुनराधेयः स्यादिति स्मृतेः। उक्तैर्निमित्तैरसमारूढोन्योराग्न्योरुपघातेन्योपानुगते श्वा धपेन विनाशः समसंभवात्॥ न
वैश्वारणीषु आगतेदर्शे सम्येन वेअरण्योर्मिवेलात्स्वमभवतेन ममन मा विरूप वा न ष्टारणी स्कन्न निमसष्ठोदर्शेनेष्टा अपतेयो निर्दितिसमारोपणाशितनुमसंने।
जीर्णारण्यौ मायश्चिन्नवल्कपोन। यदिरिश्यमाणोप्यग्निदर्शात्पूर्वं अनुगच्छेन्नदाप्ये मो आत्म मामन्याधेयं कर्तव्यं॥ तयोश्च छेदे गएपरिदिष्टे का नायपनः अन्योः स्व
यनायामग्निरहेद्वग्नीन्समाहितः। मातयेरूप शांतेग्ना पुनराधानमिष्यते॥ पुनरेवाधानं पुनराधानं॥ अग्न्याधेयमिममर्थ। एतस्याधानेमत्रयं चितं॥ तत्र श्लोकः।
श्वापापक पंतस्स्तेग्रे गुरुरण्योर्येऽग्न्यतनाश्यान्तयोः सामीचे स्तुनरहितिनित्त्वामिनवे संस्कृ समयमय्या॥ दर्शे पूर्वं समारूढे तोऽभिनवे संस्कृ मनघारणीसत्का वा
भवतेन्नरस्मभिजनखेश्वा दर्शपागहूते॥ स्याज्जीर्णोक्तमपं तरशूलारिसम कलं मयधे करेदेवाणीव हूिश्वेव विना शमामुफारेहं। स्याधेयमेवाकृते॥ पत्नेपधारणीजोष
परतेलोक्याणीभ्यांक्रतुनिर्वमागतदर्शपागसमय्येकापौरणीसंग्रहः॥ इति मयायमपटलः॥ वत्सेन संगन्नेतिच ननु श्लोकाः॥ अग्निहोत्रार्थधेनुर्हविःसत्रवत्ना
र्थवत्सेनसंगतायदि शब्दं करोति तदा लौकिकेनाग्नेनाहवनीये जुहोति॥ यस्मात्पृषीषा अभयं न्नः पशुभ्यो नमो रुद्राय मीढुषे स्वाहेति॥ रुद्राय मीढुषेऽरत्निसागः।
अयं उपस्थापति॥ अथ पवेतयचर्चा धेनुमभिमंत्रयते॥ न होमः सायं यदि होमकाले निषेरेत॥ नायस्मात्पृषीयामघटः अभयन्नः मीढुषः रस्यामिमं अतान्मुत्त्वापयेत्॥
उदस्थाद्देव्यदितिरिति मित्रायवरुणायवेति॥ ततसा तृष्णां ब्रह्मणाय ददाति॥ क्षीरयामह ब्राह्मणाय ददात॥ ततः प्रमत्तिय जमानो नाश्नीयात्॥ ततो मस्याः पयसा होमः

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के.
२६
15

अथ यजमानः स्त्रीदंष्ट्रेन पीड़यन्निवोल्लासकाल्मनः स्त्रीकुर्यात् ॥ नगमात्सगाय ॥ ततोदर्भस्तंबमात्रमसस्यवसादिस्य वातांग्राह्यपिलादुग्धी तस्याः पयसा होमः कर्तव्यः ॥ यदि वो
ह्रितं दुह्यमानदाधश्चर्ये यजमानादीनं स्कल्कामनेति संप्रेषति । विहारदुह्याहितेगोहतेसर्पः ततोदक्षिणाग्निं कटाग्निभिः परिश्रितमिस्मिन्न गौश्च यपिलात स्मिन्नाहुतिम्
च्छीबाकुर्यात् ॥ उभयत्र प्रजापतिरिति मागः । अग्निहोत्रीतस्मैग्रासगायदद्यात् यजमानो यस्य समीपं न गच्छति । ततो मांसदुग्धीहेमः कर्तव्यः ॥ सर्वोन्नरसम्पीतं एष्वो
कायुकस्य । दारिदुह्यमानेपयस्कंदेत दभिमंत्रयते ॥ यद्यद्य दुग्ध अलक्तं न्नपीति स्कन्नसोयदिजले क्षिपेत् समुद्रं वः मम यजति यजमानपयोरगामि होमकालादनग्नौ
वकर्तव्यं ॥ सर्वप्रायश्चित्तं सर्वस्कंदने अमांदुग्धां होमः कर्तव्यः । असर्वस्कंदने तत्कर्तैस्कंदनमापश्चित्तं कृत्वा शिष्टेनैव होमः कर्तव्यः । यदि दुह्यमानः स्थाल्येकदेशभिन्न ।
जितदास्कन्नं चेत् ॥ यद्यद्य दुग्धमित्याकृकांस्कन्नप्रायश्चित्तं कृत्वा स्थालीदोहनमसमयो चेतीमस्रात्मन स्याम मांदुग्ध्या होमः स्थालीदोहनेसमयो चेतोमप्रक्षालनतस्या ।
मम्मांदुग्ध्वा होमः सांस्थालीमाहृतमप्रसात्मदोहनादि ॥ यद्यग्निहोत्रधेन्वा यपः शेषोग्नि घतेतदानामेव दुग्ध्या होमः ॥ यदि दुह्यमानेमिमाहीनाउन्नीतं तदानामेव ।
स्थानविशेषे गतोस्य यागि यद्दृष्टं तेहैं हन्नाक्रिया यापावतपरिसमाप्यतेनावदुह्यमानेगार्हपत्यसमीपनयनोरंभामूर्ध्वदुग्धमिति याव हार्तपत्यसमीपं नमग्नोति
तावद्यापमारामिति गार्हपत्यसमीपं प्रापितेत्दृतमिति ॥ अग्न्याधानेषु मारामयिश्रयणामिति ॥ प्रअमानमधिश्रित ॥ अवतीर्यमाणं मुह्यमाने ॥ उन्नपूर्व
मुह्यमिति यचावतीनायोरमंवमस्कृत उन्नीयमेतावदुन्नीयमाने ॥ चातुर्वेतिनापावद्वत पेस्कृत उन्नीयतेनावदुन्नीयमाने ॥ उर्ध्वं नारिक्ष्वविहीमस्कंदनाम सूर्वेनु २६
न्नीतमिति ॥ दुह्यमानस्य प्रायश्चित्तमुक्तं ॥ यमदुग्धाधिश्रि सहयुनरपादनं न च्योक्तं विहितत्रिमासंपर्य दुग्धारीनामुन्नीतानां ॥ सर्वस्कंदने तु दद्वे यादृकुर्कोरं
कुवदोनप्रमिनत्कत्वातस्कन्नशिष्टेन होमः ॥ सर्वस्कंदनेतु यस्मात्पात्रात्स्कंदनं तस्मांग्निगामसामध्यैकां दुग्ध्वा होमः कर्तव्यः ॥ तंदुग्धादिषु सर्वस्कंदनेस्मज्ञानी
पेदुग्धेमाहृतमपात्रं प्रक्षिप्य होमः कर्तव्यः ॥ यदि चतुर्थमुन्नीतं स्कंदेत् ॥ तदा चतुरवत्ती नामुन्नीतं तदा स्कंदेदिति माप्रंतदेवमार्गितियदहमयोस्थ स्थाल्यांशेषमानि ॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पयनुरभ्युन्नीय होतव्यं ॥ अन्यया वाभिहोत्रमिति ॥ ओमन्त्रि ॥ न च सर्वस्कन्दने स्थाल्यां स्कन्नं तमवनीय चतुरभ्युन्नीय होतव्यं ॥ सर्वस्कन्दने अन्यया वाभिहोत्रमिति
॥ पंचावत्तीनामुन्नीयमानस्कन्दने प्रागेव देवताभ्यः तितिपस्त्र एवमुन्नीते नयास्कन्दे इति च वनं पंचावत्ती विषयमेव ॥ न चतुरवत्तिन ॥ तस्य यक्षे वैव नुर्यं पुनरुन्नीते मिति
प्रक्रांते तरस्मो क्रान्तात् ॥ एषा स्रुग्धारीणां स्रुग्भ्याणी ओमन्त्रि प्रायश्चित्तं नुवत्स्यते ॥ स्रुग्धारीनां स्कन्दि उन्नीते वर्मीनामुन्नीतानां स्कन्दने ॥ अस्कायो पृथि
वी अस्कानजनी तिद्वाभ्यां स्कन्नमभिमन्त्र्य तस्मोपयुन्नमय पृथिवीमिमयपः सिंचेत् ॥ यजमानपत्नीगामिहोमकालादन्यत्र यानमेव ॥ सकृदुन्नीतस्कन्दने
नतराद्धिपेत मनादवचयद स्कानि सादिप्रायश्चितं न कुर्यात् ॥ सर्वप्रायश्चित्तं तु कर्तव्यं ॥ अत्र सकृदुन्नीतादिषु स्कन्नशिष्टेन होमः कर्तव्यः ॥ सर्वस्कन्दने पुनर
न्नीय होमः ॥ उर्वरितस्कन्नीहोमात्पूर्वं शेषहोतव्यमाज्यं पर्यन्ते परिसमुह्योदकेन स्कन्नं प्रदेशमुपविश्य स्कन्नं पुनः स्रुचि गृहीत्वा तदेव पात्रे कृत्वा होतव्यं ॥ आज्ये
नीते स्कन्ने पुनर्धर्म्यासनादि होमं कृत्वा स्रुग्भिः सम्पातुपस्पर्शेन कृतेन कृत्वा स्कन्दहीत्वा अवनेहेत् रोहस्वयमस्कानुद्धृतमभिमन्त्र्य वा स्वाहाकारान्तया हुत्वा
होमशेषं समापयेत् ॥ पयश्रुवाबादानु स्पर्शसमुद्रेशे सर्वस्कन्दे तत्र दास्कां पृथ्वी अस्कानजनीतिद्वाभ्यां स्कन्नमभिमन्त्र्योन्नमय पृथिवीमित्युपस्पर्श होमद्रव्यस्य
प्रतिनिधिं कृत्वा माज्ये नीते पुनर्धर्म्यासनादि वृष्टेन कृतेनैव हेतुरत्र स्वयमेत्कोद्दुन्नमभिमन्त्र्य वा स्वाहाकारान्तया होमः ॥ ततो होमशेषं समापयेत् ॥ यजमानपत्नी
गामिहोमकालादन्यत्रानेव ॥ एकदेशस्कन्दने स्कन्नप्रायश्चित्तं कृत्वा स्कन्नशेषेण समाप्तिः ॥ नद्रव्यप्रतिनिधिः ॥ धर्म्यासनादि वृष्टिस्सी सम्पातुपस्पर्श
नेकृतेनैव तेहेतुरत्र रोहस्वयमु त्वोद्दुन्नमभिमन्त्र्य वा स पूर्ववद्धोमसमाप्तिः अनश्यनेव ॥ स्वाहाग्नये वैश्वानराये त्याप्यावरोणा होतुमनीयेदर्भस्तमीप प्रापणात् सर्व
परिस्कन्दे तत्प्राचीनं स्कन्दे दिक्स्कन्नेति निमित्तं ॥ अत्रास्कानिति माध्याभिमन्त्रणमुन्नमय सम्पातुपस्पर्शनं च कृत्वा स्कन्नशिष्टं पात्रे कृत्वैव होमं कृत्वानन्तरानेव च कुर्या
त् ॥ भुवोवै रोहस्कन्नेपि पुनर्ग्रहणं ॥ सर्वस्कन्दने अस्कानिति माभिमन्त्रणमुन्नमय पृथिवीमित्युपस्पर्शनं च कृत्वा स्कन्नमाग्निं दुग्धा तेनैव होमः ॥ तंडुलादिहोमे

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ सजातीयपयस्यद्रूपस्कन्दविशेषः। जातायत्वेस्कन्दः स्वर्भूमिसमीपं नीयमानस्य हविषः। स्कन्दने हीयमानाशस्कन्दने महाव्याहृतिभिः व्यपपूर्वोक्तप्रायश्चित्तं वस्यमाणं च वि
१५ कल्पेन कर्तव्यं॥ स्वाहाग्नये पैतृष्याननाये मासाविंशाततपस्वेलस्कन्दस्कन्नीसंतस्कन्दने सर्वोक्तमेव गृहीयमाणस्कन्दनं ये केषां मतेन प्रायश्चित्तमुच्यते॥ अस्कन्नानिमस्य स्कन्ना
१८ नेप्रजापतेर्विश्वभृती तुन्तस्मिन्स्वाहेति स्कन्दने नमाभिमंत्रणं भपराणि पिबीपितच्छिद्रप्रस्नस्कन्नशिष्टेनैव होमः कर्तव्यः॥ नवनीतहोमद्रव्यस्यायस्कन्नशिष्टेन
होमं समाप्य धाराजातानाय मातुरुग्रयोयुनहैवैतन्माभिस्याले वतमतिः स्कन्नशेषाभावे प्रतिनिधिना उभयपक्षे प्रायश्चित्त पयसर्गेन शानं च॥ वर्मसंयुनन्गीते दर्भे वसा घमा
नेपरिस्कन्देत॥ तत्पुरः पुरास्तेतस्कन्दनेनदास्कन्दक्र समीपस्थालीमाहृत्य तु नुर्वां पं गापपाधिकारमुन्नीय होमं समापयेत्॥ स्कन्नमात्रुन्आहेमकुपीत॥ अस्कन्ना
निमाभिमंत्रणं उन्नानिमम्प्रपसर्गः। अनशानेच भवमेवतेतुलादि होमेसजातीपद्रव्यस्कन्दविनिक्षिप्य होमः कर्तव्यः॥ दर्भेषु स्कन्नापि नेहोमार्थ स्कन्नाशनान्तं वेप
रिस्कन्देत॥ तद्रूपसंनस्कन्दनं॥ तत्राच्छन्नानिति प्रायश्चित्तं कृत्वा स्कन्नशिष्टेन होमः कर्तव्यः॥ अन्नपाचाभिहोत्रहोमः। अनशानं च नेतु त्वादि पूर्ववत्॥ अग्नि
नेवविषये एकेषां मतेन स्कन्नशिष्टेन होमं समाप्य धाराजानादिमाजं नां तं पुनर्होमः कर्तव्य॥ दृष्टयंतेयारण्यं। अहोमकृतस्मा दिदंश्वर्वोक्तविकल्पेनक
र्तव्यं॥ अत्राप्यस्कन्नानिमाघन्तशानं तं भवति॥ स्कन्नाशनाशापद्धोमार्थ वैपरिस्कन्देत॥ तधरित्पुरपयतन्तमहते स्कन्दे इति उक्तं॥ तत्रान्तकानिमादिस्कन्न
प्रायश्चित्तं कृत्वा स्कन्नशिष्टेन होमं समाप्य पुनर्धाराशनाय मातुरुग्रयापुनर्हुत्वा दृष्ट्वा तेव तेदरुप्यक्तो दुन्नमनिमाज्या हुतिं हुत्वा मार्जनांतं होमशेषं समाप
येत्॥ अनशानेच॥ सर्वत्र स्कन्नमात्रा हूननस्कन्दने नप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तमेव॥ सायंस्कन्दने आतहोमांतमातः स्कन्दने सायंहोमांतेच यजमानपत्नीअनशानं च २७
कर्तव्यं॥ पत्रपत्रामपाघाभिहोत्रमिस्कन्दकं॥ तत्रतन्त्रतेतुलादि होमेसजातीयपयस्द्रव्यस्यसपः॥ निर्दिष्टपतेत्रसेजधस्या॥ पस्याग्निहोत्रं यजमानमम अग्निसंयोगा
न॥ शिशि॥ शिशाशांकरोतितयजमानस्यानर्पसवकं॥ तत्रैवचेन प्रायश्चित्तं अध्वर्युः समोपदेवरत्नापिपजेमानपात्रांजीमगहेक्वं पातत्॥ शेशाभावेसमोषपाप्मानमि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ति ॥ पाप्मा वा अभिमातिः पाप्मा भ्रातृव्यस्तद्दर्शनात् ॥ सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ उद्धृतमनाश्राणिमधर्मस्य ॥ अग्निहोत्रेऽधिश्रित उद्धृतमनात्पूर्वं यदि गार्हपत्यमाहवनीये
चोरेन्नेण श्वा गच्छेत् ॥ गार्हपत्यमप्यस्तंगतं गार्हपत्याद्दारभ्याहवनीयं तावद्भस्मनि विकिरन्ननुगच्छेत् ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यनेन मंत्रेणापतत्पयो वर्षिभस्मना
स्तनः पदं समलोमपेतं सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ तस्मान्न मृदकोत्स्वरोगैः क्रमणादि कर्तव्यं ॥ उद्धृतमनादूर्ध्वं प्रागनागमनेन सर्वप्रायश्चित्तं ॥ उदकोत्स्पर्शनादि स्मानं च ।
आहार्यमिति प्रार्थश्लोकस्य ॥ आहोमकालं स्वधर्मस्य च ॥ आहार्यलौकिकाग्निमाहृत्य दक्षिणाग्नेः प्रणोपनयस्य तत्पर्वमग्न्याहरणात्पूर्वं यदि स्वयोपनिमिपात तत्र
स्मशानाग्न्यादिनिषिद्धाग्निवर्जं ज्वलंतं लौकिकमग्निं पात्रप्रपस्थेऽनण्के स्वनाहृत्य एतं पवित्रानीति मंत्रेण दक्षिणाग्न्यायतने स्थापयित्वा आहवनीये सर्वप्रा
यश्चित्तं कुर्यात् । लौकिकाहरणापक्षे गार्हपत्यात्प्रणयनप्रसंगे प्राग्घोमकालात् अग्न्यागमने एतं प्रविशानीति दक्षिणाग्निं प्रणीतः अग्नौ यसर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ।
हविरासादनात्पूर्वं होमकाल उच्यते ॥ समस्यारसप्यविषये नैतत् ॥ योनिनकल्पधोमृत्या यः सर्वप्रायश्चित्तं ॥ यस्याहवनीयमरणायनात्पूर्वं स्वयोत्तमिपात ॥ तत्र प्रायश्चि
त्तं दक्षिणाग्निमध्यादुद्धृत्य अग्निं पोन्यपोनयश्चेत् ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्निमध्यादुद्धृत्य अनामिधाधानादि पारिस्तरणांतं कर्तव्यं ॥ उभयाग्निविच्छित्रायप्रसंगे गार्ह
पत्यस्यापि परिस्तरणांत गार्हपत्यस्यैव धाधानादि परिस्तरणांतं कर्तव्यं ॥ उतरेषां संधनात्येव ॥ एकाग्निपरिस्तरणोपप्रसंगे गार्हपत्यस्यापि नयारिस्तरणं ॥ अत्र पप
स्तानि पत्नो होम ॥ दुग्धा याग विपत्स्यां चोपविष्टा यागार्हपत्यादीनां परिषेचनमेव ॥ नातिक्रम्या च मंत्र ॥ नथा स्पृष्टा वर्त्ता मनोध्यानादिस्नानमिस्पारणां नकरोति
। पत्नकाष्यवत्क्षित्वा यजमान उत्थापनं अंष मात्र ॥ न वाभिमीलनेति श्रुतिश्च ॥ यजमानश्चातुरोत्र विदं सोमविदं ब्राह्मणं उत्थो स्थाह ॥ सच वहुविदां वा तान्होत्रेसाहव
नीयमनुधृतिः ॥ यजमानो यर्थवस्तु कार्य समर्थाय मातामभिमंत्रयते ॥ पः कश्चिद्ब्राह्मणो दर्भेता हिरण्यं वध्वा तं दूरांत दग्नेः पूर्वेण छतितस्य श्राद्धं हुविरं दग्निं नयति
तस्य पश्चाद्ध्यकाग्नि हे त्रेणो वर्तते ॥ स विरोधि भवति ॥ आहवनीयायतने ब्राह्मणेन हिरण्येन निहितेव हविरग्निपतनस्यति हिरण्ये अग्निं प्रति ध्याय यीत ॥ यादि दसि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के. १८
17

णाग्निर्गार्हपत्यसमीपे निहितो दक्षिणाहवनीयमुद्धृत्य गार्हपत्यमारभ्य दक्षिणाग्निमपि प्रणयति ॥ सभ्यावसथ्या आहवनीयपश्चिमे आहवनीयस्थापितेन तत्रापि प्रणा
यति ॥ बहुविदा अग्न्याधापितेषु पूर्वीलापत्नेरुद्धरणे कृतेन मन्त्रेण केवलं प्रणयति नानामग्नी नामभिधाधानादि परिस्तरणाग्निकरणेति तत्रोपजमानोतिक्रम्य
नामयति ॥ अथ पुं प्रणीतानामग्नीनां परिषेचनांतं कृत्वा धारां वक्तुलाकं चमाराशयोपयुते तनामस्य अभिमृश्य मादनीयं कूर्चं सादयति ॥ तको विफरुसोमादिक्षाहूतिजु
योतं कृत्वा पावनामं तिलावरतु कुमित्वाग्निसंनिधिमादिहृहिरणं संतं कृत्वा मधुं वस्कवरिस्मपस्थापमार्जनांतं होमं समाप्य तदा गीमाहवनीयमे वपणीयवाह
णांचहु निर्वपत् ॥ तत्र धारणपञ्चतस्मिन्नेव जाहृणा हिः ॥ कवि सुमं तवाहुणाहिरिति ॥ तस्माद्यम स्तीति लिंगात् ॥ एकेषां मतेन वाहृणाति धूनेतं ज्ञातस्मृतौ षि कृतं व्या
॥ एकेषां मते तु हिरण्यगर्जं वहु वितप्रणपनादिमिहिंकर्तव्यं ॥ वारुणो हि प्रयोगः इष्ट्यापस्थे ॥ अथ पत्नाप ॥ पौर्णमासंतंत्रं ॥ वारुणश्च हः वरुणापक्षं हविर्निर्वपामीसा
दि ॥ वृहस्पतौ वृद्धिभक्षपः अवतेहेडउद्गुतममिति यासानुवाके ॥ वारुणस्याहुमन्त्रादः विहृसमाप्तिं चेव चतुर्धाकरणं ॥ न पार्वणहोमः ॥ यतो वभृवपत्तं वा समवजे ।
मिष्टिं समाप्यते ॥ ज्ञानमतीपूर्वमेवसाम्यमान ॥ कालातिपत्ताविति पंच श्लोकाः ॥ संधौ होतन अतिमारिवत्वाः ॥ साप पंहोमकालात् परिक्षा अनापद्गतस्य ॥
नु सर्वेणाग्नि होमकालः अनापद्गतस्य चतुर्षुहोमकालेषु तिक्रांतेषु प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ सायमन्तवमादिकातिपत्नौ कालचतुष्टयातिपत्तिः पेवतुर्षु पिकालेष्व
मकालेषु संकल्पकृत् कृतितेषां संकल्पितकालातिपत्तौ प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ तत्र नापल्लस्य सायं होमकालातिपत्तिनिमित्तप्रायश्चित्तमुच्यते ॥ आज्येन दोषाव १८
स्तोर्न होमस्याहूतिकृत्हेति ॥ अग्निर्देवता ॥ गोदोहनादी महारणादि वा प्रतिपद्यभूर्भुवस्वरिति होमं जपतीमंतेकृत्वा पावकृत्वा समनुकृत्यम्रमित्वा कृत्सा ।
ग्निसंतितिनिपयसाग्निहोत्रं हुत्वा रक्षतेन भूर्भुवस्वरिस्मपस्थापतनोपजमानो धर्मवेदं दद्याति अथ पूर्णहोमशेषं समाप्यानुगमपित्वा गिनीत्वेगान्
माहवनीयं प्रणयति ॥ गार्हपत्यसमोनिश्रृहृत्य पाग्निस्तत्स्थापितमग्निं प्रणयेत् ॥ आहवनीयपयोनीनवेत्सम्भावसथ्यावपि प्रणयेत् ॥ यजमानरहे वृत्से भ्रम्प

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

धिमामहाहोमा देवदत्तं भार्गवमिति स्वनामगोत्रे गृहीत्वा दिश्यमुपतिष्ठते ॥ ततोऽध्वर्युराग्नेयाधानादि करोति ब्रह्मा स्नातस्तर्पणं तामिस्रं कुर्यात् ॥ तस्याः प्रयोगः ॥ इध्याप
से ॥ मित्रो देवता पौर्णमासं तंत्रं स्कंधवरद्धात्री प्रकृत्य शिष्टानि पात्राणि पौर्णमासवत्प्रकृतिः ॥ मैत्रं चरुं आग्नेयं पदिकाः ॥ इध्म शाहद्वर्हिर्मक्षयः प्रयोक्तव्यः ॥ अपं मित्रोन
मस्य ॥ अनमीवा स इति मैत्रस्य याज्यानुवाक्ये ॥ केचिन्मैत्रस्थाने सौर्यमेककपालं समामनंति ॥ सापि पौर्णमासतंत्रं ॥ मात्रं प्रयोगे स्यं वैककपालं प्रकृतिः ॥ उदुत्यं चित्रमिति
याज्यानुवाक्ये ॥ केचित्सौर्यस्यैककपालस्य धर्मा वैश्वानरिकाः प्रयोक्तव्याः इत्याहुः ॥ तेषां मते नवप्रयाजानुयाजाः पृषदाज्यं प्रस्तरमपमिति ॥ अग्ने त्वाग्रायणो क्तोऽभिपरणाद
य एकैककपाला धर्माः कर्तव्याः नप्रस्तरमपाघाः ये आमिष्टौ सौर्यप्रचीत्वा समगासा यापजमानः पत्नी चैतद्द्रः सायं होमार्थमाहवनीयमेवं धानाश्वनश्रीतो वाग्यतावा
सातेमायं होमार्थं दक्षिणाग्न्यादीन्नगापति ॥ पूर्वं प्रणीत एवाहवनीयः ततो हूयोगेवो ॥ यसमाग्निहोत्रं कर्तव्यं ॥ तस्य प्रयोगोऽग्निहोत्रस्थाने पूर्वो होमिद्धेहने तो
न्नएमिमादि आत्मातः भूर्भुवस्सुवरीक्ष्य पस्थापनतो होममार्जनांते होमशेषं समापयेत् ॥ उपस्थानं यमिमादि प्रातरपि चत्वारो होमकालाः ॥ ते च संगवांताः ॥ आप
द्भूतस्यानुसर्वमहः ॥ स च संगवो हूरादशनाद्वि कांतः संगवेतीते प्रातर्होमकालातिपाते निमित्तं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ सकृद्यतकालस्यानुसरति क्रमेण प्रायश्चित्तं तत
स्यप्रकारः ॥ आज्येन यानवर्तते नमः स्वाहेति आहवनीये जुहोति ॥ अग्निर्देवता ॥ इध्माधानादि आहुतिजपांते कृतेषा वन्हा समनुक्षसनादित्वा छुस्मृत्पौस्मोति
शितिपपसैः प्राग्निहोत्रं हुत्वा इध्यंते भूर्भुवः सुवरीक्ष्य पस्थानंततो यजमानो धूर्यैवेवरं ददाति ॥ पश्चानुध्यत आहवनीये आदित्य उदेति तत्र प्रायश्चित्तमुच्यते ॥ सायं
कालानुसरणप्रायश्चित्तवत् ॥ समिदूपरि धारणांते कृते यजमानो रहुविदन्नुहूस्माहृ ॥ सोपि पूर्ववदग्निमुहूरति ॥ तत्र कश्चिद्विशेषः चतुर्गृहीतमाज्यं आहवनीय
स्य पुरस्तान्नयति ॥ नमन्नुद्वह्वविर्हमग्निं नयेत् ॥ अध्वर्युस्तमग्निहोत्रेण सह गच्छति ॥ आहवनीये वह्निविहारस्थापितं एनाममानीतं स्मा आहवनीयस्य पुरस्तान्न
समग्नेरुपविषपत्नामिन्नाजक्षहुयात् उषाः केतुना मधुमन्नमदस्वाहेति ॥ उषो देवता ॥ ततोऽध्वर्युरिध्माधानादि सायंकालानुसरणवत् आहुतिजपांतकृत्वा पात्रकूम

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ मनुष्कुमं नासिन्नो ऽक्षुष्यस्य पीज्ञो तिरितिपपमा हुत्वा ह्युद्दिर मौमू पीमुपस्पृश्य ने कृते पूर्ववद्धुयो॰ पपमामा पमग्निहोत्रं जुहुयात्॥ यद्येषोग्निर्मे भ्रोकृत्वा पंसायं होमात्प्र
१८ र्वमनुगच्छेत॥ नद्यावस्माणमेष्यनंभसनाणी मः स्पर्शमेव नं वा कृत्वाऽज्योतिषमृती प्रि॰ कृतेऽभ्यामिन्नाद्यो ग॥ होमोप्याना पिति श्लोकस्य॥ सायंप्रातरनुद्धृतानि
मित्रेपत्नाप श्चिन्नमुक्तं॥ नदृशकाव्येकेषांमिति शाखोत्तरोक्तं मायपश्चित्तमुच्यते॥ अग्निहोत्रहोमार्थमग्निं प्रणीयतस्मिन्नग्नौ मनो ज्योतिपारस्वा घृतेन स्वा
18 हेति चतुर्गृहीतं जुहोति॥ मनो ज्योतिर्देवताप्युनश्चतुर्गृहीतमाज्यं जुप॰ ग्लिः शांततनु अप्येतिस्वाहेति जुहोति॥ यमे दिवतानातदर्भाहरणादिहोमसमाप्तिः॥ के
चित्तस्मिमग्नौ प्रणीयमा॰ नो ज्योतिरूपस्ति॰ शांततवदर्भाहुतौ हुत्वा परिसमाप्याग्निहोत्रार्थं प्रणयंति॥ उद्धरणामाप्यगिति श्लोकस्य॥ सायंकाले यदि नुधत आहव
नीयो होमकालोतिपद्येत तदाग्निहोत्रार्थमग्निं प्रणीय तस्मिन्मनो ज्योतिरिति होमद्वयं हुत्वा विश्वदर्भाहरणादिप्राश्निरणांते कृते दोहानं सं दोषाव स्तोर्नमः स्वाहेत्या
ज्याहुतिं हुत्वा दोहनादिमात्तृति जपांते कृते स्नानमितोरभ्यामाणिन्मादि पूर्ववत्क्रोतिपरिमानानुधत आहवनीये होमकालातिपन्निस्तदाग्निहोत्रार्थमग्निं प्रणीय
तस्मिन्मनो ज्योतिरिति होमद्वयं प्रातर्वै स्तोर्नमः स्वाहेति जुहोति॥ ततर्धभाहरणादिमात्रं तिजपांते उद्धामादि कृत्वा हृष्टोनेमध्वे वसुवर्तिकृपस्थापाध्यर्पेव गंदा
नं॰ होमशेषं समाप्याहवनीयोद्धासनादि हूयो॰ म पंता सायमग्निहोत्रहोमांते पूर्ववत्॥ प्रातःकालेनुधत आहवनीये होमकालातिपत्ते मनो ज्योतिरिति होम
द्वयात्मकमेवानुद्धरणप्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ न चतुर्गृहीताज्यहरणादिवहुविदुश्वरणं॥ कृतःकालानिपत्तिप्रायश्चित्तविरोधात्॥ कपंकालातिपातप्रायश्चित्तेनुद्ध
त्वाहवनीयमुद्धाप्येति वचनादाहवनीयानुगमनमंगत्वेनोक्तं चतुर्गृहीताज्यहरणादिवहुविदुश्वरणस्यानुद्धरणप्रायश्चित्तेनात्राहवनीयमनुगमयतीति वच
नान्नोहवनीयानुद्धापनमंगं तस्माद्विरोधः॥ उद्यस्य पोरयेवानुदितहोमंस कत्येयेज्जुहूतिनेषां यद्यौ हुतेः प्राग्पारिसम्पर्यउद्दितेत दानि मोग्निहोत्रमुपसायद्याहृतिज
पांते कृत्वा नमिनोरभ्यामाणि निमादि पूर्ववद्यात्॥ निमिरम द्धानांते कृतएव होपनोपस्माध्वर्पदेवेपः निसमग्निहोत्रमपरं समर्प॥ तेंदुलाविषुग्रहीत दूर्व्रेषु परिसमर्पणरि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तेन सायं गृहीतदुग्धैरेव होमः कर्तव्यो न पयसा ॥ होमसमये योऽस्तसर्गे ऽग्न्यागमो ऽनुद्धृतस्यानेन तस्मिन्नेव पुनराधानं कर्तव्यं ॥ न वर्षोऽपि प्रेक्ष्या ॥ इदं सायं प्रायश्चित्तं यजमानस्यासंनि
धाने ॥ सन्निधाने यजमानेन यद्यंतस्मादिति तेन विधियोक्तं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ तदुक्तं ॥ यद्यग्निसमीपे यजमानः स्यात्तदा स्वयमेवाग्नीनाहवनीये प्रणिनागच्छे
त् ॥ अपरेणाहवनीयमग्निहोत्रमुपसाद्य आतृणे जपांते कृत्वा ऽग्रमोषु जनमाररासीत शीते भूः स्वाहेति पूर्वाहुतिं जुहुयात् ॥ ततो लेपनीमार्जनादि प्रकृति
वदुत्तराहुतिः पूर्वाहुतेरपि प्रजापतिर्देवतान्तर्मोऽपि स्यादिति मंत्रे प्रजापतये हविः प्रजननमेऽस्तु प्रजापतिः प्रजां ददातु नामिनमः ॥ ततः प्रकृतिवद्धोमः समाप्येत ॥
अग्निमन्यसेनाग्निमानः ॥ उत्पन्नादूर्ध्वं विहिर्यजनेन संनिहितेऽप्यपसोऽलम्यते ॥ विशिष्टेति सार्धं श्लोकस्य ॥ यस्य यजमानस्याग्नीयमातोऽपि वाग्निषु चरताऽग्निहोत्र
होमा विशिष्टेन सम ॥ न योऽनुगतानां तयस्यो भावेनुगता विस्मृतिनोक्तं स्त्र्यग्न्याधेयं पुनराधेयं कर्तव्यं ॥ अनुगतेष्वपि यत्स्वकालमयोऽनस्यां ऽता ॥ नस्यायदि गार्हप
त्य आहवनीयोऽनुगच्छेदिति विधिनाग्निमुत्पाद्य अनुगतनिमित्तप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ यावन्मात्रेषु अग्निषु अग्निहोत्रहोमत्रयातिक्रमं पर्यंतं स्यात् होतेव प्राय
श्चित्तं च तु होमकालाद्रात्र्यप्रागहमात् होमकालांतं तु मनीषिणः ॥ अहूमकालादूर्ध्वं ज्वलत्स्वप्यग्निषु वा नुगत्वमाहुर्यमानोऽग्निर्जानिकिः सपपतं रतिश्रुते ॥ अ
न्याधेयं कर्तव्यं ॥ योऽग्निहोत्रन्नाह्लणास्यापर्वेति तस्य नास्तणाति शेषठ्रुक्तं तस्माद्यस्येव विदुषः उनेकाहमुतयहेहनक्कदुति ॥ हुनमेवास्य भवतीति ॥ तस्य होम
कालं च तु ह्य पर्यंतं सर्वं प्रायश्चित्तमेव ॥ नयस्त होता नापितं तु मनीषिणः पंचहोमकालात्ययन्ने सम्होता होमषट्कादूर्ध्वं नेनु मनीषिणः तस्मात्षष्ठमात्रं होमका
लादूर्ध्वं अग्न्याधेयमेव ॥ तेन समन्प्रयोगः ॥ रथ्यायस्से अग्नये तन्तुमते कर्त्र्ये अग्नेतन्तुमन्त्वये ॥ एवमधिवाय संवायाभिघारयोद्धृत्य नतुयां विभक्तिः अग्नेत्वं त
तुमतो हमन्तादू अग्निस्तंतुमानिदं हविः अग्नेस्तन्तुमतो रस्तु इतिस्तपक्षण्वान ॥ त्वन्नस्तंतुरिति याज्यानुवाक्ये ॥ नारिष्ठान्होमान्हुत्वा षड्गृह होमान् जुहो
ति ॥ तंतुं तन्वन्नजुहूथ्यास्यानउरुं नमम्हूयं नमसस्मारेउदुसं चित्रमिति ते यामारितोहूयोऽग्निस्तंतुमान् देवनात नो प्रसवः अरण्य चतुर्थी हीनास्य पः हत्यवाहसमिमाति

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के.
२६
१७

षार्हित्य एवमग्नेरनित्येष्टकृतोपासानुवासे धार्यमाणानामग्नीनामुद्धृतेग्नाविति श्लोकस्य ॥ धार्यमाणानामग्नीनामनुगतेऽपपन्नाविहितमनुस्मादितेवोदितम्।
पुश्चित्ता केरणे हूयमाने प्यग्निहोत्रे अष्टमो होमकालादूर्ध्वं मग्न्याधेयकर्तव्यः ॥ अप्रमास्वर्वेष्मते व यथाशास्त्रमगत्युमजिंसत्वा वादितं प्रायश्चित्तं च ॥ तत्र कृता
नां होमानामकृतत्वात् होमविच्छेदे निमित्तप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ प्रणयनपक्षे होमविच्छेदे प्रायश्चित्तमेव ॥ गार्हपत्यस्यासमयेऽमन्त्राव्युपेक्षया सिन्होमकालेऽतीते उभयपा
नुगतेति निमित्ते पुनराधानं कर्तव्यं ॥ उदपात्रमपात्रेऽपस्तं तेषु पाशास्त्रेनेस्ता मन्त्रिः । अजस्रपक्षेनेतत् ॥ उभयानुगमभावात् ॥ समागेऽकृतिश्लोकस्य ॥ अग्निसंस
र्गे आर्तिज्ञाश्च यत्ने अत्रसमवारणे नित्यासपे आश्रयपयोनानि पुनरवाशनेमतत्स्य जीवश्रवणेकपालनाशे वपारपुरोडाशादिनाशे नालासांस्थाने पूर्णाहुतिं वेदूतत्रास्त
णेनोक्ता ॥ बौधायनेनापि ॥ इष्टिः पूर्णाहुतिः स्रुवाहुतिः पूर्वं पूर्वं गरीयस्त्वकं ॥ तस्मादिष्ट्याशक्तौ पूर्णाहुतिः स्रुवाहुतिरित्यनुसंधेयं ॥ भागांभाविमर्थस्य ॥ व
हूत्रारत्नयोनेनिनिकेष्पउक्ता । ता सीत्स्थानेनते हूवस्या पूर्णाहुतवष्वविकस्येनोक्ता । तत्र वहूच भाष्यकारेणादर्शपूर्णमासाराभानूर्ध्वं वाग्निहोत्रहोममध्ये वा
निमित्तसंजनने इष्टीनामशक्ततामूर्णाहुतयः । अन्यत्रेष्टपद्धतिमवस्थापितं ॥ एतदभिप्रेत्य भागांभाविमर्थश्लोकेनोपयुक्तं ॥ तत्संगतं ॥ तत्रापीष्टिनां कर्तुम
शक्यत्वात् ॥ किंच दर्शपूर्णमासाभ्यामूर्ध्वं निमित्तसंजनने स्यान्नाभणीयानेमित्तिकीष्टिः कर्तव्या ॥ अग्निहोत्रमध्ये तु यदुक्तं तदाग्निहोत्रसमाप्य पुनःप्रणीयकर्त
व्या ॥ एवं तन्मध्ये चेत्संवनीयादिवत्सं सङ्गेन कर्तव्या ॥ तस्मात्सर्वत्र शक्तस्येष्टयः ॥ अशक्तस्य पूर्णाहुतयः तिस्रः पउक्ताः ॥ विच्छेदस्याद्विमर्धेनपापेण वा गृह्याग्निहोत्रविच्छे २०
द निमित्तविहिता तनुमतीष्टिर्नेविस्मर्तव्या ॥ अग्नित्रस्यपर्यस्तात् ॥ तद्कारणेग्नीनां लौकिकत्वात् ॥ न च कृतमग्निहोत्रादिकं निष्फलमिति सेषापर्वः मत्वर्पते ॥ इतिद्वि +
तीयपरत्वः ॥ यस्मिन्नेमित्तिकमिति श्लोकत्रयस्य ॥ यस्य यजमानस्याहवनीये विद्यमाने गार्हपत्योऽनुगच्छेत्तदा दक्षिणाग्निगार्हपत्ययोनिश्चेतः पूर्वमनुगमय
विद्यमानमाहवनीयमनुगमय गार्हपत्यस्यावसमाणामंपनं भस्मनाप्यौनसमरूपनामंथनेकुर्यात् ॥ ततः प्रणयनं ॥ प्रज्ञानमिमेतपर्चा ॥ कृत्वतिजातेऽत्र येसमाद्विष

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पत्न्याः पत्न्यनुमंत्रणं करोति समन्त्रादिति । पत्न्याः पत्नीसंनंकाशेर्वृत्तवन्नं करोति ॥ अन्वग्निरित्याहवनीये प्रणयति ॥ एतेन प्रविशन्नीनिद्धसिताग्निं ॥ ततः प्रकृ।
ति कर्मसमाप्यावसथ्यप्रणयनादि कृत्वाग्नये तपस्वते जनद्वते पाकवते इष्टिं कुर्वीत ॥ अस्यां इष्टौ स्थानेव समानाग्निं मित्रादयः आहुतयो वा ॥ मित्रादिष्वसे रतः प्र
थमनिमित्तारभ्यान्वग्निरिमेते ह्रते मित्रादिहोमान् हुत्वा शाकृतकर्मसमाप्तिरिमेके ॥ अथ समापश्चिन्नस्य विषयाउपदिश्यंते ॥ इष्टिप्रभृत्यं प्रणीताग्नि र
न्वाधानात् सर्वं गार्हपत्यमेवानुगच्छेत ॥ दर्शहोमे न च तु होमे पंचहोत्र षड्ढोत्र सप्तहोत्र पर्यं प्रणीते तेषां होमात् सर्वं गार्हपत्यमेवानुगते स्यात् ॥ स्वतन्त्र होमात् सर्वं गार्हपत्यमेवानुगते स
मारपक्वार्थं प्रणीते ग्नौ होमात् सर्वं गार्हपत्यमेवानुगते स्यात् पममग्निहोत्रार्थं प्रणीते मागृहमकालात् गार्हपत्यमेवानुगते ॥ मित्रविन्दादि होमार्थं प्रणीते होमात् सर्वं गार्हपत्यमेवानु
गते ॥ मित्रविन्दादिहोमार्थं प्रणीते होमात् सर्वं गार्हपत्यमेवानुगते उद्वसानीयस्थाने पूर्णाहुत्यर्थं प्रणीते च गर्गत्रिरात्रे शालिहोमार्थं प्रणीते न गार्हपत्यमेवानुगते सर्वत्र ।
होमार्थं माहवनीये च प्रणीते गार्हपत्यमानुगमने पस्माहवनीये नुद्धरेत इति माम पश्चिन्न कतेन्म ॥ अजनस्य पस्पेपेत रेव ॥ अग्निहोत्रस्य होमकाले इष्टिमध्ये च ।
गार्हपत्यानुगमने नैतत्प्रायश्चित्तं ॥ तस्य प्रायश्चित्तान्तरविधानात् तपस्वतीष्टिः । पौर्णमासं तं च । अन्वाहार्यपचेष्विताग्नि ॥ अग्नये तपस्वते जनद्वते पाकवते कृष्ठं
निर्वपामीति निर्वपेत् ॥ अग्नेस्तपस्वतो जनद्वतः पावकवतोऽहमन्नं रस्तसेनकृपसादने ॥ अग्नये तपस्वते जनद्वते पाकवते तेजोक्ष्मं प्रोक्षामीति ॥ एवं पृथिवि तापसंत्राप
को निर्देशः पुरोडाशाभिघारणे च ॥ अग्नये तपस्वते जनद्वते पाकवते नुब्रूहि ॥ अग्निं तपस्वंतं जनद्वंतं पाकवंतं यजेति संप्रैषो ॥ अग्नेस्तपस्वतो जनद्वतः पाकवतो
जनद्वतः पाकवतोऽहमुज्जितिं ॥ आघारादि नृपस्ता ॥ आज्ञो याज्याहिताः पस्ते निपा आनुवाक्ये ॥ अथ सर्वेषामनुगतेष्वत ॥ सर्वेषामनुगते ष्विष्टिमेतामित्यसमके चिदेवमर्थमाहुः
एतां तपस्वतीतिष्टिं सर्वपत्र गार्हपत्यानुगमनेतिः अन्वाहिताहैते स्वान्वाहिता दिग्प्रायश्चित्तेन तमसम्बत्वपेन कर्तव्येयमेके शालिनः समामनंति । अथ ते तु सर्वेष्वनुगतेषु प्रायश्चि
त्तमेतां तपस्वतीष्टिं समामनंति ॥ आहवनीयानुगमने सांतपनीष्टिरेव तपस्वतीष्टिः ॥ ये सर्वेष्वनुगते ष्विष्टिमिमस्य सर्वेष्वार्हपत्या अनुगतान्ग्निमत्कवेनः ॥ तेन तपस्

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कें
२१
21

तस्मिन्नप्येवमाहुः॥ यदि गार्हपत्य आहवनीयो वानुगच्छेदि सर्वान्ग्नयेत पस्वतं जने हुतमस्ततिलामानमिति तपस्वत इष्टिर्विहिता ज्योतिष्मता समुत्त्वयेन प्रामासती।
ततपस्वतं इति तपस्वती ह्रिः प्रतितिष्ठपने॥ तस्मादि कृत्स्ने इति॥ अग्नेयेतु सर्वत्रानुगते हिमित सनेनतरीग्मनुगतितिनिमित्रतपस्वती ह्रिराहवनीयानुगमने प्रतितिष्ठ
त इति॥ ज्योतिष्मतीष्टिप्रयोगः॥ अग्नये ज्योतिष्मते ज्जुष्टं॰ अग्ने ज्योतिष्मन्नहम्॰ अग्नये ज्योतिष्मते वो जुष्टं॰ एवमधिगापतं वापाभिघारोणेषु॥ अग्नये ज्योति
ष्मते तुभ्रं हि॥ अग्निं ज्योतिष्मतिं यज॥ अग्नेर्ज्योतिष्मतोहमन्नादः॥ अग्निर्ज्योतिष्मानिदं हविः॥ अग्नेर्ज्योतिष्मतोहमुज्जितिं॥ उदग्ने शुचयः स्तव विज्योतिषा बृ
हतेति याज्यानुवाक्ये॥ अन्वाहिता जस्त्रक इति मार्धभ्नो केचनुष्टुपस्य॥ अन्वाहिताग्निमजस्याग्निं विनामायमग्निहोत्रे होमार्थमप्रणीताहवनीय प्रमाग्यामनक्ता।
लाघनुगच्छेत्॥ तदेव प्रयोगः॥ विप्रहानीमा(?)धंतइ नीधमारएयादिपरिस्तरणीते गार्हपत्य मरस्थिताग्नो॰ कृत्वा हविरासन्निकृत्वा यस्या प्रपविष्टाया यजमानस्य गा
त्रिकमोना चमने अध्वर्फ्र्गार्हपत्यदक्षिणाग्नीपरिधिमनधारांस्ताव यनिह विधियो मानि चेत धच्चादानादिपचनं कृत्वा समिदुपरिधारणीनं करोति॥ अ
धासानितं उत्सारीति नपरिधेचेनानेनारमदथ्वेनेतिज्ञ सततानणेनाभिघोसो प्रवस्थितिपुनस्तरणेनन्तं तनावे स्वपर्यग्निकृत्वा रहमजामित्यादिसमिदुपरिधा
रणीनं करोति यजमानो वृहविदग्निकृत्वा रहमजामित्यादि समिदुपरिधारणीनं करोति यजमानो वृहविरग्निमुखेरमारः॥ वहुविहुतात्वा होममन्त्रेताग्निमुहूर्ति।
यजमानो भूर्भुवस्वरित्यग्निपमाणाम भिमन्त्रयते॥ ततो यजमानस्ते हान्नकस्यापि दपमितिसंकल्पितेन तद्दहुविदेदसानि पूर्ववदग्निं वहुविस्तपति तस्मादध्व
र्यग्निहोत्रे गासहगच्छति॥ वहुविरग्निपतयरमयोप्रतिष्ठापिते अध्वर्युस्त्यसेस्कचेमदापाहवनीयप्रणावेः एत्रिमितीधनमाधायपर्युत्क्षणपरिस्तरणो करोति २१
यजमानो निक्रम्य विघृदसीमा चाभमति॥ अध्वर्फ्राहवनीयं पयोषिमधारः स्त्रावपित्वा उपप्रे तेति हविरासाघविघृदसीत्यादिहोमं समापयेत्॥ मातेनांतेय
नः प्रणीयज्योधिष्मतीष्टिर्मित्रा राध्योवा॥ केचित्तुमित्रादिहोमपस्से हविरासादनात् पूर्वं मित्रादिहोमं कृत्वा विघृदसीत्यादिहोमं कुर्वंति॥ तेत्तुमध्येपिसंभपात गार्हप

स्यानुगमने प्यसाहवनीयेनुद्धृतेइति सामान्यविहितस्य प्रायश्चित्तस्य प्रातःकालविषये पवादस्तेन विधिचतुष्टयमाह ॥ तत्र कोपरिमातारहुरग्निहोत्रं ह स्मादिना
वाहरणं पवमपं च रश्मिसेतेनग्रंथेन ॥ एतच्च विधिचतुष्टयं होमकालात्पूर्वं होमकालेनु परि होमकालादूर्ध्वमिति तत्र प्रातःकालविषये विधिचतुष्टयं क्रमेणाद
र्शयति ॥ प्रातः प्राग्घोमकालाद्यदि गार्हपत्योनुगच्छेत्तदाहवनीयमनुगमय्य गार्हपत्यमेव निर्मथ्य हृत्वाग्निमप्यनुगमय्य इतः प्रणयमिति मंथनादिनपत्यनीहि पर्यं
नेपूर्ववत्कुर्यात् ॥ तथाहवनीयस्थाने मित्रायेत्याकर्णेया ॥ केचित्पूर्ववत्स्य पित्वेमादेः पुनः पाठादपि मंत्रगणमुपसमिध्यं नेव नयापरिसंख्योतं नयो रोगे [illegible] णादिमाहुः ॥ अ
मेन पुनः पाठेन परिसंख्याकार्यः ॥ विकल्पेन विध्यंतरं गिरस्य पासाकस्मस्य अनुवाद इति ॥ तस्मात्तं वंक्षिपत इति ॥ अथ विध्यंतरं ॥ अग्निहोत्रकाले नियमघने
शीघ्रं होतव्यमिति पदित्वारेतदा गार्हपत्यस्य मंथनमकृत्वा आहवनीयमेव गार्हपत्यं संवृध्यात्तरनुगणं रक्षितव्याग्नि आहवनीयादीनामायतने कृत्वा हवनीयमुद्
धृत्य पूर्ववद्धोतव्यमिति गाग्निमारायेकल्पितआयतनेस्यापयित्वोक्षतमाहवनीयं प्रणयेदिति रक्षितव्याग्निरनुगच्छेत्तस्याहवनीयायतने प्रणयति ॥ तत्र तस्मै ग्नि
होत्रहोमं हुत्वानंतरं यदि गार्हपत्य आहवनीयोनुगच्छेदिति कल्पे न गार्हपत्यस्य मंथनं कृत्वा अस्माहवनीयं प्रणीय तमस्तनीह्रिमित्रायेत्याया ॥ तत्रापि विधिमथाप्रा
यश्चित्तप्रसंगं इति जामितु ते दिस्मादि ॥ अजामित्युत्तरस्य मित्रपर्यः ॥ तत्र द्वौ गार्हपत्यो नवतः ॥ अनुगताव स्थाणा स्थश्वैको गार्हपत्यानुकल्पस्तेन पूर्वाहवनी
यश्चात्मः ॥ तस्मादिदमसाधु ॥ अतो गार्हपत्ये नुगते तु सागरहोत्राश्वसमारणीसंस्पर्शोश ॥ आहवनीयादीनानुद्दाप्यदेशांतरं गत्वा इतः प्रणयमितिमं
थनादि पूर्ववत्कृत्वा होमं समाप्य ततउदित आदित्ये तपस्वतीह्रिमित्रायेत्याया ॥ केचित्तत्वोभूतरितिहुतीयेहति श्रोभूतस्याहुः ॥ येकेषां मतेन प्रातराह
वनीये प्रोपमाणे प्राग्घोमकालाद्गार्हपत्यानुगतो प्रायश्चित्तं नारभ्यते ॥ यस्य प्राग्घोमकालाद्गार्हपत्योनुगच्छेत् ॥ उपस्थो योदयमितितमेकस्मिन् तस्य काल
स्यानवधारणं कुर्यात् ॥ यद्यनुगमनप्रायश्चित्तं कर्तव्यं तदेव होमकालः ॥ नास्य प्रातर्वस्तोरिति कालापराधजं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ अत्रेदमनुगमनप्रायश्चि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कै॰ त्रेपूर्ववदाहवनीयमनुगमयमंपनादिकृत्वाग्रानहोमिंकृत्वामार्जनीतेस्माहवनीयंप्रणीयनपसमास्तानेएतामनुगतेप्रिकुर्यात्॥वैखनांहुत्वाद्शक्ताण
२२ उनिवेपेतगार्हपत्यमिनिवैश्वानरोग्नीहोत्रंवाहराणपरमपानामेवनानाबीजधर्मश्चाग्रपरोगोक्तः॥वैश्वानरोनुत्साहशेषोरि॥वीतिवैश्वानरस्यपाशानुगाके
२२ अवतेहेतुउत्तमभितिवाहपास्यअनाहार्योद्सिरुणा॥मध्योभवेदिसर्धस्योत्तरश्लोकचतुष्टयस्य॥आहवनीयेगार्हपत्यस्यनिर्माणीभस्मनाहंसर्ग्रमेष
नेआहवनीयस्यभस्मनालौकिकाग्नीमंःस्रष्टुमेयकशकेधृतरौद्यधयोरनुगमनेवसागामाचान॥भस्मनारणीःस्रष्टुमेयानेनिपतेतमयस्वनीष्टिः॥आ
हवनीयेनुगतेपितपसनेष्टिंविकल्पेनगोतिष्कतीष्टिर्वा॥सर्वत्रतपसमारीनामनुगमनेहीनास्त्वानिमित्रापाहुतीर्वाकुर्यात्॥पत्मिन्कर्मणिअग्निरनुग
तेअग्निपुनराधानस्मिन्कर्मणिसमारोपमित्रादपःप्रणीयकर्तव्या॥केचित्तुमन्त्रिंकृत्वामित्रादिहोमंकृत्वाआज्ञानेकर्मसमापयेति॥अकृतेमअगार्हपत्या
नुगेममपितामविहमभित्रादपःकर्तव्या॥अजस्रपक्षेआहवनीयानुगतावपिमपितामित्रादपःकर्तव्या॥मित्रापस्ताहावरुणापत्वाहेन्मापाहाद्शाकु
नपेदेवतामंत्रस्तिंगेनसग्राः॥पत्राहवनीयानुगमनेप्रणयननोक्तं॥तस्मैवास्यमेयुने॥आहवनीयस्यमंथनविषयःप्ररश्यते॥अन्वाधानाद्यंप्रणीतेन
न्वाहितेदर्शहोत्रादिहोमार्थंप्रणीतेहोमात्पूर्वमनुगतेसारस्वतहोमार्थंसंमारयज्ञार्थंप्रणीतेहोमात्पूर्वमनुगतेअग्निहोत्रहोमेहविराहार्दनात्पूर्वंअ
नुगतेसाविनाद्हिोमार्थंउद्वसानीयस्तानीयपूर्वाहुमर्थशबलिहोमार्थंप्रणीतेहोमात्पूर्वमनुगतेमध्ये॥अजपक्षेअहोमकालेदक्षिणाग्न्यनुगतौ २२
पानीतःस्तस्थोनुमार्गसर्वप्रायश्चित्तं॥अजस्रपक्षेदक्षिणागमनुगमनेसर्वहोमेष्वनभरहाजमनाघोनितःप्रणयनंवा॥आधाकालेपुष्पितेनाहितःश्वेत
देहामंपमेव॥सर्वत्रभस्मसंस्पर्शनमकृत्वामंथनेग्निर्लौकिकोभवति॥यत्रंमथनविनाहमारोपणंकृतंतत्रावरोपणमंत्राभयोगात्पुनर्लौकिकोभवति॥त
पामंत्रेणसमारोपणोकृतेवरोपणलोपेचर्मत्रांतोरणासमारोपणारोपणोचकृतेलौकिकोभवति॥तिष्ठोषितेसामिनिवेदिकाग्निर्लोकस्य॥यजमाने

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्रामांतरगते यजमाने परिक्रमितः पत्नी वा यद्यग्नीन् ग्रामाद्बहिर्नयेत् । तदा लौकिकः संपद्येरन् ।। यजमानाग्निसमीपे वसति ।। यस्मात्त्वपि ग्रामांतरं वासो बौधाय
नेनोक्ताः । नन्वत्र ग्रामाग्निसमयस्यां योषित्का यापि यद्यग्नीनो वहिर्ग्रामान्नयेत न लौकिकत्वं स्यात् ।। भाषितो यजमानेन यत्र पि ग्राम एवान्वक्तेनोर्वहिर्गत्वा पनिहोमका
लातिमर्यंते नागता वेन तदपि लौकिकत्वं स्यात् ।। पत्नीव हुत्वेपि सा मिलाशेषादस्मात् देशांतरगतापामध्यग्ना नो वहिर्नेयते यजमाना सन्निधौ होमकाले
यानागता वा न लौकिकत्वं भवेदिति ।। समेव बौधायनेनोक्तं च लिख्यते ।। अप्यपत्नी यजमानश्चो भावेव निष्क्रांतौ ग्रामान्ने ग्रामसीमांते गावसते ग्निहोत्रं वेन
वलुप्येताविकृतिमन्याधेयं कुर्वीतेति ।। अस्यायमर्थः यजमानपत्नी चाग्नेः सकाशाद्यदि ग्राम वा स्कनोवहिर्भवेतीतदाग्नयो लौकिकाः स्युः तत्राग्न्याधेयं
आपद्यन्ते इति ।। केचित्तु ग्रामाद्बहिः पावत्सोमकालं वसेपातां तदाग्न्याधेयं कर्त्तव्यमेव ।। होमकालात् सर्वमेव पुनरागतौ चेन्नाग्न्याधेयमिति वदंति ।। छंदोगप
रिशिष्टे बौधायनः ।। विहायाग्नीन् सभार्यश्चेत् सीमामुल्लंघ्य गच्छति ।। होमकालात्यये तस्य पुनराधेयमिष्यत इति एषपरिशिष्टे बौधायनेति ।। पितृमेधे अजस्य पर
लोके वर्त्तेयस्य सीमाखो वहिर्गमने उद् येऽ अत्यमये वृत्तनराधेयमुक्तं ।। यदि पत्नी सीमानं अतिक्रम्य मिनिक्षेत्रे वदेत् क्षररपा ह्यपुनराधेयं तस्य आपद्यन्त इति
ति ।। इदमपि सह वैभाषितं यजमानपत्न्योः सीमातिक्रमविषयमिति केचिदूचुः इति ।। उभावेव निष्क्रांतावितमादि बौधायनवचनेन विहायाग्नीन् सभार्यश्चेदि
ति छंदोगपरिशिष्टवचनेन चैकत्वा पुनराजस्त्र परत्वेऽग्निविधिः सह यजमानपत्न्योः भवाः संकुलोक्तं यात्रस्मो ग्रामसमर्पात् तद्विषयत्वमिति ।। नदीलक्षणं केचिदूचु
रिति ।। कूलाद्यावत्तावन्नदी ।। नदीशब्देन चोच्यते । किंतु नद्येशवर्त्तिवृजलसंयोगनदी भवेत् ।। शब्दांतरेणाप्युच्यते ।। अष्टौ धनुःसहस्राणि गतिर्यासां न विद्यते ।।
नदीशब्दाभिधेयत्वं तस्य नेति निश्चयः ।। अन्यत्रापि ।। विनाग्नीभिर्यदा पत्नी नदीं मेवुधिगामिनी ।। अतिक्रमेत्तदाग्नीनां विनाशः स्याद्विनिष्कृतिः ।। यतोऽग्निहोत्रशौति
स्मार्धर्म्माः कस्य ।। अग्निहोत्रं अपणाय गार्हपत्यात् प्रत्येगार्हपत्यस्याधःस्य च नाशो गार्हपत्यस्य स्मरणे कृत्वा तत्प्रत्यवृत्तिर्भिन्नो दिहोमान्वाक्तुत्वा पुनर्गार्ह

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ यस्मादग्निरन्निर्हृतां कर्तव्यं। अपोद्धरमात्रस्यानुगमने पुनराधेयं सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा भूर्भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ जुहोति॥ अपोद्धरेदेकमात्रे गार्हपत्यानुगमने अपो
२२ द्धृतैकदेशमात्रं गार्हपत्यमेव प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनर्विहरणात्। तत्रीयमवने। अथ प्राग्नीनामनुगमने पूर्वयोः। पितृयज्ञे योऽग्निर्धार्यमाणानां सर्वेषामनुगमने सर्वप्रा
२३ यश्चित्तं कृत्वा योनीतः प्रणयने। कौकिलसोमयागे पूर्वपक्षाग्निकारणे पर्यायेण अकैकदेशमात्रस्य पञ्च अप्रणयने निदधातीमन्त्रं॥ तस्यानुगमने सर्वप्रायश्चित्तं
कृत्वा तरणं विहरणात्॥ अग्नौ महत्येनवन्मतिसमितिनिर्वपानान्तरं यमस्माग्नेरनुगमने यस्मादग्निरपेतिमा प्रायश्चित्तं॥ मन्त्रमनाम सर्वनिर्वपणोत्तरका
तेष्वान्वाधानादिप्रायश्चित्तमाह॥ अन्वाहिते तस्मिन्नन्यस्मा हापितः प्रतिक्रमे यम्नान्वाधानान्सर्वमनुगमने योनीतः प्रणयनं सर्वप्रायश्चित्तं॥ अन्वाहि
ते तस्मिन् प्रत्याधानं प्रायश्चित्तं नेमेव। पितृयज्ञे तु तत्र आहवनीये स्यानुगमने मंथनमनुगते क्षिप्रमिन्द्राः पावा॥ अन्ये के च तु अन्य अन्यस्यानुगमने सर्वप्रायश्चित्तं
कृत्वा पुनर्दक्षिणाग्नेराहरणं॥ प्रातर्दक्षिणाग्निसर्वस्य। यदि प्राग्घोमकालादाहवनीयोऽनुगच्छेत्॥ पालाशीर्यो प्रग्निषु दुग्धे हविषि शृधि श्रिते वा होमकालः
अपि रणाहवनीयं देवश्रुतासादिते हविषि होमकाले रमस्ये॥ अस्माद्धोमकालात्सर्वमाहवनीयानुगमने गार्हपत्यादस्मादाहवनीयं मन्त्रैस्तस्मिन्वा प्रणीय
सर्वप्रायश्चित्तं॥ नात्रानुगते क्षिप्रमिन्द्राः पावा॥ यद्यपि ज्ञातकृत्तु उद्धापेदेतदेवप्रायश्चित्तं एतत्प्रातःकालविषयमेव॥ सायंकाले प्राग्घोमकालादनुगत
स्यापरिमाणमहुतेऽग्निहोत्र इति प्रायश्चित्तान्तरविधानात्॥ यस्मादग्निरुद्धृतो हुतेऽग्निहोत्रे उद्धापेनिवक्ष्यमाणमपि विधिदृष्टं यतः प्राग्घोमकालविषय
मेव॥ प्राग्घोमकालाद्दक्षिणाग्नेरनुगमने एतं प्रविशान्नीति योनितः प्रणीय सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ प्रातश्च सायमित्येषोऽर्थः श्लोकपञ्चकस्य॥ सा २२
यंकाले प्रातःकाले वा परिहोमकालश्चाहवनीयोऽनुगच्छेत्॥ प्राग्घोमकालादुद्धृतानामप्यगान्यानां हे निगार्हपत्यस्य आस्याहुतिं हुत्वा प्राणो देवता॥ आहवनीयस्यावसानको
योनिमंथने॥ अवसानानामावेभस्मनालोकिकाग्नीनां संसर्गमं यने वा। ततोऽग्निहोत्रहोमादिः प्रकृतिवत्त्वात्रानुगते। क्षिप्रमिन्द्राः पावा। सामान्यस्य विशेषेण वा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

धात॥ यदि होमकाले गार्हपत्योऽनुगच्छेत् तदुद्धरणं प्राणामप्यगात्स्वाहा इत्याहवनीय आ आहुतिं जुहुयात्॥ उद्धानो देवतानन्तो गच्छामः मथ्यं तत्र समावेदि
मारण्यो गार्हपत्यभस्मना भस्म संधायामथ्य तं कृत्वा होमसमाप्तिः॥ नैमित्तिकं विद्यते। यदि दक्षिणाग्निर्होमकाले नुगच्छेत्॥ आनयेदुद्धरणमप्यगात्स्वाहेति गा
र्हपत्य आ आहुतिं॥ मानो देवता॥ ततो दक्षिणाग्निं प्रणीत उद्धाय पूर्ववद्धोमसमाप्तिः॥ सभ्यावसथ्यो अनुगमने तूष्णीं प्रणीतमाधाय सर्वं प्रायश्चित्तं हो
मं कृत्वा गार्हपत्यवर्जं यो नुगच्छेत्तस्य होमसमाप्तिः॥ तत्कर्मणां लोप एव अनाज्ञातं जपं कृत्वा शिष्टेष्वग्निषु कर्मसमाप्तिः॥ होमे कृते गार्हपत्यानुगमने पर
स्मादाहवनीयेनुद्धृतस्य कर्मप्रकारो गार्हपत्यायामथ्यने भस्मनारण्योः समं स्पर्श्य मथ्यं वा कृत्वा कर्म तस्मात्पत्यन्तपयस्ततो विहितेत्रा दर्पो गा॥ केचित्त्वाण्योऽर्हो
मा अग्निहोत्रं प्रधानहोमद्वयमाहुः॥ तदनन्तरं प्राणादिकं तस्याग्निमुपरोराह। विरामाय पूर्वाहुतिमंत्रस्थाने प्राणाहुतिमंत्रेण पूर्णाहुतिं हुत्वा लेपनीमाज
नादि कुर्यात् इत्यो कर्मसमाप्तिः॥ अग्निमिन्धसे दक्षिणामनुगमने आहवनीये विधिमानेपि गार्हपत्येग्निहोत्रहोमः॥ अनुगतिकमाति केषांचिदग्निषु हो
मसमाप्तिः॥ गार्हपत्यानुगमने तत्क्रमप्रकारो यो होमसमाप्य मंथनं कृत्वा नपश्वत्नीशिशिर्वा ततः पो गा॥ होमकाले यदि गार्हपत्याहवनीयो युगपदनु
गच्छेतां तानाज्ञातजपं कृत्वा गार्हपत्यमपि त्वा यतने निधाय प्राणोदानमप्यगात्स्वाहेति गार्हपत्य आ आहुतिं हुत्वाहवनीयं मथित्वा नीधा
य गार्हपत्यात्पूर्वाहवनीये उद्धानं प्राणमप्यगात्स्वाहेत्याहुतिं जुहोति॥ यदि गार्हपत्यदक्षिणाग्नी युगपदनुगच्छेतां तानाज्ञातजपं कृत्वा गार्हप
साप्ये मुद्दानः प्राणामप्यगात्स्वाहेत्याहवनीये हुत्वा गार्हपत्यात्पूर्वमुद्दानः प्राणमप्यगात्स्वाहेमाहवनीये हुत्वा गार्हपत्यं मथित्वा निधाय तस्मिन्नान
उद्दानमप्यगात्स्वाहेत्याहुतिं हुत्वा तूष्णीं दक्षिणाग्नेः प्रणयनं॥ होमकाले यदि दक्षिणाग्न्याहवनीयो युगपदनुगच्छेतां प्राणाय उद्दानमप्यगात्स्वा
हेति गार्हपत्ये हुत्वाहवनीयं मथित्वा निधाय आनउद्दानमप्यगादिति गार्हपत्ये हुत्वा तूष्णीं दक्षिणाग्नेः प्रणयनं॥ ननु धारालपक्षे सांपहोमाग्निमार्हे

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कौ० दृष्ट्वाहवनीयानुगमने गार्हपत्यात्प्रणीय तदनु प्रायश्चित्तं ॥ होमकाले चेत्प्राणादिहोमो मंथनेन गार्हपत्यानुगतौ यदि प्रातरहुतेऽग्निहोत्रे पश्चादग्निरनुगच्छेदि
ति प्रायश्चित्तं होमकाले चेद्धुतानहोमे हुत्वा वसायामंथनेन भस्मनारणीसंस्पृष्टस्य मंथनेन वा कपाल ॥ अनाहितेऽत्र पक्षे वाग्निहोत्रे च यजमाने बहुविद्वस्थे ॥
२४ तं ॥ यदि प्रातराहुतेऽग्निहोत्रे पश्चादाहवनीयेऽनुद्धृते यदि प्राग्घोमकालात ॥ यदि सर्वेऽनुगच्छेयुरिमा दिश्यसाग्निं मनुष्यत इति वचनं इति अन्वाहित प्राय।
२५ श्चित्तमेव ॥ अनन्तरपक्षे यदि गार्हपत्यमाहवनीयोऽनुगच्छेदिमेव ॥ केचिद्यस्माहवनीयेऽनुद्धृत इति वचनादनंतरपक्षे योऽच्छंति ॥ यदि होमकाले सर्वेऽग्नयो
ऽनुगच्छेयु गार्हपत्यस्यावसायामंथनेन भस्मनोरणीसंस्पृष्टस्य मथनेन वा कपाल ॥ आयतने निधाय यदि शंतिवा तो गच्छति तो दिक्षु प्रत्याहवनीयमुध
त्य वा यवेस्याहेनितस्मिन्नाम्मां हुतिं हुत्वा पूर्ववद्विहारं कृत्वा मां च माहवनीयमुद्धृत्य दक्षिणाग्न्यादीनां मन्थनप्रणयनं कृत्वा कृतानामन्वक्रमहोमशेषं स
मापयेत् ॥ न तत्र पत्नीं दिशि संविद्यात् यो वा ॥ कश्चिद्दूरपवेस्याहेति पूर्णाहुतिं ॥ येकेषां मतेन पवनानुकूलं विहारं कल्पयित्वाहवनीयदक्षिणाग्न्यादीन प्रणीय
पयसा होमश्चेत्तत्र स्मीरद्ध्वो नीयापरोणाहवनीयमनुमानमुपविश्य तस्य पमग्निहोत्रं पिवेत ॥ नेडुत्यादिहोमश्चेत्तत्र दहीत्वाभसपेत ॥ अशक्तोपि य।
जमान एव भस्सपेत ॥ नाग्नंसोदृशाति ॥ अग्निहोत्रमसमाप्य त्वान्त ॥ यजमानो सन्निहितश्चेत् अत्राग्नो होमकाले स्वः प्राग्ययाग गच्छेत् ॥ न दास्य स्य होत्रा
फल्गं प्रायश्चित्तं कृत्वा अग्निहोत्रं समागच्छेत् ॥ अत्राग्न्युर्ध्वं विषदा गच्छेत्तदग्न्याधेयं पुनराधेयं वा ॥ होमकाला सर्वे सर्वाग्नीनामनुगमनेऽनुगनिक्तने
यातस्य तस्याग्नेर्यथामार्गमुत्पत्तिं कृत्वा यथाविहितप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ क्रमायत्तिं तानेपाधान क्रमेण कर्तव्यं ॥ प्रागेव कालादिस्य स्मो च प्रलोकस्य २४
॥ यथन त्वमिते अस्तमिते श्रीमा कुर्वीत ॥ अकालेकृत स्पाकृत त्वात् ॥ तस्मिन्नेवाहवनीयेदि स्थरामादिसांगः पुनर्होमः कर्तव्यः । प्रणयनस्य काले कृ
त त्वान्न पुनः प्रणयनं ॥ पुनर्होमेष्वृद्ध्यंयते भवतं त्वं समनसाविति गार्हपत्या हवनीयो उपतिष्ठेत यजमानः प्रातः उषसः प्रायश्चित्रहोत्रं जुहोति ॥ पुनरुषसि।

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

आनायां पूर्ववद्धोमं कृत्वा वृष्ट्यां तेभवतन्नः समनसाविकल्पतिष्ठेत यजमानः॥ उद्दितहोमिना सुरयात्सर्वहुतो मध्येतस्यापश्चित्तं॥ अग्निस्त्ररोहिसर्धस्य॥ दर्शपौर्ण
मासादौ हविः प्रोक्षणं कुर्वन् यद्यग्निमभिगच्छेत् तदा गृहे नत्वा दिशा सद्याबस्तु सर्वाः समिधनामिति उद्दहोपहतमग्निं समिध्यात्॥ आहवनीयं सर्वप्रायश्चित्तं॥ एवं प्राचि
चनादिस्वपि द्रष्टव्यं॥ एवं वेउतत्वसमाहृत्य पतिताजसत्वात्मनिरिक्ताय पतनस्य सर्गीनेवोपसमिंधनं हरद्वाप्तलोपहतेन॥ वसामक्रमस्तस्यत्वाम ज्ञाविट्कपालिमेत
द्वाः॥ श्लेष्माश्रुरूपिकालेत्तुहारवृष्टेनेत नणामन्त्राः॥ केचित्क्रीरस्य त्रिवोपसमिंधनं॥ श्वमार्जारनकुलमर्कटध्वांक्ष उत्त॥ वृषगणीवशिरो पदेपहते सुपूर्तसर्ग
वोपसमिंधनं॥ जसत्वात्सर्वेनु पूर्वमेवोक्तं॥ माहाबांशाल समाहायपति नाहि स्पर्शेचाधानं॥ मृत्तवुरीशसंसर्गे विनेशमाद्दोषापनः अमेध्यासाधाने प्रमादे
प्यग्निमपविलाय पवमाने ष्टिरिति॥ केचित्तकाशवस्य र्शेचाधानमिति केचित॥ केचित्तसर्वे यमसूपघाते विशिवचनादुपसमिंधनमिति॥ मोहाद्दुपासिसर्धस्योत्सन्नस्यो
कस्य॥ यस्य यजमानस्याग्नो विद्यमाने प्रपोगमध्ये होमास्वविमग्नेस्त्रियार्हयत्समग्निपक्षहृदेवसत्स्य मकृते समाप्यसंमष्टए गाग्नावयग्रयेग्निवतेपुरोडाश
मष्टाकपालं निर्वपेत्॥ तृष्यापस्त्वे॥ अग्नयेऽग्निवते जुष्टं॰ अग्नयेग्निवते हव्यं॰ अग्नयेग्निवतेवोक्तं योस्यामीसादिपौर्णमासवत्॥ अत्र हायौ दक्षिणा
॥ अग्निनाग्निः समिध्यते॥ त्वं ह्यग्ने अग्निनेति पायाज्यानुवाक्ये॥ समासे कर्मणयुदूरणे॥ यस्याहितारयोरन्ये रग्निभिरग्नयः संसर्गं निमाशितिदृष्टौचाहिः कर्तव्या॥
सापूर्वमेव माख्याता॥ कर्ममध्ये अकर्ममध्ये वा अग्नौ विद्यमाने प्रत्युद्धरणे सहगार्हपत्यं वैतानेष्ट्युत्थानिमित्तं सहगर्भप्रायश्चित्तं कर्तव्यमिति सामर्थ्यमिति॥ अत्र
मिसहे पिकर्ममध्ये वद्रग्निवतेष्टिः कर्तव्या॥ समासे वेहिविधपरस्मनेत्तद्येयं॥ आत्रेयस्तनामितित्वमुद्धरणे कृते संसहेष्टिसते यथ्याद्दुष्टनस्याग्नेरनुगमनं॥ ना
न्युद्धरणप्रायश्चित्तेन वसंसर्गप्रायश्चित्तमिति॥ अत्रापि सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ अग्न्यापेनोधननात्॥ मातंकाले प्राग्घोमकालात् द्वनैर्यनुगतेअस्मस्छा
दोक्तं प्रायश्चित्तमाह॥ अग्नये मोतिष्मते पाकपालीमिसक्तमिति॥ प्रातरणोक्तंपरिप्राग्घोमकालादिस्मिक्तेनदिकालेन प्रायश्चित्तमुच्यते॥ अग्निहोत्रहोमा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के०
२५
25

पर्युक्षत आहवनीये साग्यो मकालादनुगतेगार्हपत्यात्पुनः प्रणीयप्रकृतं होमं समाप्य पुनः प्रणीयसोतिष्यतीष्टिं कुर्यात्॥ यदि सभ्याग्निः पुनः प्रणीयत्रयः
स्विष्टकृदन्तं तत्र वरमाहुतिं जुहुयात्॥ इमेकुपस्थः॥ तेषु सभ्यसमुक्तामिन्ने व विधेयेन तत्स्थानकार्यमिमा इत्ना प्रत्तापने निषिध्याहवनीयावस्थाणोभ्यो वामसम्ना
रणीमिद्धं स्वरूपवा इतः प्रथमसमिति सेपने कृत्वा प्रकृतं कर्म समाप्य पुनः प्रणीयसोतिष्यतीं कृत्वा पुनः प्रणीयत्रयस्विष्टकृदन्तं तत्र वरमाहुतिं हुत्वा पदीतिप्रसीन
प्रवृत्तं॥ एतत्त्रयस्वरूपं प्रातः कालविषयमेव॥ सायंकाले प्रदिसाय महुल्प इति विशेषवचनात्॥ केचिदुपस्थाग्निस्थ्यनन्तरमविशेषवचनादुभयकालसाधार
णमित्याहुः। एतदनुक्तेन भवति॥ उद्धृतइति वचनात्॥ ज्योतिष्यतीपुरस्ताद्व्याख्याता॥ जुष्टंनिरुप्ती इतिश्लोकत्रयस्य॥ सान्नाय्यकुंभ्यामासेचनप्रभृतिप्रागात्म
दुतिवीयप्रभृतिप्रागात्मसं च गार्हपत्याहवनीयावंतरे यामनुष्यस्य पाशकटंगार्पोयाप्रसक्त रमेषोवागछेत्तत्र देवस्य पुरुषादिगमनप्रदेशे गोमयेनोपलिपं कृत्वा ते
नेवमार्गेण वर्धतां भूरिति सान्नाय्यकापालं तेन गामितिनीय पुनर्निर्वर्तयेत॥ ततो देवीजनमगन्विति यज्ञाहुतिं जुहुयात्॥ मंत्रपाठः मद्रूपते॥ देवीजनमगन्नं गच्छ
तु स्वाहा॥ पितृंजनमगन्नं गच्छतु स्वाहा॥ पंचजनीजनमगन्नं गच्छतु स्वाहा॥ दिशोजनमगन्नं गच्छतु स्वाहा॥ आपोजनमगन्नं गच्छतु स्वाहा॥ आपोजनमगान्नि
तिपाठइतिभाष्यकारः ओषधीर्जनमगन्नं गच्छतु स्वाहा॥ यज्ञाहुतिमितिवचनाद्देवीमन्त्रानामंत्राणामासंसंस्यवामाग केचित्तु षडेवेत्याहुः॥ तेषामोषधी
र्वनस्पतीजनमगन्नं गच्छतु स्वाहेत्येको मंत्रः॥ द्वितीयाषट्त्ववचनात् पित्र्यस्थानदेवताः पितृंजनमगन्नित्यत्र प्राचीनावीती उदकोपस्पर्शनं च॥ यज्ञाहुतीर्दु २५
त्वेदं विष्णुर्विचक्रम इति पुरोडाशकरपाचे समनप्रदेशे न समं कुर्यात्॥ पुरोडाशीनां परःपयाशनं च कुर्यात्॥ द्वित्रा विधाना दिसा दिलार्थश्लोकस्य॥ एवं प्र
णीताहवनीये हविर्मध्ये पिहितिनिर्वापामूर्धपागात्मसंवत्तत्प्रागार्हपत्याहवनीययोः शाकटंवाप्योवागछेत्॥ तदाहवनीयमुखीयेयस्थलेपूर्वप्रमंतंगमन्वे
समभ्रपाअसौसे ताभ्यां गार्हपत्या हाहवनीयप्रयोयप्रकृतं कर्म समाप्य पुनर्विहृत्य पापिकृतीष्टिं निर्वपेत॥ साप्रर्वमेवव्याख्याता॥ इष्टिमध्ये गागमनेपि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रकृतौ षिंसनाप्य पेपिकृतौ विकृदादि वृह्यं नाकर्तव्या ॥ दक्षिणाभेदाद्वह्निर्भेदाच्च यजमानभेदा ॥ वृहिम अपि पिह विनिनावप्रभृतिषु गपंपेतमनोरपेपो
रं नएगमने पस्मात्त्वा पेपिश्रिनेह विषिवानिह प्रइस्मे नरेव स्थापश्चितं ॥ स्मामाम्प स्माविशेषवाधात् ॥ स दृहविधीनेस्नेनतरं पस्मानो गार्पो रं तनएग्नीषाति
मरी हविधीने वा विद्याश्रितिवस्पमाणो स्थापश्चितं । कर्तव्यं ॥ सवेत्र विधिनानोरपपो र्य वापेन स्थापश्चितं ॥ तोत्र शास्त्रयोः क्रियमाणापोर्य धमण्यमतिभा
नवाभवेत् ॥ तथाप्येनां पापिकृतौ निर्वपेत् ॥ सौमिकृतन्त्र वृह्दिर्दीक्षणाश्रोपजी व्यपावदर्ष पात्राणिप्रफ स्नामलेप निनपनां नेकृत्वापवित्रे अपिहृजोदिद्म
हः हेत्रापारस्माघाप्र त्वाभिमर्षे नां तेकृत्वा पुरोडाशपात्राणि दित्तु धौ कुरणी कृत्वा ग्रहे स्वमसेनोप्रचारः । पहिलोत्र शास्त्रयोः समानयोः स्पपमेवत्तु ध्यात् अभिसर
ध्यात् ॥ तत्रालोत्रे सर्वप्रायश्चित्ते सः स्वाहेमाहवनीये होमश्च ॥ शास्त्रे सर्वप्रायश्चित्ते भूः स्वाहेति गार्हपत्ये होमः ॥ नपापिकृतौ ॥ श्रौतानग्नीन समर्थसोनरश्लोक
स ॥ पस्य पजमानस्य चाग्नीनामेतत्लौकिके वैदिके र्वाग्निभिः सह गच्छेयुजेनास्तस्य पापिकृतौ कर्तव्या ॥ एवा आहिताग्निः मनस्याग्निभिः सह अपर
ग्नीन् तरणगच्छेत् ॥ तस्मापि पापिकृतौ ॥ पद्याहिताग्निर्लौकिकाग्निनाम पे श्रौताग्निं तरणगच्छेत् ॥ तद् श्रौताग्निमवः पापिकृतौ लौकिकाग्निर्नान्तरे गत
स च ॥ अन्यस्य वेद्गार्हपत्यवदि विधिरिति सार्धश्लोकस्य ॥ पस्याहिताना मस्मगार्हपत्यस्य गार्हपत्या पतन्नाग्नौ विद्यमाने स्याग्नौ निधाय हविरिति पं गार्हपत्यं
लौकिकं वा वुध्या ग्निमवरोपपतितं दाग्निं समारोप्य समपितो पावरो स्यवा पापिकृतौ मिष्टिं कृत्वा सेष्टे गोष्टिं कुर्यात् ॥ पस्याग्निः पवित्र दृष्टेति सार्धसार्धश्लो
कस्य पट्कस्य ॥ अग्निर्विफकसदेशान्तरमेतस्य पात्र स्त्रवणानन्तरं गृहे पत्नी मनोरिति कृत्तिभिः पापीकृतौ कर्तव्या ॥ अस्मान्निष्ठ्याभिडापास्कृवा केवा
पत्नी पाद्रषीः क्रियानकर्तव्या ॥ पाजमानेव कर्तव्यं ॥ पावपजमानस्य पात्रमात्मोऽग्निभिः संस्पर्शनं कुर्वन्ति ॥ तावन्नापिकृतौ पविहृतानग्नीन् जन्लो
धारपेत् तेषाग्निगृह्ये पसापं प्रमानन्तत्स्नामभिपान्नवत्स्पायाः पपसाग्निहोत्रे जुहुयात् ॥ पानजन्तस्पापार्वमेन दृष्टेनस्नाभितामवत्साया पपसाग्निहो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ त्रं जुहुयात्॥ यावज्जीवमसावपरपक्षेन जुहुयात्तेनाधिकारमवाप्नोति पः पपन्नाग्निहोत्रं जुहुयात्॥ यावज्जीवमपरपक्षे न जुहुयात्तेनाधिकारमवाप्नोत्यग्निहोत्रं जुहुयात् सम
२६ योगः। प्राचीनावीती भूत्वा विपरीतमाहिताग्नेर्यज्ञोपवीती कृत्वा गोरुपस्थानं प्राचीनावीतं कृत्वा एतेन देहं परिगृह्य पितृपरिस्तरणं दर्भैर्बुद्ध्वा दक्षिणाग्रं दक्षिणाग्रान् कु
26 र्यात्। गार्हपत्यस्य दक्षिणाग्नेर्धिष्ण्ये तेनास्य निःसृष्टं तद्यथाकृतं तथैव कुर्यात्॥ अर्पणलोपात् पूर्वस्य दानाद्ये गार्हपत्यानन्तरं निवर्तते प्रसूहनं च न विद्यते। दक्षिणोद्ग
सम्भृतदेवतं तं यज्ञोपवीती कृत्वा पालाशीः समिधः अथ पालाशीं पर्णं दक्षिणेन विहारमनुद्भवन् दक्षिणाग्रा अपि दक्षिणतो गत्वा परेणाहवनीयं कृत्वा उप
साद्य समिधमाहाय पृष्ठदेशे तं यज्ञोपवीती सर्वं जुहुयात्॥ लेपनीमार्जनादि सर्वं तं यज्ञोपवीती करोति नोत्तराहुतिः। अथवा सोमापयिष्यमतेराहुतिः पूर्वाहुतिं हुत्वा तत्रैव लेप
नीमार्जनानि कृत्वाग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति उत्तराहुतिं जुहोति प्राशनादि उद्दिष्टभाजो जिनैः स्वादिविधुषादिशान्तिरसीमन्तो मध्ये दक्षिणाध्वानि कापालानि पा
षेच नेन्धानमनुविधत्ते॥ नष्टेऽग्निहोत्रद्रव्ये पांसुभिः सञ्जनं अभावे स्वितत्वात्॥ स्रुक्स्रुवप्रतिनयनादि सर्वं तं यज्ञोपवीती कृत्वा अग्निहोत्रं पूर्ववल्लोपतः प्रागमेव कृत्वा॥ अभिप्रेताग्नेरि
माहवनीये नुप्रहरति अग्निहोत्रमसकारे नास्मायुष्मानसंस्कारादेवमग्निहोत्रहोमः कृतेभ्यः एवमग्निहोत्रे प्रयाणे देहान्तरं प्रतत्तेलद्रोणमवधाय पश्चाक्रेनाहन्ति
निर्मथ्योनदग्ध्वाहरणाज्जिनेनेष्टौ रूपस्याहृते नवास्य सामग्र्याद्येषु देवं शेषं यद्ध्यानयोनिर्धानं प्रयत्नात्स्मभानतना आहरन्ति तानि नाममसमर्पितं पांसु तिष्ठाप पं
ति॥ प्रतिष्ठापिते शरीरे पत्नीयेत मेधीयां संभारानन्तर्नीवप्रेतसमीपे नीलाद्वा लोमभ्यो पत्राणि धातेर्ददानि नपात्रपावनं॥ अथ वा पयस्य पानि संस्पृश्य दीमेवद
रानि मन्त्रपात्रयोरव्यवहरन्ति दृष्यमुद्रार्पणनिधीयमने ऽमैः पात्रवेपनं कृतेऽथ॥ अष्ठिदहेने पुनः सर्वपात्राणां दाहनं। निपतन्॥ मनिरहीनुरपितैरेवपतत्क्रिया २६
दानविधानसामर्थ्यात्॥ ततो मतशरीरं मरुच्छानि वापापि कृमसर्वांशि ह्रते रवाग्निमिश्वेतमेधिके नविधिनादहेत्। विषुक्रव कूर्मतया वदिमधर्मो नारश्लोकपंचक
स॥ अग्निसमीपादेशान्तरं गतो मतरन्तिः श्रुतः पुनर्जीवितिनिर्जिनश्रपितापतेजो वन्नासमागृह्ये तस्याग्ने पेक्षा भिमन्ते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्॥ पद

नुगता अग्न्युपस्तरणमाधेयं कृत्वा मुखमभिमृशति शिरः कृत्वा॥ पदिपालाशवृन्तरहनाहीनापितृमेधकृते समागते नरायपुमानं घनकुंभे निमज्ज्य पितामातकर्मोदिश्यं
स्कारान्कृत्वा हूदृशरात्रव्रतचरणं तेनामे वपत्नीमुहूर्तस्नानं तांवावहनेनकाले वाग्नीनाधापोत्सर्गं विहिं कृत्वा मुखमभिमृशते निर्वपेत्॥ पितृमेधे वर्तमानेग्निसंसर्गात्पूर्वं
समागतश्चेत्कर्णमभिमृशते शिरेव॥ मुखमस्तामपोगः। अग्नये मुखमभिमृशते जुहोति॥ अग्नेमुखमभिमृशते हव्यं॥ अग्नये मुखमभिमृशते चोक्तं वृष्णो एवं मधितायपत्नाया अभिघारणेषु
अग्नये कर्णमभिमृशते तत्र हि॥ अग्निमुखमभिमृशते पञ्च। अग्नेमुखमभिमृशतो हमन्वारः। अग्निहोत्रानिषमारायजीपात् माध्वीमकर्दं वृक्षीनिमिनिपाज्ञात्रणावा। अग्नि।
होत्रे पूर्वाहुत्याहुत्वा यजमानोपदिश्य क्षिपेत आहवनीयस्य दक्षिणार्धे शीतेभस्मान्युत्तरत्र जुहोति। अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति निर्वपेत्॥ पत्न्याग्नीनां भस्मराशीन्निदि
नस्तत्रैव चोत्तरा जुहोति। ततः साग्नानादिवर्जं पत्नाग्निहोत्रमापेनत्वा मयहरान्तमग्निहोत्रं समाप्य पितृमेधः अपि वानोत्तरा जुहोति। सोमायमासमास्मास्मान्याध्येमतेपरेषु
वाः समितिस्कन्दाहुतिमेवोत्तरा हुतिः सोमायमासमास्मास्मान्याध्येमते परेषुवाः समितिस्कन्दाहुतिमेवोत्तरा हुतिस्थाने हुत्वा पितृमेधः एवं वा नाग्निहोत्रसमाप्तिः। द्र
ष्टाम्यसमासमापापरिपजमानोक्षिपेत्तरापरिस्तरीः ष्पमस्तानितरा सर्वेभ्यो हविर्भ्यो जुहोमसमरायअग्नयेविस्मवे अग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति पौर्णमास्यां जु
होति सोमपाजिनः। अग्नये विष्णवे स्वाहेत्यमसोमपाजिनः अग्नये महेन्द्राय स्वाहेति महेन्द्रपाजिनो मावास्यायां॥ अग्नये विष्णवे स्वाहेत्यसोमपाजिनः अग्नये महे
न्द्राय स्वाहेति महेन्द्रपाजिनो मावास्यायां॥ अग्नये इन्द्राय स्वाहेति इन्द्रपाजिनः अग्नये पृथ्व्याग्निभ्यां स्वाहेत्यसमलपतः नाग्भागवैमधायंगदेवताभ्यो होमः सर्वेभ्यो
हविर्भ्यः सोमेभ्यः श्वेमसयत्रवचनात्॥ दृष्टिमात्मपयोपचस्मेहविःस्मत्पजनीयेवाहविर्हवि स्मते साद्यतस्तद्धानि वा पौष्कमचारेणप्रधानहवींषि साधपवि
त्वा पूर्ववच्छुत्वा पितृमेधः पत्नीमतापामेनतस्मसमाने। अग्निहोत्रे पूर्वाहुतेः पूर्वं पदिश्य क्षिपेत पूर्वाहुतिमभरति मनाग्निहोत्रं कर्तव्यं॥ इष्टिश्चातुर्मास्येषु पशुबन्धा
दिषुमरणोपदिश्य यजमानः सोमपितामतरतिनता पतेन तोपादिश्य प्रतिमस्थितो भवति तस्पादिष्टिः यः कस्तत्तामस्पात्निमित्तं सोदहेत्। जन्तूष्टरताच्छत्वा भूमिः

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के० ८७
27

सर्वं क्रियते॥ अपि वा पलाशवृन्तैः पुरुषाकृतिं कृत्वा पितृमेधविधिना तं दहेत्॥ तस्य प्रयोगः॥ पालाशपर्णानां पंचशतानि षष्टिश्च॥ ते पालाशवृन्ताः तेषु षष्ट्या न ग्रीवा
शिरसा मात्रं मंते कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं करोति॥ पालाशवल्कैः कुशैर्वा संधिषु बध्नीयात्॥ चत्वारिंशता शिरः कल्पयति॥ दशभिर्ग्रीवां॥ विंशत्या उरः॥ त्रिंशता उदरं पंचाशता
पंचाशता बाहू॥ पंचाशतैकैकं करांगुलीः॥ ताभ्यामेव पंचभिः पंचभिरंगुलीषु॥ सप्तसप्तत्यैकैकं पादं॥ ताभ्यामेव पंचभिः पंचभिरंगुलीः प्रकल्पयते॥ अष्टाभिः शिश्नं॥ रसं
सिंह्वा षण्मुखे एवं पुरुषाकृतिं कृत्वा स्नापयित्वा लेपनमाल्यैरेव वासः स्वाप्य अग्नि धायपं वा धारय पर्यपश्चिमे रोति॥ अथ मसोपस्पन्तं मगपुरुतिमेने मासमात्रिपितृमे
धः॥ कस्य दहने पुरुषाकृतिर्दहने चोदकदानादि समाने॥ अस्मिन्नेव विषये पर्णपोधिष्ठितेन दाह आशौचं स्यात् स्त्रीवासं निधना भावात्॥ अनाधाने नाग्नयुक्तेन
कर्तात्॥ सत्को स्त्रीस्त्रीलोपः॥ उदकदानादिनमव मेव॥ पत्नीमरणे प्येवं न कर्तव्यं॥ स्वामित्वाविशेषात्॥ मदेशांतरमतस्य कृतमनरतिदेशा परिहाने पिपाविध
रूनो कर्तव्या॥ अग्नौ संतिस्मादपरे हल्कृमिरस्य स्तित्वे रग्नियेषु सतीया॥ अस्मा मभावेत शरीरकस्यविनष्ट बन्धे रुरूक क्षिपेत्॥ पर्णोत्कृष्टाकृतिम्लोकस्य
॥ रख्यादिषु हविशाम्बादने हविषामुपविनीपेपदिकाकुपसः॥ पत्नैरपुरुतिहविषामुपवीसीदे इत्तर्पणरदंवित्सुर्वि वर्जमसमाहुतिं कुलातहविरस्य प्रक्षिप्य
पुनर्वा तस्यमासीमादिर्विरूसातिंकृत्वा प्रचरेत्॥ केचित् विषामुपयोसनेएव स्याग॥ नयस्य वापुत्रसशगवापुरानि॥ प्रकृत्येवं रक्तः पतेन्न प्रायश्चित्तं॥ एवमा
मसोमादिषु पि॥ पाचार्याकाकोपस्य श्रोदाहमपाणां मन्त्रपानां च स्याग॥ सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनः पात्रांतरमस्मन्त्रपसमंग्रहः॥ उद्दिवृन्तस्माभावेनैतिश्च छीपमाण
कालेन्धमश्वपालेत्तमासो पतेत्॥ तद्भवल्लप्रतिष्ठामनसा हुतिं जुहुयात्॥ ब्रह्मा देवता॥ उच्छीपमाणो हृद्यं पतने सर्वप्रायश्चित्तं॥ पुनर्गृह्ण सपवनारितिमार्धश्लोकस्य ८७
॥ हविः शेषा हुतमनभकृत्वाग्नेनुज्ञानामर्पयपरश्च अग्नौ वपनं करोति॥ तवाप हुदेवाच्च अतिपातपानीति आत्मा हुतिं जुहुयात्॥ देवा देवता॥ पदिप्रणीता आपो भूमौ निः
शेषं पतेयुः शेषं वा भागपपेयुः नेदापतं पतनासर्वं चरापो हिष्ठामपो भुवरति तिसृभिः पुनर्गृहीत्वा जेनमद्रसा हुतिं जुहोति॥ कमणोदेवता॥ स्रुत्कापत्रासेषमति नयोप॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ग्निवत्॥ शिष्टेनैव संपन्नं हुत्वा सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ संपन्नं हूयमानं सर्वप्रायश्चित्तमेव॥ पुनर्ग्रहणनिनयनमार्जनानां लोपः॥ केचित्संनायवाना दूर्ध्वम पिमाग्निमो
सास्रुतं गृह्णा॥ ननमर स्याहुतिं वेष्टितिगृहीतानामेकदेशाभावेन पिपुनर्ग्रहणमाहुतिं चबोधापन ज्याह॥ सर्वत्र प्रणीय मात्रानां प्रणीतानां विप्रुषोपदिष्टेन प्रुः स्व
देह्याचमस्रस्मारीनामन्ते पूपर स्वर्धस्म॥ आहवनीयाधानकालेपदि स्पर्शाज्ञ्या हुत्वा न प्रकाशिते न दाशिवानुपाते उद्धृतं नमसस्पर्धुतुं सं विवृतं देवाना मितरा हुतीर्जु
हुयात्॥ ग्राम न होमीते जुहुयादिति कारिकाकारमति सर्पा दिवना॥ सर्वत्र हविषि पंतेषु समासे॥ मापदि स्पर्शाच्चूर्धमसो गृहणं भवन्ति नसापुद्धृतं नमसस्पर्धतुंसंवि
त्रमिन्याहृतिर्जुहुयादिति बोधायनः॥ जनाः प्रतीतेनितसाधं श्लोकस्स॥ पेषां कुलेमरणासंज्ञातिषु न पिपितृर्लिं मितानि परस्पते पथा हिताग्निः शरपाभवेत्पुः॥ गोमा
पचोवादिषु केस्तकोवाशीरधिः सृतामपरिधिन्नः कुर्वीत नित्रवाणगोमापचोस्मान्नमसशाखावाचमवादिषु॥ एकस्स्कोकावानुर्वा चमेवाशीदभिमतः स्नस्नानो॥
स्माकं मरणाधीनानां सेना कुर्वीमर्धः॥ नशहिताग्निः शरणागतानांपशुचालणं पंलौकिकेग्नौ शंसंतिं कुर्यात्॥ शरणागतो ब्राह्मणश्चेन्न सपानाशमि धंलौ
किकेग्नावाशीप्य गार्हेता विधिनोपसमाधानाधास्मागांते रम्भेमवारणा ततोपामित्वन्तो अग्ने तत्वन्तो अग्ने तमग्ने अपामित्रजापते इत्यादि षड्गाहुतीर्हुत्वा जपा
दि पश्चिषु चनांते कृत्वा शरणागतानां दक्षिणानो श्मानेपरिधिं दधाति इमंजीवेभ्यः परिधिं दधामि स्थतां पशवेतानेति॥ परिधिस्त्रपा शाणं त्रजेपु स्लेषांगा धूमा मा
पोरशैयनमुपसमाधाय परिधिं चनांते कृत्वानेषां दक्षिणतः परिधिं दधाति॥ वे रुषसस्लेन त्रमपादापमास्थल्लु मिथनमुपसमाधाय श्मपरिधानेकतेषां श्रहोभम
सामिसर्धस्स॥ मकृतौ विकृतौ च ब्रह्मत्वपतिष्ठानमसहस्त्यादि शिष्टानतोषनिर्धातार्थं प्रायश्चित्तमस्स्त॥ नेरुष्टे भस्त्वारे समाहुतयो विकल्पंते॥ अयं पंनन्तु स्वविकल्पः
अनुकल्पएव॥ यथाहिताग्निर्नयाहिताग्निश्च लक्षणा॥ वाचदृस यथा दिनिमितं मयमाद्दिनिमित्तं वा परपेन तदा हिताग्नि पत्यं दूरमपामहेस्व स्तिशान्तिर्वराः स्वति सो
हुति आहवनीये जुहुयात्॥ रदं दोहवन्तो॥ केचिदैशपामन्तचिन्तिः॥ सचोधानालौकिकेग्नौ हिताग्निरौपासने॥ ब्रह्मचारी लौकिकेग्नौ एते जपेद्दा॥ आहिमकर्ने तिष्लो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२८
28

कुर्यात्॥ आहिताग्निः प्रवसन्यदि कृत्वावार्त्तिं संकृत्वा प्रसर्पकोवा भूत्वा नंतरं स्वस्मा दुवतीये आभिर्गीर्भिरिति कुहोति॥ ऐन्द्रो हविर्वीरदेवता॥ जपेद्वा॥ अस्मो मपा नी वेदार्त्ति।
ज्यकृतौ हिताग्निराभिर्गीर्भिरिति हुत्वा मपत्त सोमपाजिनि मित्तं अपांपुष्प मसो साघनं नत रिनाः पतिरु सोम्या इत्युपस्थानं नेकुर्यात्॥ प्रसर्पकस्य नेनत॥ सोमपानाभा
वात्॥ सर्वमंत्राणामुपांशुप्रभृतिवाचः स्थानानां लोपे स्वरलोपे स्वरलोपे पदलोपे व्रतलोपे आभिर्गीर्भिरिमाहुतिर्वै धापनेनोक्ता॥ पानेशानेमर्थस्य। अग्निहोत्रहोमेय
दग्नेयानि कानि चेत्प्रसमिंधानादूर्ध्वं होमात् पूर्वं यजमानो श्रीयात्। पिपेष्ट सपे हूतन शतास्मिन्नेवाग्नौ यजेत् वपंप रुषा त्रापति संधा यथा हृसदूमवदूसेभ्यो आहुतीर्जु
हुयात्॥ इमं मे धो गाद्धात्॥ एते व्रते जपेद्वा॥ अग्निविष्टकृद्देवता॥ उपप्रयंतिभिर्वानामुपं चेत॥ नमो यमाहूताग्वाहुताप्यनाश्रीयादिमा हिताग्निर्व्रतलोपाद्भूतपनीक
र्तव्या॥ आधानकृतिसप्तजितिसार्धश्लोकस्य॥ पस्समुत्पत्स्यं तत सर्पोस्तमेतिसो भिनिपुकः॥ पस्सपुत्रस्य सर्पोस्म्यदेनिसोस्म्यदित॥ पुस्मानाहितेष्वग्निषु कनिष्ठोग्नि
माधत्ते स ज्येष्ठः पर्याहितः। ज्येष्ठेनाकृते सोमपानेयः कनिष्ठः पूर्वं सोमेन यजेते नतस्य ज्येष्ठः परि। पुत्रेन पित्र्यं भागं अगृहीतो कनिष्ठो भागं गृह्णाति॥ स ज्येष्ठः परिवित्तः॥ अ
कृतविवाहे ज्येष्ठे कनिष्ठो विवाहं करोति स ज्येष्ठः परिवित्तः। ज्येष्ठेन कृतागन्याधानादिपः कनिष्ठः करोति स परिविविदानः एते अभिशस्तादयः॥ यस्मा आत्मनो मिराभ
तेपुत्रराग्निश्रस्कादद्दितेनाम्यां कहुयात् जपेत्कृत्वा स्मार्तेम पितुर्व्राषपधनं प्रायश्चित्तं कुर्युः। पर्याहितानां जपएव॥ यस्मिन्कर्मणि पुरा ये प्रायश्चित्तं नम्नातं तत्र व्याहृत
िभिमा घाल्लिस्व आज्याहुतीर्जुहुयात्॥ जपेद्वा॥ अस्मिन्नेव विषये सर्वे प्रायश्चित्तमपि विकल्पेन भवति॥ यत्रानाम्नातं तत्र क्षिपेत् तेसालेस्व नवचनात्॥ यत्र सा युक्तनम
सायुक्तं तत्र वेति न तत्पेतत्तस्मिन्कर्मणि अनाज्ञातं नेत्रुपमिलाह संशयो तस्मान्नु एपाम्पु॥ इति तत्त्वीयः पटलः समाप्तः॥ विपर्यासादेः पदिमिति सार्धश्लोकस्य॥ यस्य यजमानस्य नि २८
र्वाप्य प्रमति मुक्तमसीत्यमवनात्पूर्वं आज्यं स्कंदेत॥ सोधपर्वे छिद्रत॥ प्राणिगतादिद्यात्। अथ पौर्णहिंदत प्रणीते दृष्टामीति यत्तत् वत्तात् यथालिंगमंत्रेणाप्रतियहः
स्कन्नं भूपतये स्वाहेति अभिमंत्र्य सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात्॥ केचिच्छिन्नभिन्नदंतै स्तरणादिप्रस्पृष्टा यमि तिनिवृत्य वालेहरू सं च वजं पिस्पामप्य मवयस्कं गताम्यादिदर्शति॥ उसव

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नाराप्य स्थालीगताज्यं यदि स्कंदेत् तदाध्वर्यवे विस्मापनीयं द्रव्यं ददाति ॥ तद्वित्रमित्युच्यते ॥ भूपपद्रव्यादि सर्वप्रायश्चित्तं ॥ पूर्ववद्दुत्पूतस्कंदने वरो
वा दीयते ॥ भूपतपद्रव्यादिस्कृगतमाज्यं यदि आदातुं योग्ये देशे स्कंदति ॥ ततोध्वर्यो पुष्कछं ते ददामीति पुष्कलं ददाति ॥ गोमूल्यादधिकं द्रव्यं
पुष्कछमित्युच्यते ॥ केचित्तु स्तुद्रपपरिमितिगतं दलादि पुष्कछमित्याहुः ॥ मुख्यपोक्षो तु किंचित्स्यान्ते यांचत्वारि पुष्कछमिति ॥ ततस्कन्नमादा
य संत्वासिंचामीति स्कन्नाभीय सर्वप्रायश्चित्तमनोज्ञातमिति त्रयं च कुर्यात् ॥ यदि नु आदातुं प्रयोग्ये स्कंदति ॥ तदाध्वर्यवे पुष्कछं ददाति ॥ ततः
सं त्वासिंचामि मंत्रणं वा ॥ देवाजनमगो नित्याये: सप्तभिरभिमंत्रणं वा स्कन्नस्य कृत्वा यत्तस्य त्वा प्रमयेति तदंजलिना परिगृह्य तस्योपरि भूप
तये स्वाहेति प्रागग्रं मार्दृशं मिमीते भुवनपतये स्वाहेति दक्षिणाग्रं भूतानां पतये स्वाहे मचागग्र भूत्ये स्वाहेति उदगग्रं भूर्भुवस्वरित्यूर्ध्वाग्रं ततो
भूपतद्रव्यादि समानसमनुमंत्रयते ॥ ततः सर्वप्रायश्चित्तमनोज्ञाता तज्जपं वा भूयतपद्रव्यमभिमंत्रणं न स्कृगतमात्र एवं ॥ किंतु सर्वेषां दर्शपूर्णमासि
कानां हविषां स्कंदनेपि सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ ॥ सिंधुकृपाकृस्येति श्लोकद्वयस्य ॥ उपधानात्कपालस्य दिकृपाकानामन्यतमं भिद्येत तत्कपत्राला
ज्ञानास्प्रापासंदधामीति संधानकार्द्दैये संधायोपरि गार्हपत्ये धारयित्वा तस्योपर्योज्येन मनो ज्योतिर्जुषतामिति निरुच्या हुत्वा ॥ ब्रह्मणभूमि
भूमिमगाद्दित्यभिमंत्रणे कृते अभिन्नो घर्मरस्तस्कृ प्रक्षिपति ॥ ततोन्यत्कपालमाहृत्य सादनाभिमर्शनं प्रोक्षणादिकृत्वात्र पश्चिमे त्वा तंतव
दतिकपालेषु प्राक्प्रपृक्तेषु क्षिपेत् ॥ उपरितेषु पद्मनि द्यते तत तद्रागापत्राना त्वात ध्स्पादीनां संधानाघस्कृप्रक्षेपणं तं कृत्वान्यत्क
पालमाहृत्य भिन्नस्य कपालस्य स्थाने त्र पश्चिमे ना तंतवद्दत्कृ प दध्यात् ॥ एतेनैवेत्येवयग्रहणान्न सादनादयः संस्कारः ॥ केचिदेव कारस्ते

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वमर्थमाह ॥ येन मंत्रेणोपहितं भिन्नेतेन मंत्रेण समुच्चये मा प्रेत्रपस्फिलिं शातितव इत्येते नैवोपदध्यात् ॥ तेनैवोपधानमंत्रसमुच्चय इति तत्स
श्लेषादनामिमर्शनं प्रोक्षणानि कर्तव्यानि ॥ येन मंत्रेणोपहितं तनैव वोपदध्यात् । पुरोडाशाधिश्रयणात्पूर्वं यदि कपालानामन्यतमं न
श्येत् ॥ तदा विधिवदन्यत्कपालमाहृत्य प्रकृतं कर्म समाप्य कपालनाशनिमित्तेष्टिः कर्तव्या ॥ दक्षिणभेदाकृते भेदान्वन समानतंत्राप्रयुक्ता ॥ आ
श्विनं द्विकपालं द्यावापृथिवीमेककपालं च समानतंत्रे अस्माद्वै भागवो तापकवर्षवत्सो दक्षिणायां द्यावापृथिव्याभिपूरणाद्य एककपालस्य ध
र्मी श्रयंति ॥ रथ्यानुसक्तौ तंत्रमध्ये कपालनाशनानंतरं मही द्यौः पृथिवी च न इति स्रुवाहुतिं जुहोति । द्यावापृथिवी देवता ॥ ततो विधिना स
कपालमुपधाय पुरोडाशाधिश्रयणादि करोति ॥ अधिश्रयणादूर्ध्वं कपालनाशे सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ नेष्टिः सर्वा हुतिर्वा ॥ ॥ प्रजाप
तिर्वनीत्यर्थस्य ॥ ॥ आग्रयणचातुर्मास्यादिषु होमात्पूर्वमेककपालः ॥ स्कंदेत्पर्यावर्तेत वा प्रजापते वर्ननिः ऋजुधानयं तु इति यथास्थानेस्था
पयति ॥ यजमानोनुमंत्रयते ॥ प्रतिष्ठते कांनमइति ॥ त्रस्कां द्यौः पृथिवी अस्कान् जनि प्रजनिति द्वे आहुती जुहुयात् ॥ द्यावापृथिवी देवता ॥
प्रजापतिरिति केचित् । होमादूर्ध्वं परिहृतः पर्यावर्तेतेति प्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ ॥ सोमयागेष्वित्यर्थस्योत्तरश्लोकस्य ॥ पत्नीसंयाजायां हुतिपरि
कपालेयालति तदाज्येडाभक्षणं कृत्वा तंत्रमध्ये वैश्वानरेष्टिः कर्तव्या ॥ तस्याः प्रयोगः परिवर्तमाने तंत्रे पूर्वमुपहितानि कपालानि द्वादश न
संति तदा शेषाणि कपालान्यग्रपूज्यप वित्रे कृत्वा यजमानवाचंयं छेत्स्य स्कासं विशांतामित्यभिमन्त्र्य वानस्पत्यासीत्याग्निहोत्रहवण्या दा
नादि ॥ अग्नये वैश्वानराय जुष्टं निर्वपामि ॥ अग्नये वैश्वानराय हव्यं ॥ अग्नये वैश्वानराय वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ एवमधिवापसंवापामिद्या एषु

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

॥कपालोपधानकाले पूर्वोपदिष्टैः सहस्रपृक्तानि कपालान्युपधायांगारैर्ध्यूह्य नादि आप्यलेपनिनयनांते स्तीर्णे बर्हिषि उपविश्य अपिस
न्य ॥इदमहं सेनापा इत्यायासन्नाभिमर्शनी ते कृते पुरोडाशपागादाम्पचतुर्धाकरणांते वैश्वानरस्य करोति ॥ ततआज्येराभुस्रुपाल्य एआ
र्द्धोष्टिः परिसमाप्यते ॥ वैश्वानरीनाम अरन्तर्धेस्या । योदर्शपूर्णमासयाजी भूत्वामावास्यां पौर्णमासीं वा कुर्यात् तस्य यापि कृती कृत्वा वैश्वा
नरेष्टिः कर्तव्या ॥ उत्से समानतंत्रे वाभुवतः ॥ निमित्तकस्य कृत्वात् ॥ अनारब्धदर्शपूर्णमासस्य वैश्वानरी ॥ आरब्धदर्शपूर्णमासस्यापि
कृतीति हि रुणपके शोमनिः नवान्नानां तरमे वे त्वधेस्य ॥ पआहिताग्निरग्रयणम कृत्वा नवधान्यमश्नाति तदा वैश्वानरेष्टिं कृत्वा न्नाऽदिपर्वय
ण्याग्रयणेन यजेत । पैःप्रियंगुको द्रवादिभिर्योगो नाक्रियते आग्रायणेनानिष्टा । तेषामभ्यशने वैश्वानरी कर्तव्या ॥ आसन्नः खलु देवनामा
हिताग्निर्दिजन्मसु ॥ तस्येज्यास हविर्देवा भक्षयंति नन्वान्यतः ॥ स चेदकृत्वाग्रयणं नवमश्नाति मोहतः ॥ देवेभ्यः कल्पितं भागं भक्षयित्वा
र्तिमाप्नुयात् ॥ ॥ पुंस्त्रीद्वयोरित्यधेस्य ॥ यस्य यजमानस्य पत्न्याय मौ जोपेयातां गौर्वा यमौ न जनयेत् तदामारुतं त्रयोदशकपालं नि
र्वपेत् ॥ मारुतनरैंद्राग्नविकारः ॥ मरुतो यद्ध वो दिवो याव: शर्मेति याज्यानुवाक्ये ॥ यदि यमयोरेकस्य द्वयोर्वा पुत्रत्वं भवति तदा वैश्वानरीं कृ
त्वा मारुतीमिष्टिं निर्वपेत् । उभयोः कन्यारूपो वोपुत्रत्वं भवति तदा वैश्वानरीं कृत्वा मारुतीमिष्टिं निर्वपेत् ॥ उभयोः स्त्रीत्वे मारुत्येव ॥ न वैश्वा
नरी ॥ यदि यमौ जाता वेवम्रियेयातां तदापि यमजन्मनि मित्तामारुतीष्टिः कर्तव्या ॥ न जाते ष्टिः बहुषु यजमानेषु सह प्रवासगतेषु मार्गेते
षामग्निषु विहृतेषु ममेमे अग्नयः इत्येतानारन्यस्याग्निषु पोर्दर्शपूर्णमासादि करोति सस्त्राग्निष्वाग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेत् ॥ प

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ स्माग्निषु परेण दर्शपूर्णमासादियागकृतः सोपि स्वाग्न्यावाग्नावेवेष्टिं कुर्यात्॥ एवं नैमित्तिकं कृत्वा होमयोः स्वाग्निषु दर्शपूर्णमासादियागः कर्त
३० व्यः॥ ॥एवं नैमित्तिकं कृत्वा होमयोः स्वाग्निषु दर्शपूर्णमासादियागः कर्तव्यः॥ ॥ज्वरस्य रुद्रा इत्यर्धस्योत्तरश्लोकस्य॥ यस्य यजमानस्य य
30 मूनं ज्वर आरोपेत्॥ तस्य शान्त्यर्थं रौद्रं वास्तुमयं चरुं निर्वपेत्॥ निर्वापकाले वास्तुशाकबीजानि निर्वपति॥ रौद्र आग्नेयविकारः॥ त्वमग्ने रुद्र
आवो राजानमिति याज्यानुवाक्ये॥ एतयेष्ट्या स्वर्गकामं निषादस्थपतिं याजयेत्॥ निषादो नाम ब्राह्मणेन शूद्रायामुत्पन्नः पारशवनामा॥
पः पारशवजातो प्रधानभूतः स निषादस्थपतिः तेन पावनार्थं याजमानमधीत्य लौकिकेष्वग्निष्वेष्टिर्न कर्तव्या॥ इष्ट्यर्थं पात्राण्यपि नि
ष्पाद्याग्निहविषि कृताधानेवेति हविष्कृदाह्वाने॥ कृष्णाजिनं दक्षिणा कूटं वा कूटमिति निषादमगधानादिस्वकर्मसम्प्रकारणविशेषः॥ स्वकर्णेन वा
गर्दभच्छिन्नकर्णे तत्स्मर्थे॥ हरिणः कृष्णमृगः॥ हरिणः पर्यायकावाति हरिणपोतिका श्यामाकपामाकपात्रावश्यामाकपूर्णपात्रं शापकोवा श
पक्को खुरो वा॥ सर्वेषामुत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्विति प्रतिग्रहः॥ केचिन्निर्ऋत्यै गर्दभमिति गर्दभस्य प्रतिग्रहं कुर्वन्ति॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो धा
न्यमिति श्यामाकपात्रस्य॥ यो ब्रह्मचारीत्यर्धस्योत्तरश्लोकस्य॥ ब्रह्मचारी स्त्रीगमनमन्यत्र बुद्धिपूर्वं रेतस्कन्दनं वा कुर्यात्॥ स यत्तत्रा
णि कृत्वा लौकिकाग्नौ पत्न्या विना गर्दभं पशुमालभेत स्वप्ने रेतस्कन्दनेन गर्दभः॥ तत्र पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्यनुवाकजपः कर्तव्यः॥ गर्दभप
शुर्निर्ऋत्याः पारणे चतुष्पथे कर्तव्यः॥ तथा च मनुः॥ अवकीर्णी तु काणेन गर्दभेन चतुष्पथे॥ पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशीति॥ गर्दभ
पशोरालम्भनेन सह सह एतन्मन्त्रेण समुच्चये न कर्तव्यं॥ पद्मामनुः॥ पेतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनं॥ सप्तागारांश्चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकी

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तपेत्॥ तेभ्योलब्धेनमेक्षेषावर्त्तपत्रेकृकालिकं॥ उपस्थानत्रिषवे ~~रूपपत्नीवगुणवन्त्यांत्र लिखितो त्वंत्रैवार्षिकं कर्त्तव्यं॥ गुप्तायां वैश्यायां~~
वणमद्वैनैकेनशुध्यतीति॥ इदंच श्रोत्रियब्राह्मणपत्न्यां द्रष्टव्यं॥ श्रोत्रियवैरूपपत्नीवगुणवत्यां त्वंत्र लिखितो त्वंत्रैवार्षिकं कर्त्तव्यं॥ गुप्ता
यां वैश्यायां मवकीर्णः संवत्सरं त्रिषवणमनुतिष्ठेत्॥ क्षत्रियायां द्विवर्षं ब्राह्मण्यां त्रीणि वर्षाणीति॥ गर्दभपशोः प्रयोगः॥ रक्षोदैवत्येन नि
रूढपशुबंधेन पक्षद्वयात्मकत्वाद्विहायं कल्प्यपित्वा लौकिकाग्निमाहृत्य गोईपत्यस्थाने कृत्वा विद्युदसि॰ ततः षडहोतानाम श्रीष्याघृतं त्वंवेदिनिव
पनांतं कृत्वोत्तरं वेदेरुपरिप्योदकं तिष्ठति तथा यायः कर्त्तव्या॥ अग्निमन्यापनकालियाणं प्रणयनं कर्त्तव्यं नेध्मः प्रणयनीयः इध्मनाभावा
त्॥ अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूहीत्यत्रक्रोधं तहोमं हृत्वा पउपस्थ्योपयमनीभिरुपयम्य हृतीति॥ गुग्गुलसरंगंधितेजनादि संभारैः संस्थेव।
अनिधनार्पलात्॥ ऊर्णावंतं प्रथमः सीदयोनिमिति होतुरभिहाय॥ आयोवाधधं विमधानुदध्वंसेधत सजते हू आवो॥ यजमानाय ऊर्णवंत
ः जिताएमं उत्प्र त्वस्थ दत्तून्न्रांवेद्यांप्रतिष्ठाप्य॥ अपां पुरीषमसीत्यत्र तत उपयम निर्निर्वपति॥ नमनुष्यते ती धनं अर्थलुप्तत्वात्॥ द्वा
दशगृहीतेन सत्र चंपुरुपिलायूर्णाहत्वा यतिमुक्ति होमांतं कृत्वा बहिरएरण्यादि नेध्मः अव भिधानानां मंत्राणामवभथवदूहः कर्त्तव्यः॥ पशु
पाकरणकाले रक्षोभ्यस्त्वा जुष्टमुपाकरोतीत्यपाकरणं॥ एवं निपोजनादिष्वपि॥ निर्मथ्यः शामित्रःस्वपानिकृदनेश्रपणं चनविद्यते॥ अ
भ तैव वपाभिहूयते॥ रक्षोभ्यो गर्दभस्य चंद्रस्य मेदसोनुब्रूहि॥ रक्षोभ्यो गर्दभस्य चंद्रस्य मेसदः प्रेष्येति संप्रैषौ होतायक्षद्रक्षांसि गर्द
भस्य चंद्रस्य मेदसो जुषतां हविर्होतर्यज॥ येयज्ञामहे भूर्भुवः स्वः वौषडिति याज्या॥ भूमिमग्निनाभितप्य तत्र पशुपुरोडाशं श्रपयति

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के. भस्मोनक्षपालधर्माः क्रियंते ॥ १ रक्षोभ्यः पुरोडाशस्यानुब्रूहि ॥ रक्षोभ्यः पुरोडाशस्य प्रेष्य होता ॥ यक्षद्रक्षांसि पुरोडाशस्य जुषतां हविः रक्षसामह
३१ मिंद्रिपयन्तो दोभूयासमिति । नोपवाजनं आघाराज्यभागादि सौगंप्रधानमप्येवं कर्तव्यं ॥ सहासंगं प्रधाने देशकाले कर्तरीति न्यायात् ॥ १ रक्षो
31 भ्यो गर्दभस्य हविषो नुब्रूहि ॥ रक्षोभ्यो गर्दभस्य हविषः प्रेष्य ॥ होता यक्षद्रक्षांसि गर्दभस्य हविष आदन्त्वघायस्मन्नूनं धायसे क्षत्रेव रक्षांसि जुष
तां हविः ॥ वपया हविषोस्तत्रापवदनुमंत्रणं ॥ अस्य सर्वे निरूढवत् । निर्ऋति देवताभ्यो गर्दभपशुः कर्तव्यः ॥ तदापार्वणस्थालीपाकवत्प्रयो
गः ॥ निर्ऋति पाकयज्ञेन यजेतेत्यक्षत्वात् ॥ तस्य प्रयोगः ॥ मारपिलागर्दभं लौकिकेग्नौ कुंभ्यां श्रपयित्वाभिघार्योदक्स्य प्रतिष्ठितमभिघार्य
मेक्षणस्य समाधानाद्याज्यभागान्ते पार्वणहोमवदवदाय निर्ऋत्यै स्वाहेति प्रथमाहुतिः अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्युत्तराहुतिः अन्यत्सर्वेण स्थाली
पाकवत् स्विष्टकृत्तदुत्तरशेषं शूद्रप्राश्नीयात् ॥ आज्यनिधापेत्यर्थस्योक्तत्वाद् श्लोकस्य ॥ ॥ यस्य यजमानस्य हविर्दग्धं निर्वपणशेषेण तदा सर्व
प्रायश्चित्तं हुत्वा तस्य हविषः स्थाने आज्यं प्रतिनिधिं कृत्वा अदग्धे ऽस्मिञ्छृतकर्म समाप्यत स्मिन्नेवाग्नावप्यन्तरा प्रानादित्र्या स्यणानुपर्णान्ते
कृत्वा अन्यद्धविस्तं दैवतं निर्वपेत् ॥ यद्देवत्यं दग्धं नादग्धहविषां समानतंत्राणामावृत्तिः ॥ पुरोडाशे दग्धे एकेषां मतेन नामान्यप्रायश्चित्तं पूर्वो
क्तेन विकल्पेनोच्यते ॥ पुरोडाशो दग्धे यदग्धं शिष्टं तेनैव यागशेषं कृत्वा तस्य कर्मणो दक्षिणां दग्धं शिष्टं हविरुच्छिष्टं यजमानो दद्यात् प
प्रददाति गब्राह्मणा अपव ओदनरूस्यनूहेन ॥ न प्रकृतावूहो विद्यत इति न्यायात् ॥ प्रायश्चित्तस्य प्रकृतत्वार्थत्वादूष्योमंत्रेण प्रतिगृह्णीति
॥ ततो ब्राह्मणभोजनांतमिष्टिः समाप्तिः ॥ न पुनरेत्या । अत्र सर्वप्रायश्चित्तं निपतं । हविषामेकदेशदाहे नैतत्प्रायश्चित्तं ॥ सर्वदाहे

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रायश्चित्तमित्यकृतत्वात्॥ क्षामे तु सर्वदाहे स्यादेकदेशस्य वर्जनीयत्वादिति जैमिनिनाप्यकृतत्वात्॥ तस्मादेकदेशदाहे सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा दग्धदेशेन या-
गं कुर्यात्॥ अपवादावदाने देशदाहे क्षामप्रायश्चित्तं सर्वदाहे पि कर्तव्यं॥ सर्वस्य हविषो देवतार्थत्वे पि अवदानस्य स्थाननियमात्॥ तदेतद्यदि वा दातेभ्यो
न प्रभवेदित्यनेनोक्तं सर्वदाहे प्रायश्चित्तमिति यदुक्तं तदेव न्याय्यमिति भाष्यकारमतिः अत्र सर्वसान्नाय्यदाहे यस्य सायंदुग्धं हविरित्युक्तं प्रायश्चित्तं क-
र्तव्यं॥ आज्यस्य दक्षिणाग्न्यादिषु धिष्ण्यपर्णे एकदेशशेषे सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा॥ पुनर्महीनं पयो सीति निर्वापादि कर्तव्यं॥ ॥ व्यापत्तिनिमित्तेति सा-
र्धश्लोकषट्कस्य॥ यागात्पूर्वं यदि हविः केशकीटामेध्यादिभिरुपहतं विनष्टं स्यात्तदोपहतं हविरप्सु मा क्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा॥ यद्वत्संहविर्दुष्टं पुन-
स्तद्देवत्यमदुष्टं हविर्निर्वपेत्॥ दानस्यत्वाग्निदक्षापन्नेत्यादि अग्निहोत्रहवण्यादानादि समन्त्रकं कर्मावर्तते॥ अयथावापाचतिसंस्कारे कृते दुष्टं नष्ट-
वा भवति ततः यथाविनष्टं मन्त्राः सक्रियाः प्रयोक्तव्याः पूर्वभाविनां तु सकृत्प्रयोगादेव सिद्धेः कर्मोपकार इति क्रियामात्रानुष्ठानं॥ यागादूर्ध्वं य-
दि हविः केशकीटादिभिरुपहतं विनष्टं वा तदापि सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा स्विष्टकृतमिडाप्राशित्रं चान्येन कुर्यात्। अथवा स्विष्टकृदिडाप्राशित्रस्थाल्या
अदुष्टं बुध्वा दुष्टेन हविषा ये प्रधानयागाः कृताः॥ पश्चाद्दुष्टेन समिति ज्ञाते पुनरदुष्टहविर्निरूप्य तेन यागः कर्तव्यः। अदोषो वा न च देशकस्माञ्च
न विभित्स्यतरूतिश्रुतेः इत्येतत्कात्यायनीयसूत्रव्याख्याने कर्कोपाध्यायेनैवमुक्तं॥ दुष्टेन हविषा यागानिवृत्तौ पश्चाद्दुष्टेन हविषा कृतमिति ज्ञाते न
पुनर्यागः तत्कृतं कृतमेवेति केचित्॥ तस्माद्यथाह चिकर्तव्यं॥ यागात्पूर्वं सान्नाय्ये दुष्टे यस्य सायंदुग्धमित्यादिनोक्तमेव प्रायश्चित्तं॥ प्रधान-
यागादूर्ध्वं चेदाज्येन स्विष्टकृदादि तस्यापि समानं॥ अमिक्षायां न सान्नाय्यप्रायश्चित्तं॥ तत्र भारद्वाजः॥ यद्यन्यतरं व्यापद्येत यतः कुतश्चोत्साद्य

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के० प्रचोतेत्॥ पद्मसर्पयुगपद्व्यापद्येतान्येन दध्ना पयसा वा पूर्णकषोन्मूते नमृत्चोतेत्॥ आज्येन याजिने व्यापन्न इति॥ अवदाने व्यापन्ने विनष्टे वा ततः पुन
३२ रवदाय यागः कर्तव्यः॥ उपहतस्य हविषो लक्षणं पदार्थाणामभोजनीयं स्यात् तेन यजेत इति संग्रहे णोक्तमापस्तंबेन भगवता। बौधायनेन च वि
32 ज्ञीर्णमुक्तं तद्विरच्यते॥ अपहविर्दोषान् व्याख्यास्यामो यथैतन्नीलमक्षिकालातिकामत्कुण वेलशिरसो पूर्वकोकेशकीटपिंडकारीस्याक्ष्ण टकीटपि
पीलिका वर्जं श्वमार्जारनकुलमर्कटध्वांक्षा खुपुरीषसिक्तपरमतन नखपूतीदृष्टमशुक्तस्वेदास्रक्लूहाश्रुकासहक्षवथोद्वणे वोपहतं मन्येतामेध्ये
रुपहतं जस्मत्यास्पृष्टमापतेन भ्रूणघ्नेन वा दृष्टं तत्रापात्रेणामेध्यैर्वृद्धिशोपस्कन्नं दुष्टं हविरपोभ्यवहरतीति। नीलमक्षिका मया अश्वेषु नीलवर्णाश्च
रेति अत्रातिकागविस्वेदजाः॥ मत्कुणाः खट्वादिषु दृश्यते वेलशिरसोर्पूकेवस्त्रेषु शिरः सु च ये स्वेदजाः॥ कीटो वा पिंडुकरी यो मलपिंडुसंवर्तकः
॥ क्षुद्रकीटो घुणादिः मक्षिका पिपीलिका प्रसिद्धः क्षुद्रकीटमक्षिकापिपीलिकासु न दोषस्त्यर्थः॥ अत्र जैमिनिगृह्ये विशेष उक्तः॥ घुणस्य वृकापि
पीलिकासु न दोषस्त्यर्थः॥ अत्र जैमिनिगृह्ये विशेष उक्तः॥ घुणस्य वृकापिपीलिके न्याय्यं चम्प उधत्याद्भिरभ्युक्ष्योत्पूयन्ते हृपात्॥ तस्मात् क्षुद्र
कीटादिभिरितिप्रभृते रुपहतं न्याज्यमेव॥ स्वेदजाः प्रसिद्धाः ध्वांक्षः काकः आखुः मूषकः तस्य विष्टा पुरीषः सिक्तपरिहितवस्त्रैकदेशः परं पारः
म तन नखं कुनखाः पूती दुर्गंधः दृष्टमशुक्तं विप्रुषः स्वेदः प्रसिद्धः असृग्रुधिरं। लूहा नासिकाकेशा॥ अश्रु नयनजलं। कासः प्रसिद्धः क्षवथुः क्षु
तं। आर्द्रणः प्रसिद्धः। अन्यैर्गर्हितैर्वोपहतं। पथाश्वालापनः॥ व्यापन्नानि हवींषि केशान खकीटपतंगैरन्यैर्वा बीभत्सैरिति॥ तथा वत्साश्रु
कमसृक् मज्जा मूत्रं विट्कर्णविण्नखाः॥ श्लेष्माश्रु पिपिकांस्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः इति॥ नखलोपास्पृष्टं दुष्टं च॥ अप्रयतोनामा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शुचिः॥ भ्रूणघ्नेन वा दुष्टं स्पृष्टं च॥ भ्रूणाः पंच द्विजशिशु गर्भिणी ब्राह्मणी न पश्चाः॥ अपात्रं चण्डालादिः। अमेध्ये देशे च पतत्स्कंदनं। अमेध्य देशालक्ष
णं देवलोक्तं॥ पत्रमस्तपतेनाग्निं म्रियते दृश्यते पिवा॥ चंडालाध्यूषितं पत्रपत्रविष्ठादिसंगतिः॥ एवं कल्माषसंपृक्तामृदमेध्या प्रकीर्तितेति॥ एवं भूते
हविर्दुष्टमित्युच्यते॥ तद्भस्म प्रक्षिप्य यथोक्तं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ केशादिषु पतितेषु तं देशमुद्धृत्य भस्मादिसंस्पर्शं कृत्वा मोक्तव्यमित्यापोर्णाभोज्य
लेन स्मृतावुक्तं॥ अत्रैनेन न कर्तव्यं॥ यथाह वाइ मंयस्त मिति वचनात्॥ अत्राग्निवेश्यपवचनं व्यापन्नानामोषधेयातं दुलास्य क्षालनं ब्री
हिवत् प्रवृत्तिरापिष्टकरणादित्यन्येन्नेवं न दुष्टमित्यस्माद्वचनादेषध दुष्टेषपक्वेषुन दोषः॥ अस्मादेवन्याया दमिषवाप्राकूसो
मस्य प्रक्षालनं॥ आज्येन क्षेस हय दि सर्वाण्येह वींषि दाहादिना नेश्येयुः केशकीटादिभिर्दुष्येयुर्जेनैर्वाय हूनानि भवेयुस्तदा
सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा पवित्रेष्टिं कृत्वा दितिरस्पृष्टं दूपचेत्याज्यस्थाल्यादानोदिदुत्पवनांतं सर्वं कृत्वा लक्षसमंत्रकमाज्यानि गृहीत्वा तद्धा
जमानान्यपि कृत्वा वेद्यामासाद्यासन्नाभिमर्शनांतं कृत्वा गदेवताः प्रधानदेवता ध्वयजेत॥ देवता थे ध्रुवाज्यात् स्रुचि चतुर्वा पंचवा यथाधि-
कारमवदाय यजेत॥ उपांशुयाग प्रतिनिधेषु आज्यहविष्केषु नेपांशुयाज धर्मः प्राप्ते निषिद्धत्वात्॥ इडा प्राशित्रयोरौराज्यस्थाल्या अवदा
नं॥ चतुर्धाकरण हविः शेषभक्षणेन तः॥ एवं ब्राह्मणभोजनीन मिष्टिं कृत्वा पुनरग्न्यन्वाधानाद्य विकृतामन्यामिष्टिं तन्वीत॥ अ
सर्वेनाशेन नष्टे नेयोन्या दायागोन पुनर्याग॥ व्यापन्नं हविरप्सु प्रक्षेप्यं न तु दोषमपि केवानिहू पूं॥ तयोरह्नोरेत्यागः॥ यद्दैवत्येय
स्येव लिंगात्॥ व्यापन्नस्य पक्वा रव्यानं स्व यमेवाह॥ यदार्याणामभोजनीयं स्यात्तेन न यजेतेति॥ देशादुष्टं कालदुष्टं जातिदुष्टं आ

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के. ३३ 33

श्चित्तदुष्टं अशुचिद्रव्यसंसर्गेण दुष्टं च आर्यो ऽलम्भाजनीयत्वेन मन्त्रादिभिर्यदुक्तं तेन न याग: कार्य इत्यर्थ:॥ ॥उद्वासनादूर्ध्व
मित्यर्धस्य॥ यस्य पुरोडाशा हव्यं हविर्लिङ्गाकारमेवबधं वो द्वासनादूर्ध्वं यागात् पूर्वमपहृतमिति ज्ञायते तदा सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वाप
र्वस्मिन्नेव पुन: पक्वा तेन याग:॥ यागादूर्ध्वमपहृतमिति ज्ञाते तत्कर्मब्राह्मणतर्पणांतं कृत्वा दक्षिणाश्चो चतु:शराएव मोदनं पक्वा चतु
रो ब्राह्मणान्नृत्विक्स्योन्यान्भोजयेत्॥ प्राशित्र ऽणामेकस्य भागे वलनियमात्॥ यष्टुश्चत्विजामेकेको भागे वस्यान्नदाता न यैभोजये
त् प्रणीयसर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ अपहृतं हविरस्यै देवताये निरूप्तम पियमद्देवत्यं मत्वायममेव गच्छति॥ तस्मात् स श्रुतं हत्वाया
ग:॥ पुरोडाशग्रहणाद् अन्यस्यान्त्राप्ययोस्ति लिङ्गकारे खुनेनान्त्रा या॥ श्वेत्ते सर्वे प्रायश्चित्तमेव॥ अहिनो कृता विनिश्लोकस्य॥ ॥
यत्किंचिद्दद्यादिकांचिदर्यदक्षिणामदत्वा यो यज्ञं समापयति तस्य दक्षिणाहीनो दग्धो नाकष्यान् भवेत्॥ फलेन प्रच्छतीत्य
र्थ:॥ तस्य यज्ञेस्य दक्षिणातुल्यामुर्वतम्लविम्प्रेदद्यात्॥ दानमेव प्रायश्चित्तं॥ सर्वस्वस्याम्महवराय यास्मिन्क्रतौ द्वादशशतं
दक्षिणा दद्यात्ततोत्पादितेवादित्तौ दक्षिणामज्ञानाद् दातरियात्॥ इयमस्य क्रतौ दक्षिणा इति नवाजानीत्यर्थ:॥ तत्र अर्ध्वं वृद्ध्वेरीशाम
नवदृश्येद्द्यात्॥ सस्यवतीमिति केचित्तदेव प्रायश्चित्तं॥ दुर्वेदातुमशक्तश्चेत् गवादिद्द्यात् इति कामति:॥ अभागिनीनिर्वपतो एष:
याहृतिविति सार्धश्लोकस्य॥ ॥ यस्मिन्कर्मणि यस्या देवता यभागो नास्ति तां तस्मिन्न घावाहयेत्॥ आवाहनं प्रदर्शनं॥ अभा
गायेनिर्वपतो दुपाकरणेयेतत्कर्मण्युपलक्षणं वा कुर्यात्॥ तत्संबंधं हविरहूलकरेत्स्यत्या यस्मिन् कर्म आवाहनादिकर्मभागा॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

याः तस्मिन् क्रमे तौ देवतामाज्येनोपांशुयाजधर्मेण यजेत ॥ निगमश्च यथाक्रमेण कर्तव्यः ॥ पुरस्तात्स्विष्टकृतो वा यजेत ॥ एवं सो
मेग्रहणादौ च भागिन्याः ॥ अभागिनीभागेन मिश्रितं भागिनीभागमपि त्याज्यं ॥ विवेकस्याशक्यत्वात् ॥ भागिन्यभागिन्यो ॥ वि
वेके भागिनश्शास्त्रमस्ति ॥ तस्माद्भागिनीभागसंसृष्टमुत्कृत्य त्यक्त्वा पुनर्भागिन्यै निर्वापादि करोति ॥ भागिनीं देवतां यदि नावा
हयेत् ॥ तदा यागात्पूर्वं अनाहवने ज्ञाते अंतरे प्रायश्चित्तं कृत्वा मनसावाहनं कुर्यात् ॥ यागादूर्ध्वं ज्ञाते यद्दोदेवा इत्याहुतिः ॥ भागि
न्या उपाकरणनिर्वापयोरंतराये अंतरित प्रायश्चित्तं विपर्यास प्रायश्चित्तं च कृत्वा पुनर्मंत्रेणोपाकरणं निर्वापं च कुर्यात् ॥ अनिरुप्तेन वा अ
नुपाकृते न यागे कृते यद्दोदेवा इत्याहुतिः ॥ भागिन्या एव निर्वापमुपाकरणं वा कृत्वा उपसादेन प्रोक्षणादिषु च भागिन्या उपलक्षणं
यदि कुर्यात्तदा सर्वप्रायश्चित्तमेव ॥ स्वाहेति होम इत्यर्थस्य ॥ यस्मिन् क्रमे तिष्ठ प्रयाजेभ्यः पुरस्तादाहुतिरस्ति यथा वहत्याप्रवासादौ
कारंभपात्रादि तद्विषयमिदं ॥ प्रयाजेष्वनारब्धेषु यद्द्राहुति ब्रूहि ; परिधिः स्कंदेत् तदा पूर्वं पश्चाग्नीध्रं ब्रूयात् ॥ एतां सकृद्व्यजहुधी
ति एतामाहुतिं गृहीत्वा जुहुयादित्यर्थः ॥ तामाहुतिमाग्नीध्रोंजलिना स्वाहाकारेण जुहोति ॥ तस्मै वृत्त्यादि पूर्णपात्रं ददाति ॥ उ
त्तानस्त्वां गौरस इत्यादि पूर्णपात्रस्य प्रतिग्रहः ॥ केचिद्येन पूर्णं तस्य मंत्रेण प्रतिग्रहमिच्छंति ॥ ॥ मत्वाचार एव प्रभृति इति श्लो

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कौ० कद्रूयस्य ॥ मध्ये पात्रीशरावादिमृन्मयं यदि भिद्येत नदायर्वभूमिर्भूमिमगादिति ब्राह्मणाभिमंत्रिते ॥ एतयर्चाध्वर्युरप्सु प्रक्षिप्य सर्वप्रा
श्रौ यश्चित्तं कुर्यात् ॥ भिन्नानि दारुमयाण्याहवनीये तूष्णीं क्षिप्त्वा सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ भिन्नानि कार्यसमाप्तौ चेन्न त्यागः ॥ यद्यकर्म
३५ मध्ये भिन्नानि सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा मृन्मयानि तूष्णीमप्सु प्रक्षिपनि दारुमयाण्येयापासने ॥ सर्वाधानपक्षे लौकिकेऽग्नौ ॥ ऋगादिवि
दीनि सार्धश्लोकद्वयस्य ॥ ॥ यदि ऋग्वेदविहितानि कर्माण्ययथाकृतानि तदा भूरिति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ यजुर्वेदविहितस्यान्य
थाकरणे भुवइति दक्षिणाग्नौ ० सामवेदविहितस्यान्यथाकरणे सुवः स्वाहेत्याहवनीये ॥ यदि युगपत्सर्वेषामन्यथाभावे तदास
र्वाभिर्व्याहृतिभिरेकामाहुतिमाहवनीये भूर्भुवस्वाहेति जुहोति ॥ व्याहृतीनामग्निर्वायुः सूर्य इति क्रमेण देवताः समस्तानां प्रजाप
तिः ॥ इदं सर्वप्रायश्चित्तं आम्नातप्रायश्चित्ते आम्नातप्रायश्चित्ते च निमित्तिके कर्तव्यमित्यापस्तम्बः ॥ कथं प्रयोग इति चेत् ॥
आम्नातप्रायश्चित्तविषये आम्नातैर्विकल्पेन कर्तव्यं ॥ अनाम्नातविषये इदमेव ॥ अलेखनीमिति स्वनाम्नातविषय एवेदं सर्वत्रो एम०
क्तैः प्रायश्चित्तैः समुच्चयेन कर्तव्यमिति ॥ अपरं मतं ॥ स्मार्तकर्मापराधेपि सर्वप्रायश्चित्तं कर्तव्यं ॥ ॥ प्रहृत्रंतं त्रस्वेत्यजएधेस्य
॥ यदि यजमानो यज्ञप्रयोगे वर्तमाने अन्यस्मिन्काले वोत्पातं दृष्टु हिलंतरेण वाविमेति ॥ तंत्रमध्ये वेत् ॥ तस्मिन्नाहवनीये प्रजा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पतिर्विश्वकर्मेत्याहुतिं जुहुयात् ॥ प्रजापतिर्विश्वकर्मा देवता ॥ अकर्मेमध्ये वेत्प्रणीयप्रजापतिर्विश्वकर्मेत्याहुतिः एवं हुते भयं
विनश्यति ॥ ॥ स्कन्दने निमित्तस्यार्धस्य ॥ यदि निरूप्तं हविः स्कन्देत्तदाध्वर्यवेर्यर्ध्ववा छिद्रं दत्त्वा प्राश्निरद्यात् ॥ सच पूर्वमन्त्रेण प्रतिगृह्य
भूपतये स्वाहेति स्कन्नमभिमन्त्र्य सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ उत्पवने हुते यदि स्कन्देत् चित्रदानाद्याज्यस्कन्दनवत् ॥ सान्नाय्यस्या
प्युद्वासनादूर्ध्वं प्रागवदानात्स्कन्दने छिद्रं दत्त्वा प्राश्निदानं भूपतय इत्यभिमन्त्रणं सर्वप्रायश्चित्तं च ॥ ॥ आहवनादित्यर्धस्योत्तर
श्लोकार्धं व्याख्या ॥ ऋत्विजो यस्य देवते आवाहनादिषु विपर्यासेन नयेयुः ॥ यथा पूर्वमुपयो भुदेवतां यजेत् स्याद्रिमिति ॥ अवदानवि
पर्यासं वा कुर्युः ॥ यथा ॥ पूर्वार्धात्प्रथममवदाय पश्चान्मध्यावदानं हविर्विपर्यासं वा कुर्युः ॥ हविषो संस्कारविपर्यासो हविर्वि
पर्यासः ॥ यथा पूर्वमग्नीषोमीयस्य प्रधानादि कृत्वा पश्चादाग्नेयस्य प्रधानादि ॥ याज्यानुवाक्यो वा विपर्यसेयुः ॥ यथा पुरोनु
वाक्यां याज्यां करोति ॥ याज्यां च पुरोनुवाक्यां ॥ उभय विपर्यासं वा कुर्युः ॥ आग्नेयात्पूर्वमुपांशुयाजेनेष्ट्वा पश्चादाग्नेयेन यागेनेत्य
म यविपर्यासयस्य च यागार्थे स्कन्वध तत्र हविः स्कन्दे देवतान्तरायो वा भवेत् ॥ देवतान्तरायो नाम स्वक्रमे अनिज्या ॥ एतेषु निमि
त्तेषु पुरोडाशदानं सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा अन्ते त्र समाप्तिः प्राकृतस्वक्रमे अनिष्टमिति ज्ञाते पुरोडाशदाने सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वा यागः क

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कौ· तव्यः॥ तंत्रे समाप्ते स्मार्तं चेत्सांगं प्रधानं पुनः कुर्यात्॥ अंगदेवतानां स्वक्रमे अनिज्यायां समाप्तेः प्राक् पुष्पफलदानं सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा या
३५ गः कर्तव्यः॥ समाप्ते पुष्पदानं सर्वप्रायश्चित्तं च कुर्यात्॥ न पुनरीज्या॥ यद्यन्यदेवत्येन हविषा अन्यां देवतां यजेत्तदा सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा
35 वशिष्टात्स्वकीयाद् द्रव्यविशेषाद् दायपुनर्यजेत॥ न ह्यन्यदेवत्यं हविरन्यां देवतां भक्षयति॥ अन्यां देवतामभ्यां याज्यानुवाक्याभ्यां यद्यन्यां देवतां
यजेत्तत्राप्यवशिष्टाद्द्रव्यदाय पुनः स्वकीयाभ्यां याज्यानुवाक्याभ्यां यागः सर्वप्रायश्चित्तं च॥ यस्यैकदेवता येविहिताभ्यामन्ये तद्दैव
त्यपाज्यानुवाक्ये कुर्यात्तदा पुनरीज्या॥ अनाम्नातत्रयं सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वा तेनैव यागः॥ केचिद्याज्यानुवाक्याविपर्यादेवताप्रायश्चित्त
तं कुर्वंति॥ स्रुक्व्यवत्तस्कंदने स्रप्रभृचोश्च्यतयद्द्यत्यभिमंत्र्यास्य प्रक्षिप्य पुष्पफलदानं सर्वप्रायश्चित्तं च कृत्वावशिष्टाद्द्रव्यदाय यागः॥ सर्वत्र यस्य
देवतेत्यापकेषु विपर्यासेषु पूयादीनां विपर्यासे च त्वन्नो अग्ने सत्वं नो अग्ने इत्येते आहुती जुहुयादित्येके शाखिनः॥ तदा तंत्रो
केषु विपर्यासेषु अंतरये च पुष्पफलदानेन विकल्पते॥ अनुक्तेषु पयादीनां विपर्यासो अंतरायेचेते एव भावः॥ ॥प्राचीप्रदेशादिति सा एम०
सार्धश्लोकस्या॥ यस्य पुरोडाशाग्नेर्वा पात्र्यावा देशांतरे गच्छेद् द्विद्येत वा तदाग्नेः पात्र्या पुरोडाशमुद्धृत्य बर्हिषि सादयित्वा कृमित्य
तसीत्यचाभिमंत्रणी कृत्वा माहिंसीर्देव प्रेरितइत्यभि घारणं स्व आयतन्येनेनिधाय सर्वप्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ यदि बर्हिःस्त

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रणात्पूर्वं पतेद्भूमि येतवात्‌दानोद्वासनं॥ अभिमंत्रणाभिघारणं चकर्तव्यं॥ केचिद्वाभ्यामंत्राभ्यामभिमंत्रणं पुनस्ताभ्यामभिघारण
मिति॥ एतत्प्रायश्चित्तं केचिद्याज्ञिका रोहिणमारत्यादिषुनेच्छंत्युभयोश्छंति॥ यस्ययजमानस्यएतंप्रायश्चित्तंयत्रे ऋत्विजः कुर्वंति
यजमानोभूतिंप्राप्यप्रहृष्टोभवति॥ नायमर्थवादः सूत्रकारेणोपदेशात्॥ इति चतुर्थः पटलः॥ स्थाल्यांप्रसिद्धकरति श्लोकत्रयस्य॥
॥ स्थालीगतस्यपृषदाज्यार्धस्यपदघ्वः स्कंदनेप्रागुत्पवनात्प्राणिदानिमृतयदूत्यभिमंत्रणंसर्वप्रायश्चित्तंच॥ उत्पवनादूर्ध्वमाज्य
संसर्गात्पूर्वंपुर्ध्वंचस्थालीगतस्य स्कंदनेचित्रदानंमृपतयइत्यभिमंत्रणंसर्वप्रायश्चित्तंच॥ स्रुग्गतस्यपृषदाज्यस्यस्कंदनेस्कन्नाद्यौ
दित्यादिभिश्चतसृभिर्ऋग्भिः स्कंदनंपृषदाज्यमभिमंत्र्यचमृपतयइत्यभिमंत्रणंकृत्वास्कन्नावशिष्टमप्सुप्रक्षिप्यपृषदाज्यधानींसमर
द्भिश्चप्रक्षाल्यशतमानंहिरण्यंपृषदाज्यधान्यांनिधायपृषदाज्यस्थाल्याइदंविष्णुर्विचक्रमइतियंचकृत्वोगृह्णाति॥ इदंविष्णुर्विचक्रमइति
यजमानेपिगृहकर्मंजपेत्॥ यंगृहीतंपृषदाज्यमश्वेनावघ्राप्योपमदसीतिमंत्रेणायतनेसादयेत्॥ यजमानोऽश्वबंधपरीति
सायमानंस्रुचमभिमंत्रयते॥ अथवास्रुग्गतस्यपृषदाज्यस्यस्कंदनेस्कन्नंभूपतयइत्यभिमंत्र्यस्कन्नशिष्टेपृषदाज्यंस्थाल्यास्तंसी
पृषदाज्यंगृहीत्वामनोज्योतिर्जुषतामित्याहुतिंजुहुयात्॥ स्कन्नावशिष्टेप्रभूतेइदंप्रायश्चित्तं॥ स्कन्नेसर्वेपूर्वोक्तमितिकारिका॥

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के॰ ३६ 36

रमिति॥ सोमे स्कन्ने स्वन्नशिष्ठेयुन र्द्रो धाम्न लशा दृहीत्वा स्कन्नामनो ज्योतिरित्याहुति॥ देवांजनमगन्यज्ञ इति स्कन्नस्य सोमस्याभिमंत्र
णं च॥ अग्निहोत्रार्थे सोमे स्कन्ने नैतत्प्रायश्चित्तं॥ तत्राग्निहोत्रस्कन्न प्रायश्चित्तमेव॥ ॥स्कन्नकूस्त्वे यषस्येवेति सार्धश्लोकस्य॥ स्कन्ना
तं यद्वषदाज्यं काके मुखेगावमशेज्ञदा यद्यामसृष्ठ कुनिरितिमुखावम र्ष्यं यद्वषदाज्यमभिमंत्र्याप्सु क्षिप्त्वा स्कन्नचस्तत्स्यर्णं हुत्वाज्यस्याप
र्वविदृरर्णं निधाय इदं विष्णुरिति यद्वषदाज्यम हुत्वादिसादनांतं यर्ववकुर्यात् याजमानिच॥ यद्यंगांतरेण काकोवमश्रातिदा आपोवा
पन्नंहविरम्यवहरंतीति वचनाद्प्सु प्रक्षिप्य स्कन्नचः संतस्यमहीनांपतयोसीति यद्वषदाज्यम हुत्वामंत्रेण पुनः यद्वषदाज्यं गृहीत्वा सर्वं प्राय
श्चित्तं कुर्यात्॥ श्वनः पादश्च यादेयेषीतेभ्या पादाः श्वमगालपाजीरादयः श्वयादाः पंचनखाः तेर्मुखेन स्कन्नातेयद्वषदाज्येनमध्येपदवालिख्यधृ
पादित्यभिमंत्र्य स्कन्नातमप्सु प्रक्षिप्य स्कन्नचंतपत्न्याअन्यांस्कन्नचमाहृत्य तस्यां हिरण्यंनिधाय इदं विष्णुर्विचक्रमइतियद्वषदाज्यं गृहीत्वाति सादनी
तं पूर्ववत्॥ अत्राप्यंगांतरैः स्पर्शेनपाय्यत्रमप्सु क्षिप्त्वा स्कन्नचं तपत्न्या अन्यां स्कन्नचं गृहीत्वा महीनांपतयोसीति यद्वषदाज्यं गृहीत्वा सर्वं॥ राम॰
प्रायश्चित्तं कुर्यात्॥ जहूहारेणोप्सुकाकादिस्पर्शेनेतत्स्वणमुष्णवारिणाप्रक्षालनं च धर्मशास्त्रविहितं कर्तव्यं॥ अवलेहनाद्यस्यंतोप
हतौत्पागएव॥ उदक्यापतितचांडालादिस्पर्शेषु द्वादशापलोपहतेषु चत्पागएव गृहमन्मयानां पात्राणां अप्रयतादिस्पर्शेषु

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नरुत्तपनं कार्यं । अग्रेमध्याद्दिस्यश्रोत्पागएव ॥ यदि पशुरुपाकरणादारभ्य यजमानाध्वर्योः यराङ्गावर्त्तनात्पूर्वं शब्दं कुर्यात् ॥ तदा
यदस्य पारेरजस इत्याहुतिं हुत्वा यस्माद्भीषावाशिष्ठा इत्याहुतिः ॥ पशोरभिमंत्रणं वा न कृत्वा यइदमकरित्याहुतिं तत्तोयां जुहोति ॥ य
दङ्गवर्तनादूर्ध्वं शब्दकरणं इदस्य भाग इत्यभिमंत्रणमेव ॥ प्रयाजार्थं स्रुग्गादानादारभ्य यदि पशुर्निषीदेत्तदा यदस्य पारेरजस इत्या
हुतिं हुत्वा यस्माद्भीषान्यवर इति जुहोति ॥ पदं मध्वरिति हुत्वा निषण्णं मेत्रावरुणं दण्डेनोच्छापयेत् ॥ गोपशुश्चेदुदुस्रा तिष्ठेति ॥ छा
गश्चेदुदुच्छाग तिष्ठेति ॥ मेषश्चेदुन्मेष तिष्ठेति ॥ वशो चेज्जातिमनादृत्योदुस्रीति तिष्ठेत्युच्छापनं ॥ उच्छापनमंत्राणां विकृत्यपन्न
त्वात् स्त्रीपशोर्द्विप्रभृतिषु च नोहः ॥ छागोच्छापनमंत्रस्य प्रकृतिभूताग्नीषोमीयार्थत्वात् द्विप्रभृतिषु स्त्रीपशौ च यथार्थमूहः ॥
॥ उपाकरणादूर्ध्वं प्रजम्यः पूर्वं निषण्णे तूष्णीमुच्छाप्य सर्वप्रायश्चित्तं ॥ पशौ वेपमाने यदस्य पारे रजस इति हुत्वा यस्माद्भीषावे
पिष्ठा इति हुत्वा य इदमकरिति जुहोति ॥ पशौ छानादन्यत्राभिप्रक्रान्ते यदस्य पारे यस्माद्भीषापलापिष्ठा य इदमकरिति ॥ नियोजने
कृते पाशं छित्त्वा मोचयित्वा यथूर्यं घ पक्रामेत्तदा पूर्वोक्तमाहुतित्रयं हुत्वा यमानीय तत्र संमीनियोजयेत् ॥ यद्यपक्रान्तः पशुः आ
गमयितुं न शक्यस्तन्नरा आहुतित्रयं हुत्वा तत्तुल्याकारवर्णवयस्कं तज्जातीयमन्यं पशुं तद्देवतमुपाकृत्य प्रजानन्तयं च हुत्वा यक्रान्ते

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यपावत्संस्कारजानं हुतं तावदग्नं त्रकं सग्नं त्रकं वाकुर्यात्ततउर्ध्वं प्रहुत्यातेन यागः कार्यः॥ यद्यपि निरूढाद्दर्विहुम्याद्योदेवताःया
के॰ क्षिमाःस्तथापि यस्यै देवतायै उपाकृतः पशुः पालयितः तद्देवत्यमेवान्यपशुमुपाकृत्य यजेत्॥ उपाकृतः पशुः स्वकालेवान्यस्मिन्काले
३० वाय यद्यपि विधिनाग्नियेत्ततदा परस्यपारेजसः यस्माद्भीषासमज्ञास्थाद्भूतिपइदमकुर्मीति स्तोऽद्यानवाउदेवेतन्म्रियसे॥ आशाना
त्वा विश्वा आशा मधुनासंसृजामि॥ आयोहिष्ठामयोभुवइत्येतभिश्चतसृभिः ऋग्भिर्मतमसः प्रक्षिप्याद्र्वंगदन्यं पशुमुपाकृ
त्या यजेत्॥ यदि पशुमत्रं कुर्यात्तदा परस्यपारइतिहुत्वा यस्माद्भीषान्निमेहसीत्याहुतिं कुर्यात्॥ नपइदमकुरिति॥ शाहुत्करक्षेपिय
दस्यपारेइतिहुत्वा यस्माद्भीषाशाहुत्कुरेषीत्याहुतिः॥ वाशानादिषु सर्वस्य प्रथम॥ जसस्याग्नी वैश्वानरो देवता द्वितीयस्तृतीयस्ये
हद्रोमिहुषो देवता यदि पशुर्हुम्यां पादाभ्यां मूर्ध्वं जिघेत्ततसउर्ध्वउषुणऊतयउर्ध्वोनः पाह्यंहसइतिद्वाभ्यामभिमंत्र्य सर्वं प्राय रामः
श्चित्तं जुहुयात्॥ यदि पशुरयोपेहरसीति पाय्यमानोनपिबेत्॥ नवाउवेतन्म्रियसेनरिष्यसि दूति मंत्रेणवलात्कारेणापाययेत्॥
उरवं स्रवंतीमित्यर्धस्य॥ पशुश्रंगगष्ठश्रय्यमायोषुयदि पशुः स्वामिन्नात्सवेत्तां गर्भं स्रवंतामगदामकर्मेत्यभिमंत्र्य सर्वप्रा
यश्चित्तं हुत्वा यदि स्रमातस्यामेव पशुं श्रपयत्॥ यद्यसमाश्रपयितुं तदान्यस्मिन्पात्रेवधायस्मिन्भिमगारिति ब्रह्माभिमंत्रि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तोकुंभीरेतेनैव मंत्रेणाध्वर्युः स्रुक्प्रक्षिप्य सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वान्यकुंभीमादाय स्रादनाभिमर्शनप्रोक्षणादि कृत्वा तस्यामवदानान्यव
धायश्रपयेत्॥ ॥प्रच्छीयमाने श्रपणार्थ इत्यर्धस्योत्तरस्य श्लोकार्धं चकारस्य॥ यदि हि पशुमाग्नीतमुद्रं चं न पंतीत्यादिसैवेते प्रायश्चित्तिरि
त्यंतस्य यदि हि पशुमाग्नीतमुद्रं चं न पंतीत्यत्र मितिसत्त्रग्रहणं॥ तस्यायमर्थः॥ पदाप्रयाजपाज्यास्रक्तासुसंज्ञपनार्थमुद्रं चं पशुं नयति शा
मित्रादपस्तदा आग्नीध्रः प्राजहितात्पशुश्रपणार्थमग्निमाहृत्य प्राग्वंशस्य दक्षिणया द्वारा निहृत्य दक्षिणतो मर्जालीयं गत्वाय या
हवनीयपयोरंतरा हृत्वा आहवनीयात्पश्चगुल्मकं चात्पयशोः पुरस्ताद्वा प्राजहृद् दहितादाहृतं शामित्रं करोति आहवनीयादाहृतमु
ल्मुकं पशु कूस्थापयित्वा वपाश्रपणे कृतेवपायामाहूयमाणायां पुरस्तादाहृत्य आहवनीये अत्पयेत्सृजति॥ निर्मथ्योवा यपशुश्रपणा
ग्निः॥ एतदग्नीषोमीये सवनीये अनुबंध्यायां च॥ निहृदे तु आहवनीयोल्मुकेकदेशास्वशामित्रस्य विधानात्॥ निर्मथ्यो वकीर्णेव
न्द्रेणोव्यवछित्र इति केचित्॥ पश्चिन्त्रोरवदानानि कानिचित् दुष्टान्यपि हृतानि वा भवेयुः॥ तत्र प्रत्यवदानं ध्रुवायामाज्यं स्रोमाज्यानि दु
ष्टिर्वा यथाकारं गृहीत्वा न स्विष्टं गैसहयागः कार्यः॥ सर्वावदाननाशे पुनरालंभः॥ अवदानानामेकदेशविनाशे मात्रापचारे तच्छेषेण
समाप्नुयात् इति न्यायाच्छिष्टेन यागः कार्यः॥ वपाहृदययोर्विनाशे पुनराज्यसकृद्वदाय हिरण्यशकलं क्षिप्त्वा आज्यं प्रतिनिधिं

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कृत्वायागःकार्यः॥ केचित्पुनरालंभमिच्छंति॥ आत्मावपाहृदयमात्मेतिपशोरात्मत्वेनसंस्तवात्॥ केचिद्यदिपशोरवदानंनस्येपदित्यत्रअव
के० दानस्यग्रहणाद्वपायाघाएकवदनेन्योन्यत्वात्॥ बोधायनमताद्वपायानाशेशिष्टमंगजातमलंकरेत्पछागपुनरालंभनंकुर्वंति॥ एकदेशे
३८ विद्यमानेनैवयागः॥ यदावपाया आज्यंप्रतिनिधिः तदैवप्रयोगः॥ ध्रुवाज्याज्जुहामुपस्तीर्यहिरण्यशकलंसिक्त्वापुनराज्यंसकृत्सकृ
38 द्वदापोयपयागः सर्वप्रायश्चित्तंच॥ सर्वत्रप्रतिनिधौजाघन्या अपिकेचिद्राज्यमिच्छंति॥ हत्वानयोहुतिवतीत्यर्धस्योतस्फो
कस्य॥ उपाकृतंयमुंपदिदस्यवोविलोप्यहरेयुः तंदस्यून्नातिप्राप्नुयुरितियजमानोयदिकामयेततदाग्नीषोमीयेसवनीयेनर्बध्या
पांचकुविदंगेत्याग्नीध्रीयेजुहोति॥ आहवनीयेशामित्रेवानिहत्यपशुबंधे॥ अश्विनौसरस्वतींद्रः सुत्रामादेवताः॥ पशूनामणतेअ
न्यंनद्रूपवर्णवयसंतद्देवतमुपाकृत्ययजेत्॥ यदिपशोरवदानंवावपाअवत्तंस्कंदेत्तदापुष्कलदानेकृतेआत्वाददइतिमंत्रेणादा
ययथास्थानंनिधायपत्तेरुस्मरुत्पाइतिजुहुयात्॥ अग्निर्देवता॥ अश्रुचोस्कंदनेपुष्कलदानेकृतेताम्पयतयइत्यभिमंत्र्या
ज्यंप्रतिनिधिंकृत्वायागः॥ सोमविषयेकृतावस्कंदतेपुष्कलदानंतत्सोमादानंव्याहृतिहोमश्चेत्कारिकाकारः॥ एकादशावदानेभ्यो एम
न्यत्वान्यंगस्य॥ ॥ विश्रास्यमानरत्यधिस्योतरम्लोकसमकस्य॥ यघ्नतिएवादिष्टत्नीपशावालभ्यमानायांगर्भिणीतिज्ञाने

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

त॥ अथापदो गर्भिण्या उपलक्षणं॥ तस्यां द्वादशवर्षां षोडशवर्षां च गर्भिणीं प्रायश्चित्तं कर्तव्यं॥ विश्रासनात्पुरस्तादुपरिष्टा
द्वापदा गर्भिणीति ज्ञात्वा तदाधानादारात्रिः सर्वादिदेवादिविषग्रहस्यापहतो हृत्वा स्फोटकं हिरण्यमुल्लीषेणावेष्टयति॥ गर्भच्छि
ले द्वादशास्फोटपत्रं गर्भच्छिद्रेषोऽश्या स्फोटपत्रं अथापदो द्वेषेति वचनात् भीणां गर्भिण्याश्वपाद संख्या स्फोटहिरण्ये
कर्तव्याः॥ एवं मन्त्रं हिरण्यमुल्लीषेण वेष्टितं कास्मिंश्चित्कोशे वदधाति॥ कोशो नाम सपिधानभाजनविशेषो वेणुविदलवे
त्रादिकृतः॥ तं कोशमन्यस्मिन्कोशे वदधाति॥ तमपि कोशं तृतीये वदधाति॥ ततः स्वैः स्वैरपिधानैस्त्रीनपि कोशान् हृत्वापि हितान्
कृत्वा दक्षिणार्थं निधापयस्थाने हरितो गर्भ इत्यचा गर्भिणीमभिमन्त्रयते॥ उदरस्थगर्भमावर्तनवतेयेति निर्गमनानुगुणं प्रद
क्षिणमवर्तयति॥ गर्भच्छित्वादो मन्त्राहुतिः॥ विते भिनप्रित्य चावलि पुरमाच्छिन्नेति प्रतिगर्भं मन्त्राहुतिः॥ बहिस्ते अस्तु वा
लिति मन्त्रेणान्तरोहुगर्भं निश्रावयति प्रतिगर्भं मन्त्राहुतिः॥ ततो निष्क्रमितुं भीभूलोयवेय शाखापवित्राणां प्रतितपना
दिहृदयश्रपणं तं कृत्वा अस्मिन्लोके केभूले हृदयं लंगपित्वा श्रपणानुगुणं शामित्राग्निसमीपे भूलं निखाय नस्मिन्श्रपय
ति गर्भवद्भूले प्येक एव भूलः॥ पच्यमाने गर्भे यथु रसस्य धारणार्थं मद्रूस्रो विष्वरूप इति अधस्तात्पात्रं धारयति॥ ततोऽभ

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कौ॰ ३९ ३१ क्तौ द्यावापृथिव्याख्यस्य गर्भपुरोडाशस्यैककपालं प्रकृत्य संमर्शनप्रोक्षणे कृत्वा वानस्पत्येष्विद्ध्माय त्वेत्यारभ्य भक्तौ द्यावापृथिवी॰
भ्यां जुष्टं निर्वपामीति निर्वपति॥ केचिद्गृह्यवेशीपिविष्टाय गर्भपुरोडाशं निर्वापः॥ भक्तौ द्यावापृथिव्योर्धिकृइति॥ तदा गर्भपुरोडाशस्य
गृह्यद्राकपालानि तत्काद्ध्रावाभक्तौ द्यावापृथिव्यस्यैककपालं सादयति॥ निर्वपणकाले विह्लवशीपिविष्टाय निरूप्य॥ भक्तौ द्यावापृथिवीनि
र्वपति उपसादनं प्रोक्षणादि कृत्वा तस्मिन्नेवोलूखले न्यन्तरसीति रविरायनं कृत्वा पुरोडाशार्थं व्रीहिभिः सह तंत्रेणावहननादि हविरासा
दनान्तं कृत्वा पशुपुरोडाशेन प्रचर्य गर्भपुरोडाशेन भक्तौ द्यावापृथिवीभ्यां प्रचरति॥ यदा भक्तौ द्यावापृथिव्य एव गर्भपुरोडाशस्त
दा पशुपुरोडाशानंतरं भक्तौ द्यावापृथिव्यैनेव यागः॥ भक्तौ द्यावापृथिवीभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि॥ भक्तौ द्यावापृथिवीभ्यां पुरोडा
शस्य वसंप्रेष्येति संप्रैषो॥ भक्तौ द्यावापृथिव्योरहं॰ वृत्रहा॥ नास्यापीष्टयागादय एककपालधर्माः॥ गर्भवत्त्वाद्द्वावपि पुरोडाशा
एक एव॥ यदा संज्ञपनानंतरं पुरोडाशनिर्वापात्पूर्वं गर्भिणी ज्ञायेत न तदा धाता रातिरित्याहुतो हुत्वा पुरोडाशस्यपात्र्यासादनका एमं०
ले गर्भपुरोडाशस्यापि पुरोडाशार्थपात्रैः सह गर्भपुरोडाशस्य कपालासादनादि कृत्वा पशुपुरोडाशं निरूप्य गर्भपुरोडाशं
निर्वपतीति सत्यव्रतमेणाहविषदेहीत्यं तं कृत्वा गर्दमानि निर्ल्पशीशीति पश्वंगो धणां तं कृत्वा अप्सु बृहि त्वापमित्या घृतहं श्रौवि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वरूपं इरीति पात्रधारणं तं हुत्वा वरनानादितैः त्रैणकुर्यात्॥ अन्यत्सर्वं समानं पूर्वेण॥ पशोर्दैवतानि सर्वाण्यपवदाय गर्भस्य नाभ्या:
पूर्वभागात् उदरं प्रदेशात् मंत्रेणोक्तमवदानमवदाय देवेभ्यो ववदधानित संज्ञीर्द्वितीयं॥ जमदग्नीनां तृतीयं च॥ सोविष्टकृतां न्यवदाय गर्भस्य
नाभ्याः पश्चिमभागात् दक्षिणप्रदेशात् संज्ञीमहृदयदाय सोविष्टकृते ववदधाति॥ द्विर्जमदग्नीनां पुरस्तात् द्वे नाभ्ये प्राणरूपाणिष्ठानि इति लिंगा
त्॥ दैवतसौविष्टयोरुदरात् दक्षिणोरसश्चावदाननियमाः॥ ततो पृषिमेधोववधाय मेदसा त्वचौ प्राहुत्येत्यादि द्वाभ्यां यथोपवसेचनांतं
हुत्वा गर्भरसं त्रैधं विभज्य दैवतं सौविष्टकृतं उपवयत यति॥ तदा उद्राममभिद्योर्य वसा होमग्रहणादिना रिष्यते मांतं हुत्वा जुहा प्रागात् एकपदी
द्विपदीः प्रयतां स्वाहेति जुहोति एव यद्यादेवता प्रजापतिर्वा॥ ततो ऽस्याः पृष्ठेरण्यकोज्ञा सहितम ध्वर्युर्वेददाति॥ ततोध्वर्युर्गर्भस्य दक्षिणं
पूर्वपाद छित्वा हाममवधाय प्रतते अग्ने न्यवादवी होमधर्मेण जुहोति॥ किं मित्ते विष्णावितिवा॥ विष्णुः शिपिविष्टो देवता॥ ततो गर्भशेषं
गर्भप्रत्ये आग्नीध्रेषं वादाय गार्हपत्यस्य सामित्रस्य वोत्तरेण शीते भस्मनि महृतोपस्यहि स्पर्शति प्र गायदेवो पवातिः महीद्यौः पृथिवी
चन इतिशी ते भस्मन्युष्मम भिसमूह ति प्र छादयतीत्यर्थः॥ ततो यजमानः सरूठमेतं युवानमिति पंचभिर्मंत्रैरुपतिष्ठते जुहामुपस्तीर्य स
कृन्न्यवदाज्यस्योपहत्येत्यादि पाश्चकं प्रतिपद्यते॥ तदिदम जं गर्भिणी प्रायश्चित्तं आदित्यामलही गर्भिणी मालभत इत्या रावयिनि

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

क॰ मितस्याविद्यमानत्वात्कर्तव्यमित्याश्मरथ्यमतिः॥ विचारात्तस्य पत्नी रजस्वला स्याद्विहितोतिरिच्येतेरक्षीसिवारात्तत्यश्च सचतेयदेकदेव
४॰ त्वप्रबलप्रायो यागो भवतीति च विहितातिरेके दोषनिमित्तश्रुतेय न गर्भिणीमालभत इति चोदनानास्ति अजी वशां गामालभते॥ सारस्य
40 तौ मेषीमालभत इत्यादि एवं हयेव चोदनास्ति तत्र गर्भसतीदं प्रायश्चित्तमित्यालेखनः॥ यदि गवामयनादौ दीर्घसत्त्रे प्रयोजनसमासे प्रा
यप्येवि रोहति॥ प्रयोजनं च पशुनियोजनं तस्मिन्विरुद्धे पयः पशुः पर्यग्निकृता गच्छतीति तस्य यज्ञोः उपालम्पलेनलब्धो दैवत्यं सोः मन्येभ्यः प
शुभ्यो लोमशं गिरां लंनानाह पंपशुमुपाकुर्यात॥ केचिद्धि तेह के निमित्ते संजाते न्यास्मिन्नपि यस्येयः पशुस्तस्योपालम्पलेन निरुद्धे व्यूयेता
र्थं पशुमुपाकुर्यादित्याहुः॥ लब्धे देवत्य चोरसन्निर्वाप्य कुर्यादिति वाजसनेयिनः॥ तदा यमुना सह समानतंत्रं॥ पशो हविषि हुते च
रोर प्रियागः॥ स्विष्टकृद्दिश पशुस्विष्टकृद्दिश अभ्यां सह॥ पिष्टलेप फलीकरणादयोप्युत्कर्षपक्षे ठेवभवे पुः पशुना समानतंत्रत्वाद राम०
त्र पत्नी विलेहणानिमित्ते नंतरं दोषात् त्वाष्ट्रः स्त्रवा ऊतो कुर्यादित्येके शाखिम॥ लब्धादर्धादेंद्रा पतन्नस्तुरीयंत्व ष्ट्वावीरं देवका
मं अजानेनित्वाष्ट्रः॥ ॥ प्रयोग हो तद्इति सार्धश्लोक चतुष्टयस्य॥ ग हो तोप्ययोयदि सुषिरः स्यात्तदा अग्निसारे कपजमानोग्नि
पेत॥ तदंते प्रायश्चित्तं॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे मम्॥ भुवसुवः प्रजापतेन त्वदेतानीत्येताभिर्हुत्वा तदूर्ध्वंछ त्वाहवनीये प्रक्षिप्या त्मन्या

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नगामीत्यादि चषालकरणांतं कुर्यात्। पुनर्यूपाहुतिर्न कार्या॥ आग्रत्यपक्षोपकरणादिति भाष्यकारः॥ पुनर्यूपाहुतिः कर्तव्येति भारद्वाजः॥
यदि यूपो घुणादिभिर्भक्षितो भवेत्तदा यजमानो पि क्रिमिभक्षितस्यात्॥ तदापि पूर्वं प्रायश्चित्त यदि छिन्नो यूपः समूल एव पतेत्तदा वै
स्त्रीवर्जं व्याहृत्यादि पूर्ववत्कुर्यात्॥ यदि छिन्नो यूपो दक्षिणस्यां दिशि पश्चिमायां वा पतेत्॥ दक्षिणायः पश्चिमाग्रो वेति केचित्॥
भिद्येत वा वृक्षीतरस्य शाखा स्कंवा शाकस्यात्तदेदं विष्णुर्विचक्रमे इत्यस्य स्थाने यमोदाधारेत्यृचा हुत्वा व्याहृत्यादि प्रायश्चित्तं पूर्ववत्
॥ यदि यूपो पक्षपतेत्तदा वैसव्यासच्छाने उदुत्तमं वरुणपाशमिति हुत्वा व्याहृत्यादि पूर्ववत्॥ यदि यूपं जनाबलात्कारेण हरेयुः तदा यज
मानोऽधनहीनः स्यात् तत्रैव स्त्रवीत्यक्त्वा व्याहृत्यादि पूर्ववत्॥ यदि यूपस्य मूलं भ्रष्टं भवति तदाध्वर्यु यजमानोपध्याय वै पितरं स्यः श्रा
द्धं न करिष्यतीति जानीयात्॥ यदि मध्ये भग्नो यूपः तदा स्कंधयास मरणं प्राप्नोतीति जानीयात्॥ यद्यग्रे भग्नः स्यात्तदा स्वर्गं लोकं न गमिष्य
तीति जानीयात्॥ यूपेन स्पृश्यमाणे यद्यग्निर्ब्याग्नि विच्छिन्नस्यात्तदा यजमानोऽग्निपेत॥ पूर्वस्य पश्चाग्निर्यदि विच्छिद्येत तदा पत्नी म्रिये
त॥ अग्निहोत्राग्निविच्छेदे पत्नी पूर्वाग्निविच्छेदे यजमानो वा॥ यदि दक्षिणाग्निर्विच्छिद्येत तदा ज्येष्ठापाः पत्न्याः पुत्रस्य मरणं॥ उत्त
राग्निर्विच्छिद्येत ज्येष्ठपुत्रादनंतरस्य मरणं॥ दक्षिणपूर्वो वा विच्छेदे ब्रह्मणो मरणी॥ दक्षिण्या स्यापरस्य विच्छेदे होतुर्मरणं॥ उत्तरा

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

के. परस्याविछेदे अध्वर्योः॥ उत्तरपर्गायाविछेदे आग्नीध्रस्य॥ यद्दिमल्ल उपभृच्छस्यादित्यात्स्यपयद्युत्तरयर्वायाविछेदे आग्नीध्रस्य॥
४१ पदिग्नीध्रस्यंतानां प्रायश्चित्तमुच्यते॥ वेसल्यास्छानेयमोदधारेहुति हैत्वेव्याहृत्याद्यन्यपप्रकरणांतं समानं॥ प्रायश्चित्ते कृते
५१ दोषा न भवंति॥ यदि रक्तवर्णरेखा अप्रदक्षिणं पर्यवेक्षयेत्तदा यजमानो न सहस्रदक्षिणेन क्रतुना यक्ष्यतीति विद्यात्॥ श्वेताश्चेत्प्रद
क्षिणं वेक्षयेयुः॥ क्षिप्रं सहस्रदक्षिणेन क्रतुना यक्ष्यतीति विद्यात्॥ तत्र ज्ञानमात्रमेव न प्रायश्चित्तं॥ यस्मिन्काले ग्निष्टद्यो ग्न्याहुतो
प्रधानाहुते वाहुतायां नीलवर्णो धूमो दक्षिणां दिशं यदि गच्छेत्॥ धूमं वातो वा प्रसव्यमावेष्टयेत्तदा यजमानो म्रियेतातन्मरणशांत्यर्थं स
र्वप्रायश्चित्तं जुहुयात्॥ अथ भूर्भुवः स्वः स्वाहेति स्मार्तकर्मभ्रेषेषु चैवं प्रायश्चित्तं बह्वृचब्राह्मणे जैमिनिब्राह्मणे चोक्तं॥ ॥इति पंचमः पटलः॥५॥
प्रायश्चित्तं शातहूयीव्याख्यानं॥५॥ शाके पराभवाब्दे आषाढवदि भगुवासरे तद्दिनीसमाप्तं॥ ॥ ॥

एम०